

Geographia Moravica

Sborník prací
k šedesátinám doc. RNDr. Václava Touška, CSc.

Editoři
Marián Halás, Pavel Klapka, Zdeněk Szczyrba

Univerzita Palackého v Olomouci
Olomouc 2009

Geographia Moravica

Sborník prací

k šedesátinám doc. RNDr. Václava Touška, CSc.

Editoři

Marián Halás, Pavel Klapka, Zdeněk Szczyrba

Univerzita Palackého v Olomouci
Olomouc 2009

Geographia Moravica 1: Sborník prací k šedesátinám doc. RNDr. Václava Touška, CSc.

Editoři Marián Halás, Pavel Klapka, Zdeněk Szczyrba

Recenzenti doc. RNDr. Milan Jeřábek, Ph.D., prof. RNDr. René Matlovič, Ph.D.

Redakční rada Václav Toušek (předseda), Marián Halás, Vladimír Ira, Pavel Klapka, Zdeněk Szczyrba

Technický redaktor Martin Jurek

Výkonný redaktor Jana Kreiselová

Vydala

Univerzita Palackého v Olomouci

Křížkovského 8, 771 47 Olomouc

IČO 619 89 592

1. vydání

Olomouc 2009

K vydání připravila

Katedra geografie Přírodovědecké fakulty UP

třída 17. listopadu 12, 771 46 Olomouc

<http://geography.upol.cz>

Vychází od roku 2009.

Vychází v češtině nebo v angličtině.

ISBN 978-80-244-2464-4

Obsah

Významné životní jubileum doc. Václava Touška Jiří Vystoupil	7
Štrukturálne zmeny ekonomiky Slovenska v prvej etape spoločenskej transformácie v regionálnom kontexte Pavol Korec	11
Populační vývoj stotisícových měst České republiky Tomáš Kučera, Boris Burcin	27
Několik poznámek k možnostem aplikace Reillyho modelu Stanislav Řehák, Marián Halás, Pavel Klapka	47
Místa narození profesorů geografie v Česku Tadeusz Siwek	59
Priemysel Dolného Spiša s dôrazom na podnik Embraco Slovakia Spišská Nová Ves Peter Spišiak, Marián Kulla	71
Role prostorových faktorů regionálního rozvoje v globalizované ekonomice Milan Víturka	85
Geografický výzkum cestovního ruchu a rekreace v ČR v letech 1950–2008 Jiří Vystoupil, Josef Kunc	103

Od roku 1960 vydává Katedra geografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Palackého v Olomouci časopis *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Geographica*. Vzhledem k potřebě zveřejňovat obsáhlejší studie jsme se rozhodli zkvalitnit dosavadní formu naší ediční činnosti a vydávat nepravidelně edici *Geographia Moravica*. V této řadě budeme vydávat především výsledky vědecké činnosti pracovníků katedry a pracovišť spolupracujících na úkolech, ve kterých katedra participuje. Budou zde uveřejňovány především monografické studie a monotematické soubory příspěvků z různých oblastí geografie.

Toto první číslo naší nové řady věnujeme doc. RNDr. Václavu Touškovi, CSc.

Významné životní jubileum doc. Václava Touška

24. dubna 2009 se „moravský“ geograf Václav Toušek dožil krásných šedesáti let. Hodnotit jeho vědecký, pedagogický a společenský přínos pro naši geografii není těžký úkol, zvláště pro mne jako jeho dlouholetého, ba celoživotního kamaráda a přítele, který po jeho boku strávil téměř 35 let. A tak dovoďte zveřejnit pár vzpomínek a fakt z jeho životopisu.

Vlastní vědeckou činnost jubilanta lze rozdělit do dvou etap vymezených jeho působením nejprve na Geografickém ústavu ČSAV v letech 1972–1992 a později na Masarykově univerzitě v Brně a Univerzitě Palackého v Olomouci, kde pracuje dodnes.

Po studiích geografie na Přírodovědecké fakultě UJEP v Brně v letech 1967–1972 zahájil Václav Toušek svou „geografickou kariéru“ jako interní aspirant na Geografickém ústavu ČSAV v Brně, a to v oblasti geografie obyvatelstva a sídel. Na Geografickém ústavu byla jeho vědecká činnost spojena především s řešením úkolů Státního plánu základního výzkumu. Např. v letech 1974 a 1975 se zabýval problematikou hospodářské struktury obcí v České republice a jejími změnami v letech 1961–1970. Tato jeho specializace mu přinesla titul RNDr. v roce 1975. Od roku 1976 jako člen oddělení ekonomické geografie soustředil Václav Toušek hlavní pozornost na řešení problematiky potenciálu krajiny, s orientací na problematiku sociální a ekonomické sféry krajiny, resp. na otázky týkající se obyvatelstva a osídlení území celé České republiky. Od počátku roku 1981 se stal odpovědným řešitelem dílčího úkolu „Socioekonomický potenciál ČSR“, úkolu, na jehož řešení se podílelo zpočátku dalších 12, později 20 odborných a vědeckých pracovníků. Mezi nejdůležitější výstupy úkolu lze zařadit studie „Teorie a metodologie socioekonomického potenciálu ČSR“ (1982) a „Sociálně-ekonomická diferenciacie a územní typologie Jihomoravského kraje“ (1983). Druhá studie byla oceněna vedením ČSAV i Vědeckým kolegiem geologie-geografie. Dosažené výsledky shrnul v kandidátské disertační práci „Geografické hodnocení vybraných aspektů vývoje osídlení ČSR (na příkladech střediskových obcí)“. Práce obhájil v roce 1988.

V roce 1982 Geografický ústav zakoupil automatizovaný kartografický systém DIGIKART pro tvorbu mapových a atlasových děl. Prvním významným příspěvkem jubilanta byl jeho podíl na zpracování Atlasu ze sčítání lidu z roku 1980 v letech 1983–1984 (autor projektu, odpovědný redaktor a zpracovatel tří mapových listů). V souvislosti se zvyšující se počítačovou gramotností pracovníků ústavu byl vysloven souhlas s vydáním dalšího mapového díla, a to „Atlasu obyvatelstva ČSSR“, kde se Václav Toušek podílel jako autor projektu, odpovědný redaktor a autor a spoluautor tří mapových listů. Vrcholem automatizované kartografické tvorby byl v bývalém Geografickém ústavu „Atlas životního prostředí a zdraví obyvatelstva ČSFR“, který byl vydán v roce 1992 ve spolupráci s Federálním výborem pro životní prostředí a Geografickým ústavem SAV a představen na světové konferenci věnované životnímu prostředí v Riu de Janeiro. Zde se Václav podílel jako spoluřešitel na zpracování dvou mapových listů.

Na Geografickém ústavu ČSAV se jubilant kromě své vědecko-výzkumné činnosti věnoval i problematice zahraničních styků ústavu. V druhé polovině sedmdesátých let se Geografickému ústavu podařilo rozšířit zahraniční styky tím, že byly, kromě jiného, podepsány dohody o dvoustranné

spolupráci s akademickými pracovišti zemí střední a východní Evropy. Václav Toušek se stal odpovědným řešitelem za českou stranu úkolu dvoustranné spolupráce s akademií věd Polska, NDR, Maďarska a Bulharska. V rámci dvoustranné spolupráce byla zorganizována řada mezinárodních seminářů, kterých se, kromě pracovníků akademie, zúčastňovali i zástupci ostatních českých a slovenských geografických pracovišť.

Nezanedbatelný podíl Václava po celou dobu jeho působnosti na Geografickém ústavu (1976–1992) byl na budování jednoho z nejkvalitnějších pracovišť socioekonomického výzkumu v té době, totiž oddělení ekonomické geografie. Společně se staršími kolegy (M. Blažek, Z. Hoffman, M. Králová, M. Macka, J. Mareš, B. Nováková) a svými vrstevníky (J. Bína, M. Víturka) vychoval a vedl (od počátku osmdesátých let ve funkci vedoucího oddělení) mnoho mladších kolegů geografů, které dnes najdeme na geografických pracovištích převážně vysokých škol (D. Borecký, J. Maryáš, J. Mečiar, J. Vystoupil).

Po zrušení Geografického ústavu a přechodem na katedru geografie Masarykovy univerzity v roce 1992 se podstatně změnilo zaměření vědecké práce jubilanta. K výzkumné práci přistoupila totiž významně i pedagogická činnost, i když již v době působení na ČSAV přednášel na katedře geografie. Vzhledem k zaměření výuky se Václav postupně soustředil na řešení problematiky geografie průmyslu, geografických aspektů trhu práce, správní struktury a především na otázky spojené s transformací ekonomiky a s regionálním rozvojem v ČR. Uvedeným problémům byly věnovány i jeho vědecko-výzkumné úkoly podporované v té době samotnou Přírodovědeckou fakultou MU.

Největší důraz ve výzkumné činnosti soustředil jubilant v první polovině devadesátých let na zpracovávání programových dokumentů regionálního rozvoje, zejména na okresní a mikroregionální úrovni. Od druhé poloviny devadesátých let se v rámci projektů podporovaných Grantovou agenturou ČR soustředil na problémová území (strukturálně postižené nebo zaostalé) a pohraničí.

Zájem o interdisciplinární přístup k řešení otázek rozvoje regionů ze strany veřejné správy byl impulsem pro založení Výzkumného centra regionálního rozvoje MU (dnes Centrum pro regionální rozvoj). Toto pracoviště vzniklo z iniciativy Ekonomicko-správní fakulty, Fakulty sociálních studií a Přírodovědecké fakulty a působí na Masarykově univerzitě od poloviny roku 2000. Zde byl Václav od jeho založení a stále je ředitelem. Během devíti let byly v centru zpracovány desítky studií, především pro potřeby Jihomoravského kraje a Statutárního města Brna (strategie a programy rozvoje, průzkumy zaměstnanosti, koncepce podpory cestovního ruchu, aj.).

Úctyhodná je také pedagogická činnost Václava Touška ve výchově studentů a mladých vědeckých aspirantů. Jen za posledních 15 let vedl úspěšně více jak 80 bakalářských a magisterských prací a především vychoval desítku interních či externích doktorandů v oboru regionální geografie a regionální rozvoj, kteří pracují na mnoha univerzitních pracovištích, ale i ve veřejném a soukromém sektoru (např. J. Fukan, M. Hrabcová, M. Vančura, Z. Szczyrba, J. Dokoupil, J. Kunc, J. Pitner, J. Čekal).

Důležitý přelom v profesní kariéře Václava Touška nastal v roce 2004. Na Univerzitě Komenského v Bratislavě obhájil habilitační práci na téma „Geografické aspekty transformace českého průmyslu po roce 1989“ a byl jmenován docentem v oboru humánní geografie. V tomtéž roce přenáší většinu svých aktivit na Přírodovědeckou fakultu Univerzity Palackého v Olomouci, kde působí dodnes. V období

2004–2007 byl vedoucím katedry geografie, v současnosti je členem vědecké rady Přírodovědecké fakulty a předsedou vědecko-pedagogické rady oboru Vědy o Zemi. V pozici vedoucího katedry se mu podařilo pracoviště výrazně oživit. Vedle akreditace nových studijních oborů šlo zejména o zformování ambiciózního kolektivu, který se začal úspěšně zapojovat do základního i aplikovaného geografického výzkumu. Pod jeho vedením vzniklo v Olomouci několik hodnotných publikací jako např. „Portréty krajů České republiky“ nebo „Atlas Vysočiny“. Je garantem nově akreditovaného bakalářského i magisterského stupně odborného studia v oboru Regionální geografie.

Profesní aktivity Václava Touška jsou velmi pestré a nelze je na malém prostoru plně obsáhnout. Z pedagogické činnosti třeba ještě zmínit jeho působení na Fakultě sociálně ekonomické Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. Přínosná byla také jeho činnost v pracovní skupině geografických oborů Akreditační komise MŠMT ČR (2004–2009), od roku 2007 působí v Grantové agentuře AV ČR jako člen oborové rady Vědy o Zemi a vesmíru, od roku 2008 je hlavním redaktorem časopisu *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Geographica*, ad. V neposlední řadě nelze zapomenout na jubilentovu činnost odborně-organizační a popularizační. Pod jeho vedením či spoluúčastí se v posledních patnácti letech uskutečnilo více než čtyřicet domácích i zahraničních odborných geografických a regionálních seminářů, kolokvií formálního či neformálního charakteru.

A úplně nakonec těchto krátkých vzpomínkových útržků nelze nevzpomenout na Václava Touška jako člověka. Jako člověka velikého v hodnocení jeho společenských, lidských a kamarádských kvalit, které lze stavět na úroveň jeho kvalit odborných. Prostě řečeno, Václave, jsi absolutní špica a máme Tě rádi.

A na závěr lze vyslovit skromné přání, aby se Václav ještě dlouho let podílel na rozvoji „moravské“ geografie a na výchově mladých geografů s nezištnou vervou jemu vlastní.

V Brně, 25. března Léta Páně 2009

doc. RNDr. Jiří Vystoupil, CSc.

Omezený prostor příspěvku neumožňuje rozsáhleji hodnotit velmi bohatou publikační činnost jubilentovu. Ve stručnosti zde uvádíme jen některé kvantifikovatelné charakteristiky: Václav Toušek je autorem (spoluautorem) 5 vědeckých monografií, 12 kapitol ve vědeckých monografiích, autorem či spoluautorem 3 kapitol v učebnicích, 69 vědeckých prací v zahraničních a domácích časopisech, sbornících a monografiích, 35 publikovaných příspěvků a abstraktů na zahraničních a domácích konferencích a konečně autorem a spoluautorem 129 výzkumných studií a zpráv.

Výběr nejvýznamnější publikační činnosti

1. **Atlas obyvatelstva ČSSR.** 1987. Geografický ústav ČSAV, Federální statistický úřad, Brno, Praha (odpovědný redaktor V. Toušek).
2. **Kellnerová, H., Toušek, V.** 1997. Brno from the Viewpoint of Factor Ecology. *Moravian Geographical Reports* 5, 1, 45-51.
3. **Konečný, M., Rais, K., Toušek, V.** 1984: *Vybrané kapitoly využití výpočetní techniky v geografii (Počítače v geografii)*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha.

4. **Kunc, J., Toušek, V.** 2000: Restructuration of Czech Industry and its Effect on the Regional Development. In *Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych, Nr. V.*, Instytut Geograficzny Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, 205–215.
5. **Kunc, J., Toušek, V.** 2001: Regionální aspekty transformace českého průmyslu. In **Slaný, A.** ed. *Česká ekonomika na přelomu tisíciletí. Sborník z mezinárodní vědecké konference.* Masarykova univerzita, Brno, 515–530.
6. **Muliček, O., Toušek, V.** 2004: Changes of Brno Industry and Their Urban Consequences. *Bulletin of Geography, socio-economic series*, Nr. 3/2004. Nicolaus Copernicus University, Toruń: 61-70.
7. **Řehák, S., Toušek, V., Vystoupil, J.** 1988: The human geographical aspect of the regional planing. *Sborník prací* 15, Geografický ústav ČSAV, Brno, 91–101.
8. **Schmidt, R., Toušek, V., Berényi, I. et al.** 1988: Ergebnisse der regional differenzierten Urbanisierung in socialistischen Ländern. *Wissenschaftliche Mitteilungen* 25, Institut für Geographie und Geoökologie der Akademie der Wissenschaften der DDR, Leipzig.
9. **Szczyrba, Z., Toušek, V.** 2004: Výjižďka a dojižďka do zaměstnání v České republice: Změny v období transformace. In *Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych, Nr. VIII/2.* Instytut Geograficzny Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, 21–31.
10. **Tonev, P., Toušek, V.** 2002: Přímé zahraniční investice a regionální rozvoj. *Sborník referátů z V. mezinárodního kolokvia o regionálních vědách.* Masarykova univerzita, Brno, 301–316.
11. **Toušek, V.** 1985: Rozwój struktury osadniczej CSRS – wspolczesne problemy i perspektywy In: Zeszyty zakladu geografii osadnictwa i ludnosci, Nr. 1. In **Weclawowicz, A.** ed. *Z problemow czeskiej geografii osadnictwa.* WDN, Warszawa, 5–16.
12. **Toušek, V.** 1987: *Geografické hodnocení vybraných aspektů vývoje osídlení ČSR (na příkladě střediskových obcí).* Disertační práce. Geografický ústav ČSAV, Brno.
13. **Toušek, V.** 2000: Transformace průmyslu v ČR a jeho odvětvová struktura v nových krajích. *Acta Universitatis Matthiae Belii, Geografické štúdie* Nr. 7. Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica, 112–118.
14. **Toušek, V.** 2003.: *Geografické aspekty transformace českého průmyslu po roce 1989.* Habilitační práce. Masarykova univerzita, Brno.
15. **Toušek, V.** 2005: Influence of Labour Commuting on Hinterlands of the Czech Agglomerations: Contemporary trends. *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Geographica* 39. Palacký University, Olomouc, 95-110.
16. **Toušek, V. et al.** 2005: *Česká republika – portréty krajů.* Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, Praha.
17. **Toušek, V., Bičan, J., Galvasová, I.** 1998: *Hlavní směry hospodářského a sociálního rozvoje Brněnského kraje s důrazem na přeshraniční spolupráci s Dolním Rakouskem.* Regionální rozvojová agentura jižní Moravy, Brno.
18. **Toušek, V., Kára, J.** 1983: Koncepce osídlení v evropských socialistických zemích, [Koncepcija rasselenija v evropějskich socialističeských stranach. *Zprávy Geografického ústavu ČSAV* 20, 2, 85–98.
19. **Toušek, V., Kunc, J.** 1999: Průmyslová výroba a strategie rozvoje krajů v České republice. *Sborník referátů ze II. mezinárodního kolokvia o regionálních vědách.* Masarykova univerzita, Brno, 39–66.
20. **Toušek, V., Kunc, J.** 2004: The Most Important Foreign Investors in the Manufacturing Industry of the Czech Republic. In: **Siwek, T., Baar, V.** eds.: *Globalisation and its Geopolitical, Cultural, Economic and Ecological Context.* Univerzity of Ostrava, 318-328.
21. **Toušek, V., Kunc, J., Vystoupil, J. et al.** 2008: *Ekonomická a sociální geografie.* Aleš Čeněk, Plzeň.
22. **Toušek, V., Tonev, P.** 2003: *Hospodářská mapa ČR – Průmysl.* Stiefel Eurocart, Bratislava.
23. **Toušek, V., Vančura, M., Smolová, I., Szczyrba, Z.** 1997: Procesy restrukturalizacji przemyslu w Republice Czeskiej. In: **Ziolo, Z.** ed. *Problemy transformacji struktur przemyslowych w procesie przechodzenia do gospodarki rynkowej.* Wydawnictwo Naukowe WSP, Warszawa–Kraków, 179–184.
24. **Toušek, V., Vančura, M., Viturka, M.** 2000: Geographical Aspects of Industrial Transformation in the Czech Republic. *Sborník České geografické společnosti, Geografie* 105, 2, 155-165.
25. **Toušek, V., Viturka, M. et al.:** *Kvalita podnikatelského prostředí jako faktor efektivnosti regionálního rozvoje (aplikace na příkladě Brněnského kraje – projekt Interprize/Ecos-Ouverture).* Výzkumné centrum regionálního rozvoje MU, Brno.
26. **Viturka, M., Maryáš, J., Toušek, V., Vystoupil, J.** 1998: *Investiční atraktivita vybraných měst České republiky.* Masarykova univerzita, Brno.

ŠTRUKTURÁLNE ZMENY EKONOMIKY SLOVENSKA V PRVEJ ETAPE SPOLOČENSKEJ TRANSFORMÁCIE V REGIONÁLNO M KONTEXTE

Pavol Korec

Abstract

Study of regional development as well as regional differentiation at the national level rank among the principal missions of geography. The submitted paper is aimed at three points. The main goal is concentrated on an analysis of changes of economy in Slovakia by sectors of economy. Second, we intend to reveal and to interpret factors and processes determining regional development in Slovakia after 1989 first of all from point of view of changes of economy structure. The last goal of our paper is concentrated on identifying the first phase of regional transformation of Slovak Republic after 1989. Our approach is based on acceptance of functional urban regions as elementary territorial units and use of economic aggregate as a suitable indicator of socio-economic development of regions.

Key words: sectors of economy, functional urban region (FUR), economic aggregate (EA), regional disparities, Slovak Republic

ÚVOD

Viac autorov upozorňuje na skutočnosť, že v období spoločenskej transformácie nastala v krajinách strednej a východnej Európy očakávaná významná zmena sektorovej štruktúry ekonomiky (Smith 1998, Toušek 2000, Toušek a kol. 2000, Buček 2003, Hampl 2005, Korec 2005, Gajdoš, Pašiak 2006, Dostál 2007, Stryjakiewicz et al. 2007, Dostál, Hampl 2008 ai.). Zmeny v štruktúre ekonomiky podľa troch jej základných sektorov sú dobre pozorovateľné nielen na úrovni štátu, ale aj na úrovni jeho jednotlivých regiónov. Ako sme už ukázali v jednom z predchádzajúcich príspevkov, veľký vplyv na zmeny sektorovej štruktúry ekonomiky Slovenska ako celku a aj jeho jednotlivých regiónov majú nielen procesy spojené s transformáciou ekonomiky vytvorenou počas vlády komunizmu (môžeme povedať aj procesy spojené so zmenou centrálne riadenej ekonomiky na trhovú ekonomiku) a procesy spojené s globalizáciou, ale aj procesy súvisiace s nástupom post-industriálneho štádia vývoja spoločnosti na Slovensku (Korec 2007). V kontexte celého komplexu vzájomne pôsobiacich uvedených procesov (postkomunistická transformácia, postindustriálny vývoj a globalizácia) sa na začiatku transformačného procesu očakávali jednak výrazné zmeny sektorovej štruktúry ekonomiky Slovenska, jednak obnovenie regionálnych rozdielov, ktoré sú jeho územia vlastné už od nástupu industrializácie a modernej urbanizácie (Bašovský, Divínsky 1991, Korec 2005 a iní). Ako uvádzajú vo svojej štúdií viacerí autori (Toušek 2003, Dostál 2007, Korec 2007 a iní) pre proces post-komunistickej transformácie bolo typické zníženie významu priemyslu v ekonomike štátu i jednotlivých regiónov, rýchla zmena komunizmom vyrovnanej regionálnej štruktúry a zvýšenie významu aktivít terciérneho

a kvartérneho sektora. Pre post-industriálne štádium vývoja spoločnosti sú okrem všeobecného zvyšovania významu terciéru v ekonomike typické aj dve ďalšie črty dôležité z hľadiska regionálneho vývoja: zvyšovanie selektívnosti procesu koncentrácie ekonomiky a súčasne aj rast intenzity tohto procesu na obidvoch póloch spektra (1) a zvyšovanie dominantnosti metropolitných regiónov v regionálnej štruktúre štátu (2). Vo viacerých prácach českých a slovenských geografov a ekonómov sa poukázalo na skutočnosť, že rast regionálnych rozdielov po roku 1989 bol nielen prirodzený a ekonomicky potrebný, ale do určitej úrovne aj sociálne akceptovateľný (Hampl 2001, Buček 2003, Korec, 2005, Blažek, Csank 2007 a iní).

Napriek týmto očakávaniam viacerých bádateľov na Slovensku prekvapili dve skutočnosti. Po prvé, nečakalo sa že regionálne rozdiely na Slovensku budú až tak veľké a po druhé, prekvapila výrazná regionálna diferenciacia v zmenách sektorovej štruktúry ekonomiky. Okrem iných, aj Toušek a kol. (2000) upozornili na skutočnosť, že intenzita zmien sektorovej štruktúry najmä v súvislosti so zmenami v priemysle bude mať selektívny charakter tak z odvetvového, ako aj z regionálneho hľadiska. V súvislosti s prvou uvedenou „prekvapujúcou“ skutočnosťou považujeme za dôležité uviesť dve poznámky. Prvá, vo viacerých svojich predchádzajúcich štúdiách sme upozornili na fakt, že v regionálnej štruktúre Slovenska sa v prvej hierarchickej úrovni výrazne prejavila polarita „región Bratislavy – ostatné územie Slovenska“ a až v nižšej rozlišovacej úrovni je zreteľná polarita „urbanizovanejšie západné Slovensko – vidieckejšie východné Slovensko“ (Korec, 2005, 2007 a iné). Prvá polarita je na Slovensku veľmi výrazná, okrem iného, aj vzhľadom na úzke územné vymedzenie regiónu Bratislavy na úrovni krajov (úroveň NUTS 3) a následné jeho (nielen) štatistické porovnanie s ostatnými regiónmi (krajmi) Slovenska. Pri porovnávaní úrovne regionálneho vývoja štyroch územných jednotiek NUTS 2 (okrem regiónu, kraja Bratislavy, ešte západne Slovensko – Trnavský, Trenčiansky a Nitriansky kraj, stredné Slovensko – Žilinský a Banskobystrický kraj a východné Slovensko – Košický a Prešovský kraj) je deformácia spôsobená územným vymedzením Bratislavského kraja ešte väčšia. Druhou poznámkou je konštatovanie, že v regióne Bratislavy sa akumulujú v extrémne pozitívnej polohe prakticky všetky faktory ovplyvňujúce vývoj ekonomiky a všeobecne regionálneho rozvoja v transformačnom období (faktor sídelnej hierarchie zvýraznený štatútom hlavného mesta štátu, makropolitná atraktivita podporovaná veľkou dopravnou infraštruktúrou, ľudský potenciál a ďalšie). Región Bratislavy bol veľmi atraktívny pre nové ekonomické aktivity terciérneho a kvartérneho sektoru spojené s nástupom post-industriálneho štádia vývoja spoločnosti ako aj s vplyvmi spojenými s globalizáciou. Takže skutočnosť, že územne úzko vymedzený región Bratislavy extrémne prevyšuje ostatné regióny Slovenska na úrovni NUTS 3 a NUTS 2 (a dokonca aj na úrovni funkčných mestských regiónov) vo všetkých relevantných ukazovateľoch ekonomického a sociálneho rozvoja je tou najprirodzenejšou črtou vývoja regionálnej štruktúry Slovenska v období spoločenskej transformácie. Ak uvažujeme o území Slovenska bez regiónu Bratislavy, regionálne rozdiely nie sú veľké.

Cieľom predloženého príspevku je pokus o objasnenie druhej „prekvapujúcej“ skutočnosti regionálneho vývoja Slovenska v období spoločenskej transformácie, výraznej regionálnej diferenciacie zmien sektorovej štruktúry ekonomiky.

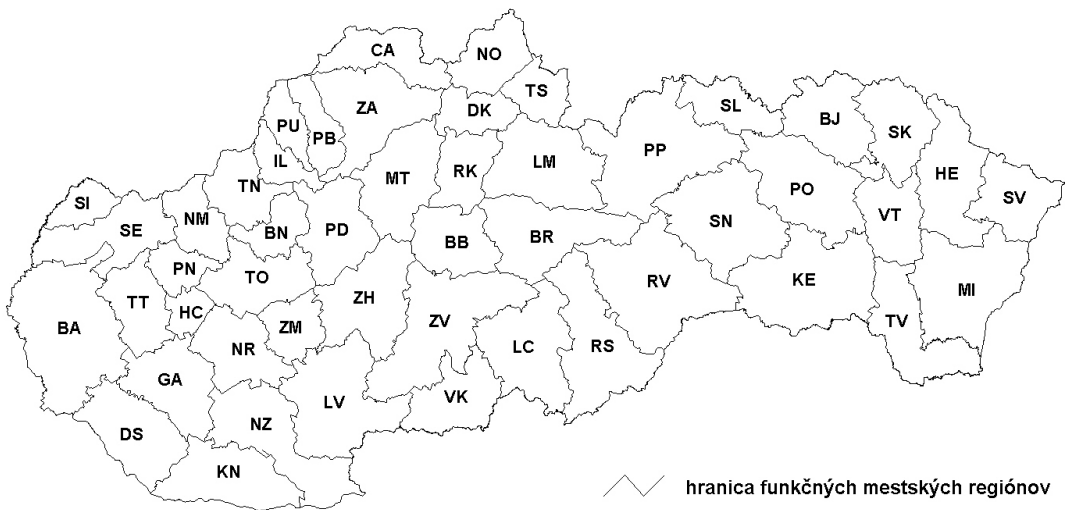
ZÁKLADNÉ METODICKÉ POZNÁMKY

Príspevok nemá ambície hodnotiť vývoj regionálnej štruktúry Slovenska komplexne, t.j. nepokúša sa o predstavenie nejakého syntetického ukazovateľa úrovne spoločenského rozvoja jeho regiónov. Komplexné hodnotenie regionálnych rozdielov na území štátu je úloha veľmi náročná. Okrem iných, vyžaduje podľa nášho názoru zohľadnenie indikátorov spotreby regiónov, ktoré majú základ vo výdavkoch obyvateľstva hodnotených podľa objemu a ich štruktúry. Regionálny vývoj a zmeny sektorovej štruktúry sú v tomto príspevku hodnotené na základe vývoja ekonomiky regiónov prostredníctvom ukazovateľa ekonomického agregátu, ktorého podstatu objasníme neskôr.

Pri plnení cieľa ukázať regionálny vývoj a regionálnu diferenciáciu štátu, napr. aj Slovenska, je z metodického hľadiska potrebné vysporiadať sa najmä s dvomi otázkami (Bezák 2000, Hampl 2005, 2007, Korec 2005 a iní). Prvou kľúčovou otázkou je stanovenie a vymedzenie vhodných priestorových jednotiek, ktoré predstavujú bázu regionálneho výskumu. Druhou kľúčovou metodickou otázkou je už vyššie naznačený výber vhodného ukazovateľa úrovne regionálneho rozvoja (poznáme, že tento výber je výrazne obmedzený dostupnosťou štatistických dát na potrebnej úrovni). Pochopiteľne imanentnou súčasťou tejto druhej otázky je aj konštrukcia agregovaných, resp. syntetických ukazovateľov ekonomickej a sociálnej, resp. komplexnej spoločenskej úrovne rozvoja sledovaných územných jednotiek.

Ak sa rozhodujeme, aké priestorové jednotky využijeme pri analýze, t.j. ktoré jednotky budeme považovať za základný hodnotený súbor regiónov nemáme veľký výber. V prípade väčšiny pokusov o hodnotenie diferencovaného regionálneho vývoja, resp. o regionálnu typizáciu Slovenskej republiky sa za základné priestorové jednotky najčastejšie využívajú okresy (Benč 2002, Kling 2002, Rajčáková, Švecová 2002, Ira a kol. 2005 a iní). Vzhľadom na veľmi dobrú dostupnosť štatistických dát podľa týchto územných jednotiek je to pochopiteľné. Okresy podľa nášho názoru však nie sú najvhodnejšími základnými priestorovými jednotkami hlavne pre dva dôvody: nie sú vnútorne integrované (1) a nie sú porovnateľné z hľadiska veľkosti (rozlohy a počtu obyvateľov) (2). Podľa nás ani jedna administratívna jednotka v postupnosti „obec–okres–kraj“ nie je vhodná pre hodnotenie regionálneho vývoja, prípadne regionálnej štruktúry Slovenska.

Pri štúdiu regionálneho vývoja, regionálnej diferenciácie alebo regionálnej typizácie Slovenskej republiky vzhľadom na úroveň ekonomického rozvoja sa vhodnými základnými priestorovými jednotkami javia funkčné mestské regióny (FMR). FMR predstavujú špecifický typ funkčného regiónu definovaného na základe kritérií týkajúcich sa priestorovej interakcie medzi mestom a jeho okolím (jadro–zázemie). FMR sa definuje ako priestorovo súvislé územie, ktoré je relatívne uzavreté vzhľadom na denný pohyb obyvateľov za prácou, vzdelaním, službami, rekreáciou a sociálnymi kontaktmi. V súvislosti s týmto sa tento región často označuje ako denný urbánny systém alebo jednoducho denný región. Teoretické základy a metodiku identifikácie FMR a ich základnú charakteristiku predstavil vo viacerých svojich prácach Bezák (1990, 2000, 2001). Z ôsmich princípov, ktoré odporúča uvedený autor rešpektovať pri identifikácii funkčných mestských regiónov by sme chceli upozorniť na prvý, podľa ktorého sú FMR jednotkami vytvorenými primárne pre potreby regionálne orientovaného výskumu a na piaty, ktorý vyjadruje autonómiu FMR (FMR má byť vnútorne integrovaným a navonok uzavretým celkom) (Bezák 2000:27–29). Dovoľujeme si poznamenať, že v zásade neodsudzujeme využitie okresov

Obrázok 1 Funkčné mestské regióny Slovenska.

Prameň: Bezák, A. (2000) upravené autorom.

ako základných priestorových jednotiek. V takomto prípade však odporúčame upozorniť pri interpretácii výsledkov na očakávané deformácie vyplývajúce napr. z chýbajúcej vnútornej integrity okresov.

Vzhľadom k dostupnosti štatistických dát je v tomto príspevku použitý systém FMR málo odlišný od systému FMR variant 91-A (vyžaduje sa minimálny počet 35 tisíc obyvateľov pre FMR), ktorý identifikoval Bezák (2000). Rozdiely sú však zanedbateľné, v žiadnom prípade neovplyvnili výsledky výskumu. V jednej z predchádzajúcich prác sme sa týmito rozdielmi už zaoberali (Korec 2007). Jedná sa vlastne o dve odlišnosti. V našom systéme FMR je užšie vymedzený FMR Bratislavy (v prospech FMR Dunajskej Stredy a Senice) a v našich FMR Nové Zámky a Trebišov sú obsiahnuté podľa Bezáka (2000) samostatné FMR Štúrovo, resp. FMR Kráľovský Chlmec. Naš systém FMR teda pozostáva zo 49 regiónov (obr. 1). Uvedené odlišnosti sú dôsledkom už spomínanej skutočnosti, že potrebné dáta sú dostupné len na úrovni okresov a zatiaľ čo spájať okresy do územne väčších jednotiek môžeme, rozdeliť okres na dve alebo viac menších územných jednotiek nie je možné.

Za veľmi vhodný ukazovateľ rozvoja ekonomiky, resp. dosiahnutej ekonomickej úrovne regiónu považujeme ekonomický agregát (EA). EA získame ako súčin počtu pracovných príležitostí regiónu a priemernej mesačnej mzdy zamestnanca regiónu vo firmách s počtom zamestnancov viac ako 20. Vzhľadom na dostupnosť dát je možné vypočítať hodnoty EA za ekonomiku regiónu ako celku, ako aj hodnoty EA generované jednotlivými sektormi ekonomiky. EA možno prisudzovať podobnú vypovedaciu schopnosť ako tradičnému makroekonomickému ukazovateľu HDP (Hampl 2005, Korec 2007). Podrobnejšie zdôvodňuje použitie EA pri výskume rozvoja ekonomiky regiónu a všeobecného regionálneho rozvoja vo svojej práci Hampl (2005). Podľa uvedeného autora má EA, vzhľadom na

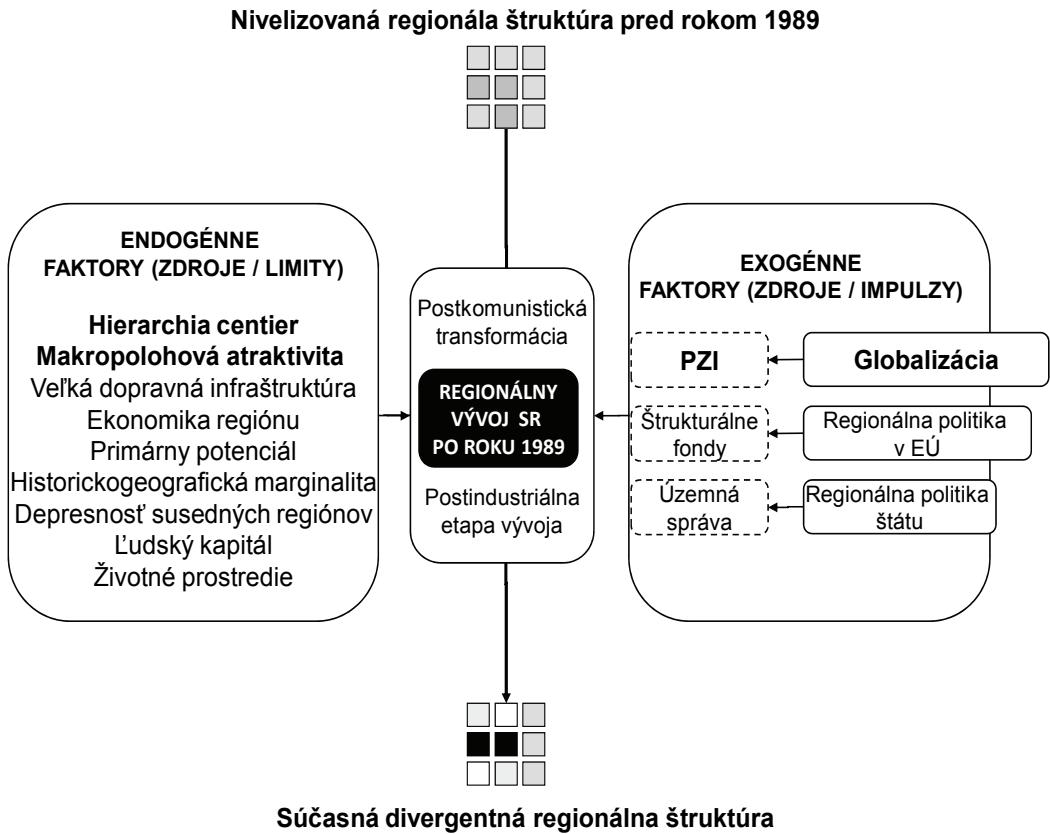
sociálnu a kulúrnú homogenitu transformujúcich sa krajín strednej Európy, nielen ekonomickú, ale aj komplexne spoločenskú povahu. Z tohoto dôvodu je vhodný aj pre syntetické hodnotenie rozvinutosti územných jednotiek.

Poznámku je potrebné urobiť aj k hodnotenému obdobiu, k decéniu 1997–2006. Voľba roku 1997 ako začiatku sledovaného obdobia je do určitej miery dôsledkom dostupnosti dát. Od 1. januára 1997 vstúpilo na Slovensku do platnosti súčasné územno-správne členenie, t.j. od tohto roku sú k dispozícii dáta podľa dnešných okresov. V práci boli použité primárne tri druhy dát za roky 1997 a 2006 vzťahujúce sa k okresom (počet obyvateľov, počet pracovných príležitostí v podnikoch nad 20 zamestnancov celkove a počet pracovných príležitostí podľa jednotlivých sektorov ekonomiky a takisto priemerná mzda zamestnancov celkove aj podľa sektorov ekonomiky). Je zrejmé, že vzhľadom na vzájomnú porovnateľnosť vývoja sektorovej štruktúry ekonomiky na regionálnej úrovni bolo potrebné vychádzať z roku 1997. Na druhej strane treba poznamenať, že rok 1997 možno považovať za medzník, nielen vo vývoji ekonomiky Slovenska, ale aj za medzník v regionálnom vývoji Slovenska v prvej etape post-komunistickej transformácie. Po roku 1989 začala totiž „deštrukcia“ centrálne riadenej ekonomiky Slovenska (najmä rozpad veľkých priemyselných a poľnohospodárskych podnikov). Za ukončenie tejto deštrukcie možno považovať veľkú privatizáciu realizovanú na Slovensku v rokoch 1995 a 1996.

Koniec hodnoteného obdobia, rok 2006, možno považovať za ukončenie (prvej etapy) spoločenskej transformácie na Slovensku, ktorá začala po roku 1989. K tomuto tvrdeniu nás vedie viac skutočností, medzi ktoré patria predovšetkým nasledovné: realizovanie základných reforiem (hlavne neo-liberálne politické reformy realizované na Slovensku v rokoch 1998 až 2006 – reforma sociálneho systému, dôchodková reforma, daňová reforma, najmä rovná 19 percentná daň z príjmu, novelizácia pracovného zákona a iné, Smith, Rochovská 2006); úspešné ukončenie snahy Slovenska o vstup do euroatlantických štruktúr, predovšetkým do EÚ a NATO; relatívne stabilizovaný „nový vzorec“ regionálnej štruktúry na začiatku 21. storočia a ďalšie. V nastávajúcom období sa očakávajú výraznejšie vplyvy regionálnej politiky z úrovne EÚ, ako aj z úrovne štátu na vývoj regionálnej štruktúry Slovenska a samozrejme aj výraznejšie zásahy štátu do ekonomiky a sociálnej oblasti ako dôsledku začínajúcej hospodárskej krízy. Výsledkom týchto zmien nemusí byť nová trajektória regionálneho vývoja Slovenska, je však reálne očakávať zoslabovanie vplyvu divergentných síl. Obdobie 1997–2006 možno považovať za relatívne homogénne z hľadiska kvalitatívnych charakteristík prostredia a faktorov podmieňujúcich regionálny vývoj Slovenska.

FAKTORY PODMIEŇUJÚCE REGIONÁLNY VÝVOJ SLOVENSKA

Hodnoteniu faktorov podmieňujúcich regionálny vývoj postkomunistických krajín Európy sa venuje viac autorov. Z pohľadu vývoja regionálnej štruktúry Slovenska dávame do pozornosti najmä práce Hampl (2001), Buček (2003), Korec (2005), Ira a kol. (2005), Korec, Ondoš (2006, 2007) a Hampl a kol. (2008). V poslednej z uvedených prác odporúčajú autori rozdeliť faktory, ktoré podmieňujú regionálny vývoj do troch základných typov: geografické faktory (prírodné podmienky a zdroje, polohové pomery a sociálnoekonomická intenzita využívania územia) (i), ekonomické a nadväzujúce socioekonomické faktory (kapitál v jeho klasickej podobe, ľudské zdroje a špecifické ekonomické faktory – technologická vyspelosť, technická a sociálna infraštruktúra) (ii) a kultúrne faktory

Obrázok 2 Schéma prostredia a faktorov podmieňujúcich regionálny vývoj Slovenska po roku 1989.
Prameň: Korec, P., Ondoš, S. (2006), upravené autorom.

(hodnotová hierarchia, výrobné tradície, kultúrny kapitál a iné) (iii). Uvedená klasifikácia má svoje opodstatnenie vzhľadom na možnosť ukázania charakteru kladných, resp. negatívnych podmienok rozvoja regiónov.

V prácach (Korec, Ondoš 2006, 2007) sme faktory podmieňujúce regionálny vývoj Slovenska rozdelili do dvoch veľkých skupín, do skupiny endogénnych faktorov a skupiny exogénnych faktorov. Do prvej skupiny sme zaradili 9 faktorov, vrátane ľudského kapitálu, do druhej skupiny exogénnych faktorov sme zaradili procesy globalizácie, regionálnu politiku na úrovni Európskej únie a regionálnu politiku na úrovni štátu (obr. 2). V uvedených prácach sme konštatovali, že v prvej etape spoločenskej transformácie sa rozhodujúcim spôsobom pod regionálny vývoj Slovenska „podpísali“ dva endogénne faktory (hierarchia sídiel a makropolitická atraktivita) a jeden exogénny faktor (procesy globalizácie). V tejto súvislosti je dobré upozorniť na prácu Sorosa (2002:21), ktorý uviedol, že hlavným zdrojom chudoby v dnešnom svete sú zlé vlády a druhým hlavným zdrojom je zlá geografická poloha (my doplníme, že v prípade geografickej polohy to platí ako v planetárnej tak aj v národnej mierke).

Sumarizujúc naše predchádzajúce úvahy (Korec 2005, Korec, Ondoš 2006, 2007 ai.) môžeme prvý záver o faktoroch podmieňujúcich regionálny vývoj Slovenska po roku 1989 formulovať nasledovne. Regionálny vývoj Slovenska v období 17. 11. 1989 až 31. 12. 2006 bol podmienený predovšetkým štyrmi skupinami „faktorov“: postkomunistickou transformáciou (demokratizácia spoločnosti a nástup trhovej ekonomiky) (1), nástupom postindustriálneho štádia vývoja spoločnosti (2), endogénnymi faktormi „typickými“ pre všetky postkomunistické štáty, najmä pre štáty Višegrádskej štvorky (sídelná hierarchia, makropolohová atraktivita a ekonomická špecializácia regiónov) (3) a exogénnymi faktormi (vrátane globalizácie prejavujúcej sa lokáciou priamych zahraničných investícií) (4). Prvé dve skupiny nie je možné považovať za faktory v pravom zmysle slova, oni akoby vytvárali prostredie, v ktorom sa odohrával regionálny vývoj Slovenska. V zmysle práce Hampl a kol. (2008:701) by sme ich mohli nazvať „nadstavbové“ faktory. V práci Korec (2007) sme hodnotili vplyv postindustriálnej etapy vývoja spoločnosti na regionálny vývoj Slovenska, vrátane vplyvu na štrukturálne zmeny ekonomiky štátu i jednotlivých regiónov. Je zrejme, že na regionálny vývoj mali vplyv aj ďalšie endogénne faktory (okrem troch typických pre všetky postkomunistické štáty) osobitné pre Slovensko (primárny potenciál, veľká dopravná infraštruktúra, ľudský potenciál, depresia priľahlých regiónov susedných štátov ai.). Druhý záver by sa dal stručne vyjadriť dvomi vetami takto. Ukázanie významnosti vplyvu jednotlivých faktorov sa dá urobiť len rámcovým spôsobom, pretože faktory pôsobia vo vzájomnej kombinácii a často extrémne pozitívny, resp. negatívny vplyv niektorého faktora môže potlačiť vplyv ostatných. Snaha ukázať významnosť vplyvu jednotlivých faktorov na regionálny vývoj by mala byť adresovaná k určitému obdobiu, v ktorom boli všeobecné podmienky pre regionálny vývoj (najmä politická situácia a vývojové štádium spoločnosti) relatívne stabilné. V predloženej štúdiu hodnotíme obdobie spoločenskej transformácie Slovenska vymedzené dátumami 17. 11. 1989 a 31. 12. 2006, v ktorom požadovaná stabilita existovala.

VÝVOJ SEKTOROVEJ ŠTRUKTÚRY EKONOMIKY SLOVENSKA V REGIONÁLNOM POROVNÁVANÍ

Ako sme už v tomto príspevku viac krát uviedli v období spoločenskej transformácie nastala významná očakávaná zmena štruktúry ekonomiky Slovenska ako celku, ako aj jeho jednotlivých regiónov. Podľa tabuľky 1 môžeme vidieť, že podiel ekonomického agregátu, ktorý vytvára primárny sektor sa znížil na Slovensku v roku 2006 o 3,84 % v porovnaní s rokom 1997 a podiel ekonomického agregátu, ktorý vytvára sekundárny sektor sa znížil o 7,73 %. Podiel terciérneho sektoru sa zvýšil v sledovanom desaťročnom období o 11,57 %. Veľmi zaujímavé je zistenie, že prakticky pri všetkých 49 FMR Slovenska poklesli podiely primárneho a sekundárneho sektora a zvýšili sa podiely terciérneho sektora. Z tohto „pravidla“ vývoja sektorovej štruktúry ekonomiky je výnimkou len 6 FMR, pri ktorých nastalo veľmi nepatrné zvýšenie podielu sekundárneho sektora (Komárno, Námestovo, Nové Mesto nad Váhom, Piešťany, Skalica a Spišská Nová Ves). Pri hodnotení kvalitatívnych zmien sektorovej štruktúry ekonomiky jednotlivých FMR nám dáta samotných zmien podielov troch sektorov ekonomiky na celkovom EA regiónu nepostačujú. Z tabuľky 1 napr. môžeme zistiť, že najvyššie podiely na celkovom EA má v roku 2006 terciérny sektor vo FMR Bratislava, Banská Bystrica, Trebišov, Bardejov, Stará Ľubovňa, Nitra, Prešov, Trenčín, Zvolen a Veľký Krtíš (prvých 10 FMR je uvedených v zostupnom poradí a zhodou okolností všetkých týchto 10 FMR a len týchto 10 FMR má túto hodnotu vyššiu ako 70 %). Na prvý pohľad je to veľmi nehomogénna skupina FMR. Päť z týchto FMR sú metropolitné

Tabulka 1 Podiel jednotlivých sektorov ekonomiky na ekonomickom agregáte podľa funkčných mestských regiónov (agi – podiel primárneho sektora v %, agii – podiel sekundárneho sektoru v %, agiii – podiel terciérneho sektoru v %).

Funkčný mestský región	'97agi	'97agii	'97agiii	'06agi	'06agii	'06agiii	EA/ob.
BA Bratislava	2	21	77	1	16	83	245
BB Banská Bystrica	4	28	68	3	17	80	131
BV Bardejov	12	28	61	7	19	74	51
BN Bánovce nad Bebravou	13	54	33	8	41	51	79
BR Brezno	14	54	32	11	43	47	67
CA Čadca	5	32	63	5	28	67	50
DK Dolný Kubín	7	43	49	4	41	56	70
DS Dunajská Streda	25	24	51	9	23	68	72
GA Galanta	13	38	49	6	33	61	73
HC Hlohovec	9	55	36	6	30	64	84
HN Humenné	9	37	54	5	36	60	70
IL Ilava	4	56	39	3	52	45	91
KE Košice	3	37	59	2	32	67	121
KN Komárno	18	34	48	8	35	57	68
LC Lučenec	12	36	51	6	30	64	55
LM Liptovský Mikuláš	12	37	51	6	29	65	96
LV Levice	12	39	49	6	38	56	75
MI Michalovce	11	44	44	5	34	61	66
MT Martin	6	40	54	3	34	64	92
NM Nové Mesto n. Váhom	8	51	40	3	54	43	101
NO Námestovo	19	33	47	11	35	55	63
NR Nitra	9	30	62	4	24	72	103
NZ Nové Zámky	15	29	56	7	25	68	67
PB Považská Bystrica	1	45	54	3	35	62	86
PD Prievidza	4	59	37	2	43	55	90
PI Piešťany	13	29	59	5	29	66	98
PO Prešov	7	30	63	3	25	72	67
PP Poprad	7	34	59	5	29	65	74
PU Púchov	3	70	27	3	48	49	135
RK Ružomberok	8	51	41	4	36	60	87
RS Rimavská Sobota	14	34	52	10	25	65	41
RV Rožňava	9	46	45	8	32	60	54

Tabulka 1 – dokončení

Funkčný mestský región		'97agi	'97agii	'97agiii	'06agi	'06agii	'06agiii	EA/ob.
SE	Senica	11	50	39	7	40	54	76
SI	Skalica	11	50	39	5	51	45	99
SK	Svidník	10	27	63	7	23	70	53
SL	Stará Lubovňa	16	23	61	7	19	73	50
SN	Spišská Nová Ves	12	30	58	6	31	63	64
TT	Trnava	8	49	43	3	39	58	145
TV	Trebišov	11	18	71	4	16	79	55
VK	Veľký Krtíš	22	36	41	12	18	70	44
VT	Vranov nad Topľou	16	37	47	7	27	66	46
ZI	Žilina	3	35	62	1	32	67	107
ZH	Žiar nad Hronom	7	53	41	6	36	58	74
ZM	Zlaté Moravce	16	44	40	11	40	49	52
ZV	Zvolen	10	31	58	7	22	71	89
SR	Slovenská republika	7	35	57	4	28	69	100

Prameň: Regionálne porovnávania v Slovenskej republike. Štatistický úrad SR, 2007.

sú regióny malých miest, prakticky vo všetkých štúdiách zaoberajúcich sa hodnotením úrovne regionálneho rozvoja územia Slovenska sú hodnotené ako marginálne, zaostávajúce (FMR Trebišov, Bardejov, Stará Lubovňa a Veľký Krtíš) (Rajčáková, Švecová 2002, Korec 2005, Ira a kol. 2005, Gajdoš, Pašiak 2006 a iní) a posledným FMR je Zvolen. Za zmienku stojí ešte skutočnosť, že aj ďalšie FMR, ktoré boli uvedenými prácami identifikované ako zaostávajúce mali v roku 2006 vysokú hodnotu podielu terciérneho sektoru na celkovom EA regiónu (napr. Vranov nad Topľou, Rimavská Sobota a Lučenec).

Ak by sme sa pozreli na vývoj hodnôt podielu terciérneho sektoru na celkovom EA regiónu z opačnej strany zistíme, že veľmi nízke majú tieto hodnoty FMR autormi hodnotené jednoducho ako rozvinuté (FMR Nové Mesto nad Váhom, Ilava, Skalica a Púchov; tieto FMR mali v roku 2006 hodnotu podielu terciérneho sektoru nižší ako 50 %). Aby sme mohli lepšie postihnúť kvalitatívne zmeny sektorovej štruktúry ekonomiky jednotlivých FMR využili sme ešte dva ukazovatele úrovne regionálneho rozvoja, relatívny EA/1 obyv. (tab. 1) a mieru nezamestnanosti v roku 2006 (tab. 2). Z tabuľky 1 a obrázku 3 je na prvý pohľad zrejmé, že neexistuje jednoznačná pozitívna korelácia medzi podielom terciérneho sektoru na EA regiónu v roku 2006 a výškou relatívneho ukazovateľa EA/1 obyv. regiónu v roku 2006 (relatívny ukazovateľ vyjadruje vzťah hodnoty EA/1 obyv. regiónu k hodnote EA/1 obyv. za Slovensko ako celok, pričom relatívna hodnota pre Slovensko je rovná 100). Rovnaká nejednoznačnosť pozitívnej korelácie by sa dala vysloviť aj ku vzťahu podielu terciérneho sektoru na EA regiónu a mierou nezamestnanosti v regióne. Čiastočne je to dokumentované v tabuľke 2.

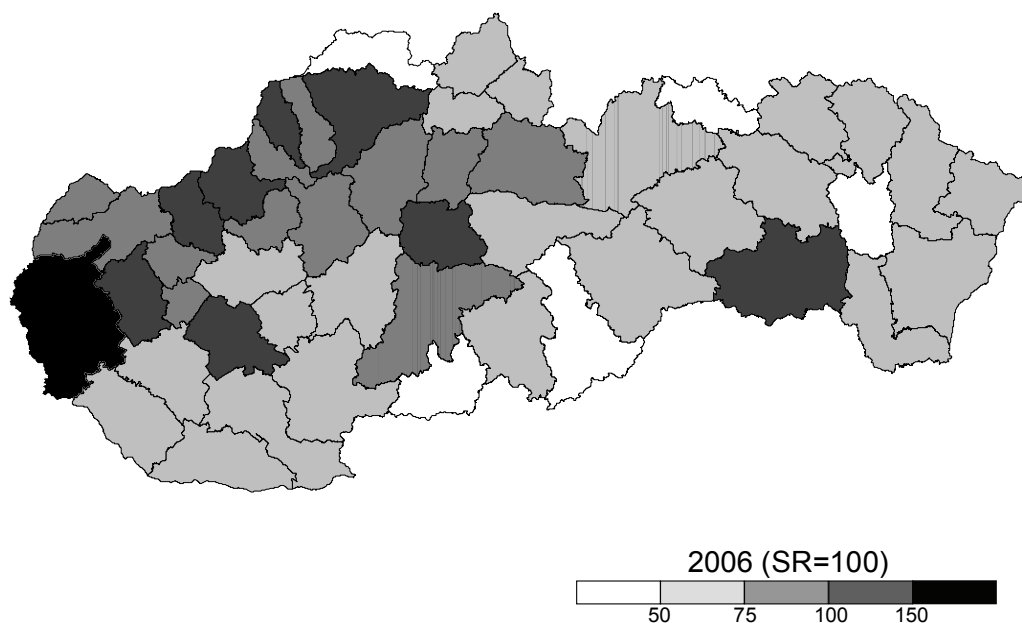
Tabuľka 2 Porovnanie sektorovej štruktúry ekonomiky vybraných funkčných mestských regiónov s relatívnou hodnotou EA/1 obyv. a mierou nezamestnanosti.

Funkčný mestský región	Podiel sektorov na EA (I-II-III)		Rel. EA 2006	Nezam. v % 2006
	1997	2006		
Bratislava	2 – 21 – 77	1 – 16 – 83	245	2,38
Banská Bystrica	4 – 28 – 68	3 – 17 – 80	131	7,32
Nitra	9 – 30 – 62	4 – 24 – 72	103	8,62
Trenčín	6 – 39 – 55	3 – 26 – 71	102	4,17
Košice	3 – 38 – 59	2 – 32 – 67	121	14,21
Ilava	5 – 56 – 39	3 – 52 – 45	91	4,14
Skalica	11 – 50 – 39	5 – 51 – 45	99	8,17
Nové Mesto nad Váhom	8 – 51 – 40	3 – 54 – 43	101	6,01
Púchov	3 – 70 – 27	3 – 48 – 49	135	5,03
Rimavská Sobota	14 – 34 – 52	10 – 25 – 65	41	30,87
Veľký Krtíš	22 – 36 – 42	12 – 18 – 70	44	24,60
Rožňava	9 – 46 – 45	8 – 32 – 60	54	24,62
Lučenec	12 – 36 – 51	6 – 30 – 64	55	22,40
Slovenská republika	7 – 35 – 58	4 – 28 – 69	100	11,59

Prameň: Regionálne porovnávanie v Slovenskej republike. Štatistický úrad SR, 2007.
Štatistiky. ÚPSVAR SR, 2006.

V rámci takéhoto krátkeho príspevku pochopiteľne nie je možné vypracovať nejaké systematické a dostatočne zdôvodnené hodnotenie zmien sektorovej štruktúry ekonomiky jednotlivých regiónov Slovenska. Článok považujeme za príspevok k všeobecnej diskusii o základných otázkach vývoja regionálnej štruktúry Slovenska po roku 1989. Odvolávajúc sa na uvedené, vychádzajúc z tabuliek 1 a 2 a obrázkov 3 a 4 môžeme FMR Slovenska vzhľadom na kvalitatívne zmeny ich sektorovej štruktúry klasifikovať do troch skupín.

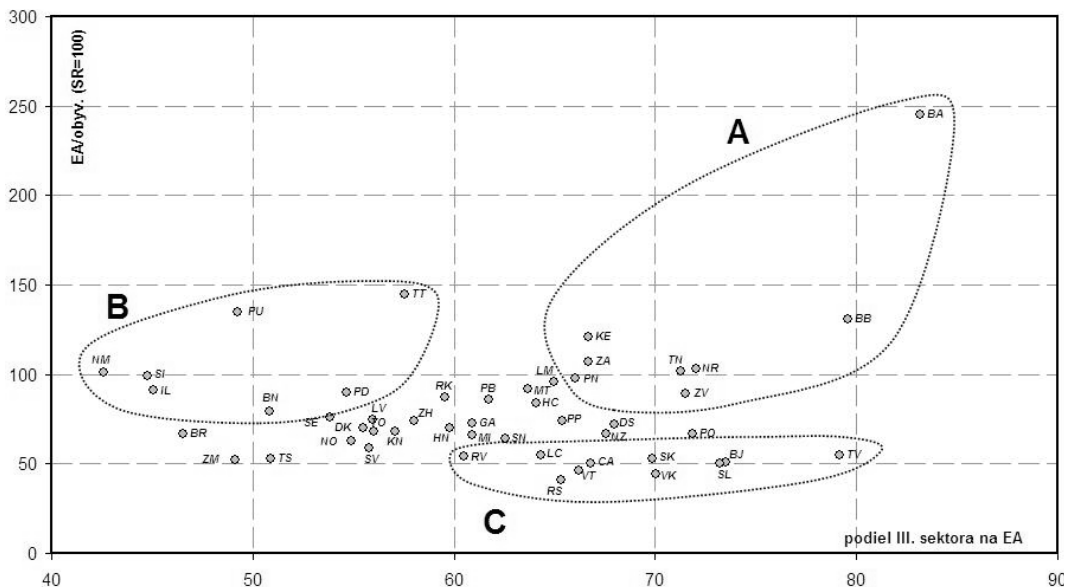
Prvú skupinu predstavujú metropolitné FMR a FMR vybraných miest s výraznou orientáciou ekonomiky jadra regiónu na aktivity terciérneho sektoru. Typickými predstaviteľmi tejto skupiny sú metropolitné FMR Bratislava, Banská Bystrica, Nitra, Trenčín, Košice a FMR Piešťany a Zvolen (skupina A na obr. 4). Pre túto skupinu sú pre rok 2006 vlastné vysoké hodnoty podielu terciérneho sektora na celkovom EA regiónu, nadpriemerné relatívne hodnoty EA/1 obyv. a nízke hodnoty evidovanej miery nezamestnanosti. Vo všetkých štúdiách hodnotiacich regionálnu štruktúru Slovenska sú tieto regióny považované za rozvinuté, otvorené, resp. úspešné v procese transformácie. Vysoké hodnoty podielu terciérneho sektoru sú v týchto FMR významnou mierou generované progresívnymi aktivitami terciérneho (kvartérneho) sektoru (finančný sektor, reality, sektor IT, médiá, vydavateľská činnosť, predaj a oprava automobilov a iné), pričom mimoriadne sú rozvinuté aj maloobchod a ostatné základné služby. Pri tejto skupine FMR môžeme hovoriť v plnom význame o štrukturálnej zmene ekonomiky v kontexte nástupu postindustriálneho vývojového štádia.

Obrázok 3 Ekonomický agregát na obyvateľa v roku 2006 podľa funkčných mestských regiónov.
Prameň: Dáta z tabuľky 1.

Ako klasických predstaviteľov druhej skupiny FMR možno uviesť FMR Ilava, Skalica, Nové Mesto nad Váhom a Púchov (skupina B na obr. 4). Túto skupinu FMR charakterizujú veľmi nízke hodnoty podielu terciérneho sektoru na celkovom EA regiónu, vysoké hodnoty relatívneho ukazovateľa EA/1 obyv. a nízke hodnoty evidovanej miery nezamestnanosti v roku 2006 (tab. 2). Aj tieto FMR považujú bádatelia v oblasti výskumu regionálnej štruktúry Slovenska za rozvinuté a úspešné v procese transformácie. Ekonomika týchto FMR je založená hlavne na sekundárnom sektore, predovšetkým na rozvoji priemyslu. Ležia v juhozápadnej a západnej časti Slovenska, v oblastiach, ktoré boli, okrem iného, veľmi atraktívne pre príchod priamych zahraničných investícií do priemyslu (Buček 2003/4). Progresívne aktivity terciérneho sektoru sú v týchto regiónoch, aj v dôsledku ich „subtílnosti“ a pozície v širšom priestore, v tieni priemyslu.

Predstaviteľmi tretej skupiny sú FMR Rimavská Sobota, Veľký Krtíš, Rožňava a Lučenec (skupina C na obr. 4). Tieto štyri FMR južnej časti stredného Slovenska sa takisto jednomyselne hodnotené ako súvislá najzaostávajúcejšia oblasť Slovenska, veľmi neúspešná v procese spoločenskej transformácie. Podrobné zdôvodnenie príčin zaostávania tohoto územia je urobené v práci Korec, Ondoš (2006). Kombinácia – vysoké hodnoty podielov terciérneho sektoru na celkovom EA regiónu, veľmi nízke relatívne hodnoty EA/1 obyv. a extrémne vysoké hodnoty evidovanej miery nezamestnanosti je charakteristická, okrem štyroch uvedených FMR, aj pre ďalšie FMR východného Slovenska (Trebišov, Bardejov, Svidník, Stará Lubovňa, Vranov nad Topľou; tab. 2 a obr. 4). V období spoločenskej transformácie nastala v tejto skupine FMR deštrukcia priemyslu a vzhľadom na svoju vidieckosť

Obrazok 4 Klasifikácia funkčných mestských regiónov Slovenska na základe vzťahu hodnoty podielu III. sektora na celkovom EA regiónu a relatívneho ukazovateľa EA/100 obyv.

Prameň: Dáta z tabuľky 1.

(Hurbánek 2007) nemajú potenciál pre rozvoj progresívnych aktivít terciérneho sektoru. Z aktivít terciérneho sektoru dominuje tzv. základný terciér (maloobchod, školstvo, verejná správa, doprava a ďalšie), vzhľadom na absentujúci priemysel to však terciéru zabezpečuje dominanciu v sektorovej štruktúre regiónu.

ZÁVER

Z hľadiska vývoja spoločnosti na Slovensku v transformačnom období je potrebné výraznejšie zdôrazňovať geografickú podmienenosť územia vo vzťahu k hodnoteniu vývoja jeho regionálnej štruktúry, vrátane vysvetľovania veľkých regionálnych rozdielov. V tejto súvislosti je potrebné pripomenúť klasické štúdie Korčáka (1938), Hromádku (1943) a Lukniša (1985), ktoré poukazujú na výraznú regionálnu diferenciaciu Slovenska vzhľadom na primárny potenciál územia. V prípade Slovenska pôsobí pravdepodobne najvýraznejšie medzi krajinami Višeegrádskej štvorky tzv. západovýchodný gradient. Tieto skutočnosti potvrdzujú, priamo alebo nepriamo, aj novšie štúdie (Dostál, Hampl 1992, Bašovský 1995 a iné). Štúdie uvedených autorov nám pomôžu, okrem iného, pochopiť historické pozadie vytvárania regionálnych rozdielov a základných rozvojových regiónov na Slovensku.

Jednoznačne treba zdôrazniť nasledovnú skutočnosť. V období po roku 1989 prichádza na Slovensku v rámci postkomunistického transformácie k „realizácii“ nápravných procesov komunistickým obdobím deformovanej „industriálnej“ regionálnej štruktúry. Súčasne s týmto dochádza k postupnému presadzovaniu kvalitatívne nových postindustriálnych procesov vývoja spoločnosti. Treba poznamenať,

že ako jedna tak aj druhá skupina procesov „podporovala“ diferencovaný regionálny vývoj, resp. výraznú regionálnu divergenciu. Od roku 1998 sa k týmto dvom skupinám procesov významne pripojila globalizácia, ktorá jedným zo svojich základných prejavov, priamymi zahraničnými investíciami, rast regionálnych rozdielov znásobovala. Viacerí autori, nedávno napr. Blažek, Csank (2007), upozorňujú na nevyhnutnosť existencie týchto regionálnych rozdielov pre zabezpečenie ďalšieho ekonomického a sociálneho rozvoja, ako aj na ich význam ako určitého signálneho mechanizmu upozorňujúceho jednotlivých aktérov, od štátu až po jednotlivcov, na smerovanie vlastných aktivít. Odporúčame rešpektovať skutočnosť, že vzhľadom na veľmi unikátny politický a kultúrno-historický kontext (Slovenská republika má veľmi malé skúsenosti so štátnosťou a politickou samostatnosťou; Slovensko bolo dlho zaostalou agrárnou krajinou s nízkou životnou úrovňou; obdobie prudkého hospodárskeho rozvoja, roky 1948–1989, bolo súčasne obdobím odstraňovania regionálnych rozdielov; v zaostávajúcich regiónoch je vysoká koncentrácia rómskeho etnika) je citlivosť vnímania týchto rozdielov na Slovensku veľmi veľká.

V sektorovej štruktúre ekonomiky jednotlivých regiónov nastali v období spoločenskej transformácie pomerne výrazné zmeny. Vzhľadom ku kvalitatívnej stránke týchto zmien možno FMR rozdeliť do troch odlišných skupín. Pre FMR skupiny A je vlastný razantný nástup progresívnych aktivít terciérneho sektoru v súhlase s nástupom postindustriálneho štádia vývoja spoločnosti. FMR skupiny B si vďaka svojej atraktivnosti v procese globalizácie zachovali industriálny charakter. V poslednej skupine C sa v období spoločenskej transformácie význam priemyslu prudko znížil a aj keď sa z aktivít terciéru vzhľadom na potenciál týchto regiónov rozvinul len základný terciér, stačilo to na to, aby bol terciér dominantný v sektorovej štruktúre týchto zaostávajúcich regiónov.

LITERATÚRA

- Bašovský, O., Divínsky, B.** 1991: The development of modern urbanisation in Slovakia and its present problems. *Revue Belge de Géographie* 115 (1-2-3), 265–277.
- Bašovský, O.** 1995: Súčasný stav a prognóza urbánnej a regionálnej štruktúry Slovenska a ekonomická transformácia. *Sborník České geografické společnosti* 100 (2), 78–91.
- Benč, V.** 2002: Regionálna politika. In **Marcinčín, A.** ed.: *Hospodárska politika na Slovensku 2000–2001*. Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku, Bratislava, 289–321.
- Bezák, A.** 1990: Funkčné mestské regióny v sídelnom systéme Slovenska. *Geografický časopis* 42 (1), 57–73.
- Bezák, A.** 2000: Funkčné mestské regióny na Slovensku. *Geographica Slovaca* 15, Geografický ústav SAV, Bratislava, 90 s.
- Bezák, A.** 2001: Niekoľko poznámok o revízii systému funkčných mestských regiónov na Slovensku. *Acta Facultatis Rerum Naturalium UMB, Geografické štúdie* 8, Banská Bystrica, 36–40.
- Blažek, J., Csank, P.** 2007: Nová fáza regionálneho rozvoja v ČR? *Sociologický časopis* 43 (5), 945–965.
- Buček, J.** 2003/4: Les investissements étrangers directs (IED) en Slovaquie Les conditions de leur action et les aspects d'espace-temps. *Hommes et Terres du Nord*, Lille, 3–17.
- Buček, M.** 2003: Regionálna integrácia Slovenskej republiky: stratégia využitia podpory Európskej únie. *Ekonomický časopis* 51 (8), 982–996.
- Dostál, P.** 2007: Explaining differentiation in regional development level in the Czech Republic: non-experimental LISREL modelling. In **Dostál, P., Langhammer, J.** eds.: *Modelling Natural Environmental and Society*. Charles University, Prague, 257–283.

- Dostál, P., Hampl, M.** 1992: Urbanization, administration and economies: future geopolitical and geo-economic changes. In **Dostál, P., Illner, M., Kára, J., Barlow, M.** eds.: *Changing Territorial Administration in Czechoslovakia – International Viewpoints*. University of Amsterdam, s. 191–203.
- Dostál, P., Hampl, M.** 2008: Development of National Settlement Systems in the Industrial and Post-Industrial Eras: A General Discussion and the case of the Czech Republic. In **Strubelt, W., Gorzelak, G.** eds.: *City and Regions*. Budrich UniPress Ltd., Opladen & Farmington Hills, 43–54.
- Gajdoš, P., Pašiak, J.** 2006: *Regionálny rozvoj Slovenska z pohľadu priestorovej sociológie*. Sociologický ústav SAV, Bratislava.
- Hampl, M.** 2001: Regionální vývoj v období transformace. In **Hampl, M.** a kol: *Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská transformace a obecná teorie*. DemoArt, Praha, 17–41.
- Hampl, M.** 2005: *Geografická organizace společnosti v České republice: transformční procesy a jejich obecný kontext*. Univerzita Karlova Praha, Praha.
- Hampl, M.** 2007: Regionální diferenciace současného socioekonomického vývoje v České republice. *Sociologický časopis* 43 (5), 889–910.
- Hampl, M., Blažek, J., Žízalová, P.** 2008: Faktory-mechanismy-procesy: aplikace konceptu kritického realizmu. *Ekonomický časopis* 56 (7), 696–711.
- Hromádka, J.** 1943: Všeobecný zemepis Slovenska. In **Novák, L.** ed.: *Slovenská vlastiveda*. Bratislava, 83–332.
- Hurbánek, P.** 2007: *Exploratívna analýza metód kvantifikácie morfometrických atribútov osídlenia indikujúcich vidieckosť Slovenska*. Dizertačná práca, PRIF UK, Bratislava.
- Ira, V., Falfan, L., Pašiak, J., Gladoš, P.** 2005: *Podoby regionálnych odlišností na Slovensku*. Sociologický ústav SAV, FORMÁT, Pezinok.
- Kling, J.** 2002: Regionálna politika a regionálny vývoj. In **Kollár, M., Mesežnikov, G.** eds.: *Slovensko 2002 (Súhrnná správa o stave spoločnosti II)*. IVO, Bratislava, 109–126.
- Korčák, J.** 1938: *Geopolitické základy Československa, jeho kmenové oblasti*. Orbis, Praha.
- Korec, P.** 2005: *Regionálny rozvoj Slovenska v rokoch 1989–2004*. Geo-grafika, Bratislava.
- Korec, P.** 2007: Vplyv post-industriálneho štádia vývoja spoločnosti a globalizácie na regionálny vývoj Slovenska. *Geographia Cassoviensis I*. UPJŠ Košice, Košice, 75–80.
- Korec, P., Ondoš, S.** 2006: Less developed regions of Slovakia: identification and characteristics. *Acta Geographica Universitatis Comenianae* 48, UK Bratislava, s. 55–74.
- Korec, P., Ondoš, S.** 2007: Historické a geografické aspekty regionálnej divergencie na Slovensku. In **Kraft, S., Mičková, K., Rypl, J., Švec, P., Vančura, M.** eds.: *Česká geografie v evropském prostoru*, JU České Budějovice, 626–631.
- Lukniš, M.** 1985: Regionálne členenie Slovenskej socialistickej republiky z hľadiska jej racionálneho rozvoja. *Geografický časopis* 37 (2–3), 137–163.
- Rajčáková, E., Švecová, A.** 2002: Postavenie okresov a krajov Slovenska z hľadiska hodnotenia vybraných sociálnych a ekonomických znakov. *Geographia Slovaca* 18, GÚ SAV, Bratislava, 167–175.
- Smith, A.** 1998: *Reconstructing the Regional Economy: Industrial Transformation and Regional Development in Slovakia*. Edward Elgar. p. 434.
- Smith, A., Rochovská, A.** 2006: Neo-Liberalism and Post-Socialist Urban Transformation: Poverty, Inequality and the City. *Acta Geographica Universitatis Comenianae* 48, Univerzita Komenského Bratislava, 43–54.
- Soros, G.** 2002: *O globalizácii. (Ako funguje globálny kapitalizmus a ako ho zlepšiť.)* Kalligram, Bratislava.
- Strykiewicz, T., Kaczmarek, T., Meczynski, M., Parysek, J., Stachowiak, K.** 2007: *Poznan faces the future: Pathways to creative and knowledge-based regions*. AMIDSt, University of Amsterdam, Amsterdam.
- Toušek, V., Vašková, L.** 1996: The Transformation of the Czech Economy and the Level of Population's Education, regional differences. In *Zadania badaje geografii społecznej a ekonomicznej w obliczu transformacji ustrojowej i restrukturalizacji gospodarczej*. IG UW, Wrocław, 243–248.

- Toušek, V., Vančura, M., Viturka, M. 2000: Geographical Aspects of Industrial Transformation in the Czech Republic. *Sborník České geografické společnosti* 105 (2), 155–165.
- Toušek, V. 2000: Transformace průmyslu v ČR a jeho odvětvová struktura v nových krajích. *AUMB, Geografické štúdie* 7, Banská Bystrica, 112–118.
- Toušek, V. 2003: *Geografické aspekty transformace českého průmyslu po roce 1989*. Habilitační práce, Univerzita Komenského, Bratislava.

SUMMARY

Sectoral changes of economics of Slovakia in first period of societal transformation in regional point of view

Social transition after 1989 accelerated significant changes of Slovakia's regional structure as well as its sectoral economic structure. Sectoral changes of economics of Slovakia and its regions are strongly influenced not only by transformation of the former communist economic system and globalization processes, but also by processes of the post-industrial development phase in Slovakia. The submitted paper aims at shifting the knowledge of regional development of Slovakia in the following three points: revelation and interpretation of factors and processes determining regional development in Slovakia after 1989 (1), explanation of methodology used for the research of regional development and showing the regional differentiation pattern in Slovakia (2) and analysis of dynamics of regional development of Slovakia by sectors of economy (3).

Functional urban regions (FURs) seem to be appropriate basic units for the study of the regional development, the regional differentiation or the regional typifying of Slovakia according to the economic development. The FURs stand for a specific type of functional region, defined by criteria related to the spatial interaction of a city and its surroundings (core–periphery). We consider the economic aggregate (EA) to be a very appropriate parameter of the economic development and of the achieved economic level. The EA can be obtained as a mathematical product: number of job opportunities in the region multiplied by the average monthly wage of employees in the region. Available statistical data allow us to calculate EA for the general economics of a particular region as well as for each of its economic sectors. The EA bears not only the economic, but also the complex societal character, due to the social and cultural homogeneity of the transforming countries of central Europe.

In the period after 1989, the most important factors affecting the regional development in Slovakia were the settlement hierarchy and macro-location influenced by big transport infrastructure, together with the globalization processes and the forthcoming post-industrial stage of societal development. Several general features of the territorial differentiation of the Slovak economy are clear. Perhaps the most significant one is the expected polarisation between Bratislava and the rest of Slovakia. The second general feature of the territorial differentiation of the economy of Slovakia is an apparent polarisation between the more developed western Slovakia and the regions of the big centres on one side and the underdeveloped rural areas of the eastern and central Slovakia (at the lower resolution level) on the other side.

In the period of the social transformation after 1989, we have witnessed different dynamics of development of particular sectors of economy. The FURs in Slovakia can be divided by particular sectors' dynamics into 3 categories: A – metropolitan regions (high positive dynamics of the tertiary sector as a result of creating progressive activities of the tertiary sector), B – western regions (positive dynamics of the secondary sector, due to great FDI inflow in industrie) and C – south-eastern and eastern regions (underdeveloped secondary sector, stagnating tertiary sector).

POPULAČNÍ VÝVOJ STOTISÍCOVÝCH MĚST ČESKÉ REPUBLIKY

Tomáš Kučera, Boris Burcin

Abstract

Population development of cities of circa one hundred thousand inhabitants has been closely watched in the Czech Republic, especially in the sphere of public administration. Defining population size represents a threshold when per capita transfer from the state budget to the local one is substantially increasing, along with growing local participation in redistribution of taxes by the state. Current population growth of selected settlements is dependent, first of all, on migration which is directly related to economic prosperity and attractiveness of particular cities. Regarding these facts, recently observed tendencies of population growth can signalize a real chance for a new radical change – depopulation and even more rapid ageing of local populations. The presented geodemographic analysis shows specificities of past and current developments of the given cities populations, and draws basic contours of their probable, future changes. The presentation of basic demographic indicators is accompanied by many graphic and table presentations.

Key words: population development, 100,000 cities, Czech Republic

ÚVOD

Kategorie tzv. stotisícových měst České republiky představuje v uplynulých dvaceti letech poměrně často diskutovanou skupinu sídel, ať již je diskutována jako celek nebo ještě častěji odděleně sídlo od sídla. Jednak se jedná o skupinu významných sídelních celků, současných a zčásti i minulých krajských center, a jednak se na zájmu o ně významně podepsal způsob rozpočtového určení daní, kdy prosté dosažení stotisícové hranice znamená pro rozpočet jakéhokoli města o desítky milionů korun vyšší příspěvek ze státního rozpočtu.

Mezi stotisícová města byla pro potřeby této studie zařazena sídla, která se v současnosti nacházejí nebo se v nedávné minulosti, v posledních dvou desetiletích, ocitla v bezprostřední blízkosti hranice sto tisíc obyvatel, bez ohledu na změny jejich administrativního vymezení. Takovými městy jsou České Budějovice, Ústí nad Labem, Liberec, Hradec Králové, Pardubice a Olomouc.

Všechna uvedená města patří mezi regionální centra se srovnatelným regionálním významem, který není určen pouze rozsahem a intenzitou migračních vazeb, ale v podstatné míře také podmínkami přirozené reprodukce jejich obyvatel, dostupností zdravotní péče, bydlení apod. Z populačního hlediska se nezanedbatelnou jeví také skutečnost, že se jedná o samosprávné územní celky, které se snaží posledních bezmála patnáct let nalézt řešení jednoho společného problému – úbytku obyvatelstva *de iure*. Motivací jim je především již zmíněný způsob rozpočtového určení daní, na jehož základě obce

získávají základní prostředky do svých rozpočtů. V případě dosažení či nedosažení stotisícové hranice přitom nejde jen o podstatné kritérium pro přidělování financí ze státního rozpočtu, ale také o nezanedbatelně zvýšený „společenský“ status města, jeho vnímání veřejností a tedy o významný parametr lokálního i regionálního marketingu.

V dalším textu se proto zaměřujeme na vývoj početního stavu a demografické struktury obyvatelstva jednotlivých měst, na jeho obecné i specifické rysy, a v závěru se pak zamýšlíme také nad jeho perspektivami. Pro jeho objektivnější zhodnocení posuzujeme demografický vývoj vybraných měst na pozadí analogického vývoje ve vymezené skupině sídel i v České republice jako celku. Populační vývoj přitom nahlížíme jak vcelku, jako jednolitý vnitřně nestrukturovaný proces, tak strukturovaně, po jednotlivých jeho složkách – porodnosti, úmrtnosti a migraci.

ZÁKLADNÍ LINIE VÝVOJE CELKOVÉHO POČTU OBYVATEL (1869–2001)

V případě sledované kategorie stotisícových měst se jedná o skupinu homogenní nejen z hlediska populační velikosti, ale také z hlediska regionálního významu jednotlivých do ní zahrnutých celků. Ostatně obě tyto kategorie spolu úzce souvisejí, a přestože počet obyvatel není a ani nemůže být jediným kritériem pozice daného sídla v hierarchickém regionálním systému, lze z jeho populačního růstu přímo usuzovat na vývoj tohoto postavení.

Pro exkurz do vzdálenější minulosti má naše demografická statistika k dispozici řady poměrně velmi spolehlivých statistických údajů vázaných na moderní sčítání lidu. Jejich počátek sahá do roku 1869. Vydeme-li z uvedených dat (tab. 1), můžeme konstatovat, že z hlediska populační velikosti byl náš soubor měst na začátku pozorování, tj. v období dynamické industrializace českých zemí, relativně značně významově diferencován (obr. 1). Na jedné straně variační řady stál v roce 1869 Liberec, tehdejší průmyslové centrum Čech a formující se finanční a politické centrum pohraničí, se svými více než 50 tisíci obyvateli žijícími na území města ve vymezení k 1. 1. 2005. Na opačném konci řady se nalézaly Pardubice, v porovnání s Libercem vykazující pouze čtvrtinový počet obyvatel. České Budějovice spolu s Ústím nad Labem a Hradcem Králové tvořily jádro skupiny s přibližně dvacetitisícovými populacemi. Olomouc se svým specifickým postavením v regionálním subsystému Moravy měla koncem šedesátých let 19. století přibližně 30 tis. obyvatel.

Přestože ze sociálně-ekonomického hlediska se zázemí jednotlivých měst sledovaného souboru významně lišila, dynamika jejich populačního vývoje v první polovině období pozorování (nejméně do roku 1930) byla relativně srovnatelná (obr. 2), což vedlo k zachování původní diferenciaci, zejména ve smyslu vývoje šíře variačního rozpětí hodnot celkového počtu obyvatel a víceméně i pozice jednotlivých měst ve skupině. Výjimku představovalo pouze město Ústí nad Labem, jež do roku 1930 rostlo ve sledovaném souboru nejrychleji – za prvních sedmdesát let jeho počet obyvatel vzrostl prakticky na čtyřnásobek původního počtu z roku 1869. V pořadí druhou nejvyšší dynamiku až do roku 1921 vykazovalo obyvatelstvo Českých Budějovic, jehož početní velikost se zvýšila trojnásobně a v roce 1930 jej tvořilo již bezmála 60 tis. osob.

Období první světové války a první republiky znamenalo pro většinu měst ze souboru výraznou redukci původních temp populačního růstu. Ta byla spojena nejenom se ztrátami obyvatelstva v důsledku první

Tabulka 1 Historický vývoj obyvatelstva (v tis. obyv.)

	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1930
České Budějovice	19,2	26	32,1	45,5	54,8	57,6	59,1
Ústí nad Labem	20,3	27,8	40,8	57,3	68,3	71,7	79,6
Liberec	50,2	60,2	68,1	79,5	89,3	84,8	95,6
Hradec Králové	18,9	24,2	25,2	29,3	35,7	39,2	50,1
Pardubice	12,9	15,9	18,3	24,8	31,6	36,3	41,9
Olomouc	30,1	39,4	43,8	52,6	59,9	60,1	77,6
Vybraná města celkem	151,6	193,5	228,3	289	339,6	349,7	403,9
Česká republika	7 565,5	8 223,2	8 666,5	9 374,0	10 076,7	10 009,5	10 674,2
Podíl na obyv. ČR (v %)	2,0	2,4	2,6	3,1	3,4	3,5	3,8
Variační rozpětí (tis. obyv.)	37,3	44,3	49,8	54,7	57,7	48,5	53,7

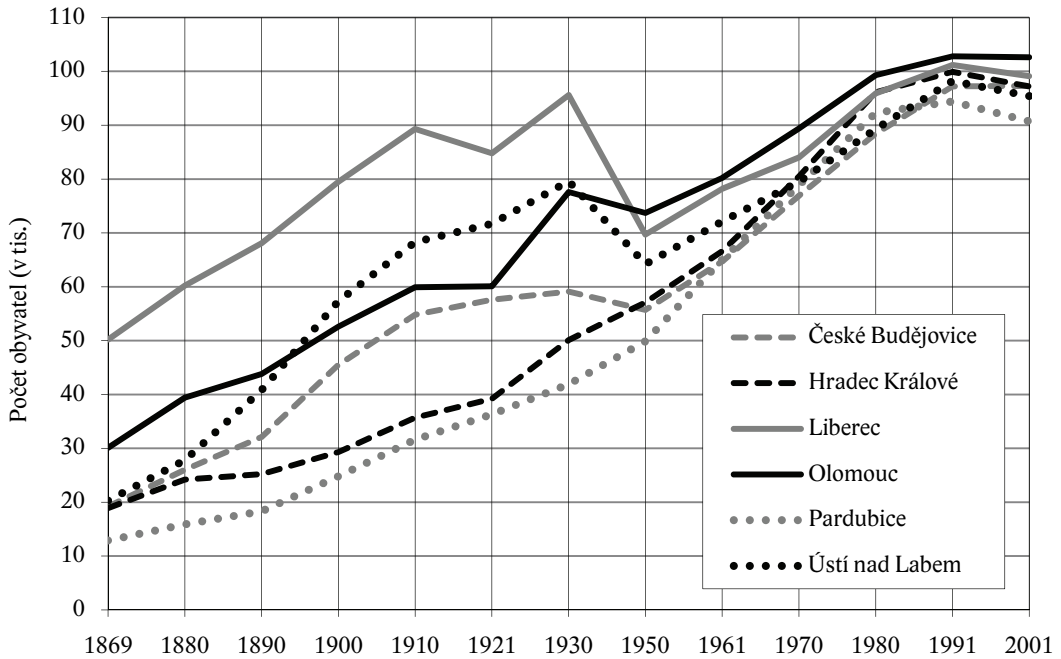

	1950	1961	1970	1980	1991	2001
České Budějovice	55,7	64,7	76,9	88,4	97,2	97,3
Ústí nad Labem	64,2	72,1	79,5	89,3	98,2	95,4
Liberec	69,7	78,2	84	95,9	101,2	99,1
Hradec Králové	57,1	66,6	80,5	96,1	99,9	97,2
Pardubice	49,9	65	78,9	92,3	94,4	90,7
Olomouc	73,7	80,2	89,4	99,3	102,8	102,6
Vybraná města celkem	370,3	426,8	489,2	561,3	593,7	582,3
Česká republika	8 896,1	9 571,5	9 807,7	10 291,9	10 302,2	10 230,1
Podíl na obyv. ČR (v %)	4,2	4,5	5,0	5,5	5,8	5,7
Variační rozpětí (tis. obyv.)	23,8	15,5	12,5	10,9	8,4	11,9

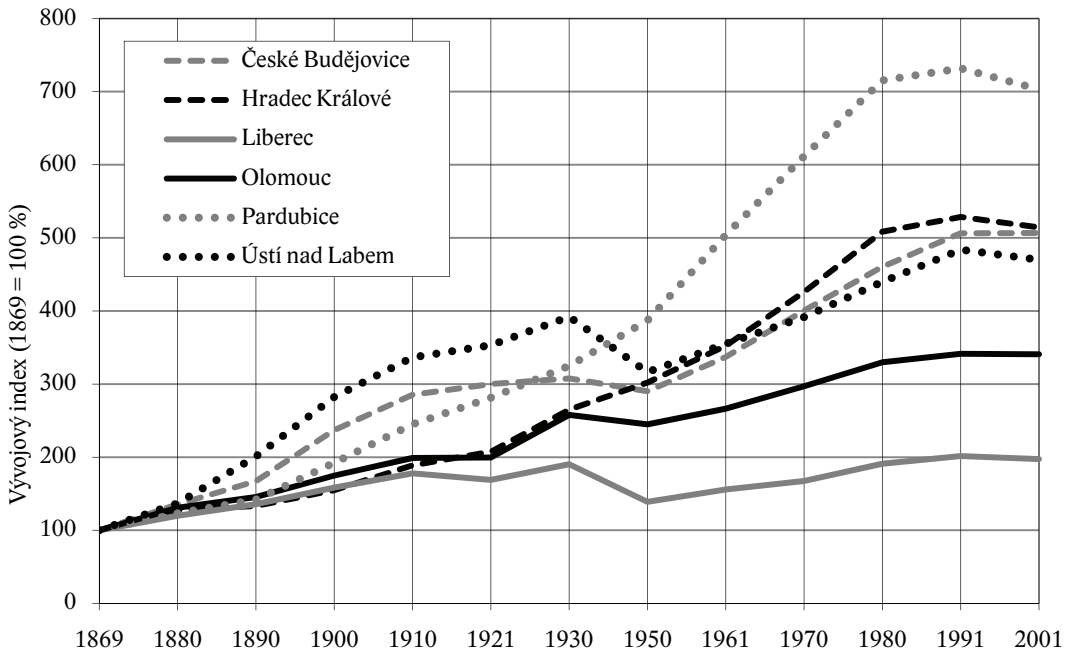
Zdroj: ČSÚ 2006

světové války, ale také v důsledku vzniku nové státní hranice. Rychlost populačního růstu v prvních čtyřiceti letech období našeho pozorování si v dekadě, v níž se tato válka odehrála, uchovaly pouze Hradec Králové a Pardubice. U Českých Budějovic a Ústí nad Labem kleslo tempo růstu přibližně na třetinu předcházející úrovně, v případě Olomouce se vzestup počtu obyvatel prakticky zastavil a jediný Liberec, obdobně jako celé české země, zaznamenal prokazatelnou populační ztrátu. Ta však byla v relativním vyjádření výrazně, šesti- až sedminásobně vyšší než u republiky jako celku a dosáhla přibližně pětiprocentní hranice.

Vývoj ve dvacátých letech 20. století znamenal rehabilitaci dřívějších trendů a dynamiky populačního růstu sledovaných měst s výjimkou Českých Budějovic. Ta dosáhla takové úrovně, že je možné vývoj v daném úseku pozorování z hlediska přerušovaného trendu označit prakticky za kompenzační. U tří měst (Hradec Králové, Pardubice a Olomouc) z šesti byl totiž průměrný přírůstek počtu jejich obyvatel za

Obrázek 1 Celkový počet obyvatel v letech 1869–2001.

Obrázek 2 Dynamika vývoje celkového počtu obyvatel v letech 1869–2001.

období 1910–1930 vyšší než za předcházející čtyři desetky let. U Liberce ani obdobně hodnocená nadprůměrná tempa jeho populačního růstu nestačila kompenzovat ztráty zaznamenané ve druhé dekádě minulého století a u Českých Budějovic i ve 20. letech pokračoval výrazný pokles dynamiky sledovaných přírůstků, takže v obou případech o kompenzační intenzitě vzestupu počtu obyvatel vlastně nemůžeme hovořit. V případě Českých Budějovic bezesporu rozhodující roli sehrála změna polohy města vůči hranicím státu. Ta město a jeho zázemí z hlediska atraktivit a následně také intenzity územních vazeb posunula směrem k periferním oblastem státu.

Růst obyvatelstva sledovaných měst ve dvacátých letech 20. století byl jevem krátkodobým, který přerušily demografické důsledky hospodářské deprese ze začátku 30. let a v první polovině 30. let se měnící geopolitické situace v Evropě a z ní vyplývající nejistoty. Na ně pak analogickými důsledky navázal všeobecný pokles porodnosti související jak s hlubokým propadem úrovně plodnosti ve 30. letech, tak s výrazným poklesem počtu potenciálních matek v generacích narozených v letech 1915–1919 (ČSÚ, 2008). Období druhé světové války bylo na našem území obdobím zvýšené porodnosti, čehož jsou početní stavy generací narozených v první polovině 40. let nejspolehlivějším dokladem. Výsledný trend vývoje počtu obyvatel měst sledovaného souboru mezi sčítáními 1930 a 1950 tak určoval především vývoj do druhé světové války, bezprostředně před ní v souvislosti se zábořem pohraničí a zejména bezprostředně po ní, kdy došlo k zásadním transferům obyvatelstva. Po podpisu Mnichovské dohody opouštělo města na zabraném území zejména české a slovenské obyvatelstvo a stěhovalo se do vnitrozemí, po skončení války bylo odsunuto německé obyvatelstvo a na jejich místo přicházeli lidé ze všech částí znovu ustavené Československé republiky. Do sčítání v roce 1950 se však ani ve velkých, z hlediska osidlování atraktivních městech s původně vyšším nebo rozhodujícím podílem německého obyvatelstva nepodařilo deficit vzniklý v důsledku uvedených ztrát z předcházejících dvaceti let plně kompenzovat. V této souvislosti se nejedná pouze o vývoj počtu obyvatel Liberce a Ústí nad Labem, vyznačující se původně krajně vysokým podílem obyvatel německé národnosti, ale i České Budějovice a Olomouc s převahou českého obyvatelstva.

Obdobně jako v období mezi sčítáními 1910 a 1921, tak i mezi sčítáními 1930 a 1950 se vývoj politické, etnické a sociální situace u nás výrazněji nedotkl vývoje počtu obyvatel Hradce Králové a Pardubic. Ten v obou případech i nadále v neztenčené míře rostl, přičemž z hlediska hodnot vývojového indexu (obr. 2) byla změna pozorovaná mezi lety 1930 a 1950 v případě Pardubic podstatně výraznější než v předcházejících dvaceti letech a v případě Hradce Králové byla co do počtu obyvatel zhruba stejná.

Výsledky sčítání z roku 1950 tak poskytly značně odlišný obraz vnitřní diferenciacie sledovaného souboru měst, než jaký vykreslily všechny předcházející cenzy. Liberec v prvním poválečném cenzu vykázal ve srovnání s rokem 1930 o 27 % nižší počet obyvatel a pozici populačně největšího ze sledovaných měst postoupil Olomouci. Naproti tomu obyvatelstvo Pardubic v celém období let 1869 až 1950 vykazovalo téměř lineární růst, což v důsledku popsanych vývojových oscilací na opačném konci variační řady vedlo k poklesu variačního rozpětí v souboru sledovaných měst o více než 55 % hodnoty pozorované v roce 1930. Došlo tak k určité homogenizaci sledovaného souboru měst, která v roce 1950 zatím jen naznačila možné posuny v jeho vnitřní diferenciaci podle regionálního významu. Těm dalo plný průchod až budování tzv. vyspělého socialismu v letech následujících.

Období socialismu se vyznačovalo výraznou nivelizací cílů územního rozvoje a jejich poměrně účinného naplňování s pomocí centrálně řízeného rozmístování bytové výstavby. Vývoj počtu obyvatel dle výsledků sčítání mezi lety 1950 a 1991 tyto skutečnosti dokládá. Již tak relativně nízká velikostní heterogenita sledovaného souboru měst se po celé období dále snižovala a kolem roku 1991 dosáhla vůbec nejnižší hodnoty. V té době totiž rozdíl populační velikosti mezi městem v souboru nejlidnatějším (Olomoucí) a nejméně lidnatým (Pardubicemi) činil jen asi 8 tis. obyvatel, což je jedna sedmina největšího rozdílu, který byl zjištěn při sčítání v roce 1910, kdy navíc celkový počet obyvatel všech šesti dotčených měst představoval méně než polovinu stavu zjištěného v roce 1991.

Celospolečenské změny po roce 1989 vytvořily podmínky pro postupné uplatnění přirozené diferenciacie v ekonomické výkonnosti měst i celých regionů. Ta se přes nemalé překážky, především po větší část 90. let zmrazenou bytovou výstavbu, stačila do roku 2001 projevit novým, i když v té době ještě ne zcela prokazatelným růstem diferenciacie souboru stotisícových měst související jak se změnou trendu vývoj počtu obyvatel, tak s celkovou transformací regionálního systému České republiky a jeho napojení na evropské regionální struktury.

V letech 1991 až 2001 jen České Budějovice a Olomouc přitom byla jediná dvě města, která v územním vymezení platném na počátku roku 2005 nezaznamenala mezi lety 1991 a 2001 významnější pokles početního stavu obyvatelstva. Ostatní sídla ze souboru ztratila mezi dvěma až čtyřmi procenty obyvatel, z nich nejvíce Pardubice, které svůj více než století trvající dynamický růst zakončily de facto již někde mezi lety 1970 a 1980. Ve skutečnosti však ztráta postihla všechna města a byla bezpochyby větší, než jakou vykazala statistika, neboť v roce 2001 byla kategorie obyvatel rozšířena o cizince s vízem nad 90 dnů (s povolením k dlouhodobému pobytu). Zdrojem skutečných populačních ztrát bylo zejména na počátku 90. let probíhající oddělování okrajových částí měst, dřívějších samostatných obcí, a později, ve druhé polovině dekády také úbytek přirozenou měnou v důsledku propadu porodnosti a migrací v důsledku nemalých migračních ztrát. Ty souvisely zejména s narůstajícími projevy suburbanizačních tendencí.

VÝVOJ CELKOVÉHO POČTU OBYVATEL A BILANCE JEHO SLOŽEK (1996–2007)

Vývoj v posledních sedmi letech (2001–2007), za něž máme v současném intercenzálním období k dispozici potřebné údaje, stejně jako pohled do každoročních výstupů bilancí obyvatelstva z 90. let však ukazují na ne zcela jednoznačný vývoj počtu obyvatel (tab. 2).

Ve světle nejnovějších údajů zjišťujeme, že uvedená stagnace počtu obyvatel Českých Budějovic a Olomouce mezi posledními sčítáními, v době, kdy ostatní města obyvatelstvo ztrácela, byla patrně jen důsledkem určitého časového posunu nástupu obecných vývojových změn. Většina sledovaných měst (s výjimkou Hradce Králové) se již jakoby „odrazila od dna“ a jejich obyvatelstvo opět početně roste. Například Liberec se v závěru roku 2007 dokonce dostal nad úroveň z počátku roku 2001 a znovu se ocitl v bezprostřední blízkosti stotisícové hranice. Vzhledem k dosavadnímu vývoji v největším městě skupiny, v Olomouci, má Liberec zároveň reálnou šanci stát se po dlouhé době opět největším stotisícovým městem. Tento u většiny sledovaných celků zatím jen naznačený obrat ve vývoji by však prakticky nemohl nastat bez změny definice obyvatele České republiky, resp. bez jejího rozšíření

Tabulka 2 Celkový počet obyvatel (1996–2007; v tis. obyvatel)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
České Budějovice	99,7	99,6	99,4	99,1	98,6	97,2
Ústí nad Labem	97,1	97,0	96,7	96,3	95,8	95,2
Liberec	100,5	100,2	99,9	99,7	99,4	98,8
Hradec Králové	100,4	100,1	99,6	99,0	98,4	96,8
Pardubice	93,3	93,1	92,7	92,4	91,7	90,4
Olomouc	104,6	104,1	103,6	103,2	102,9	102,4

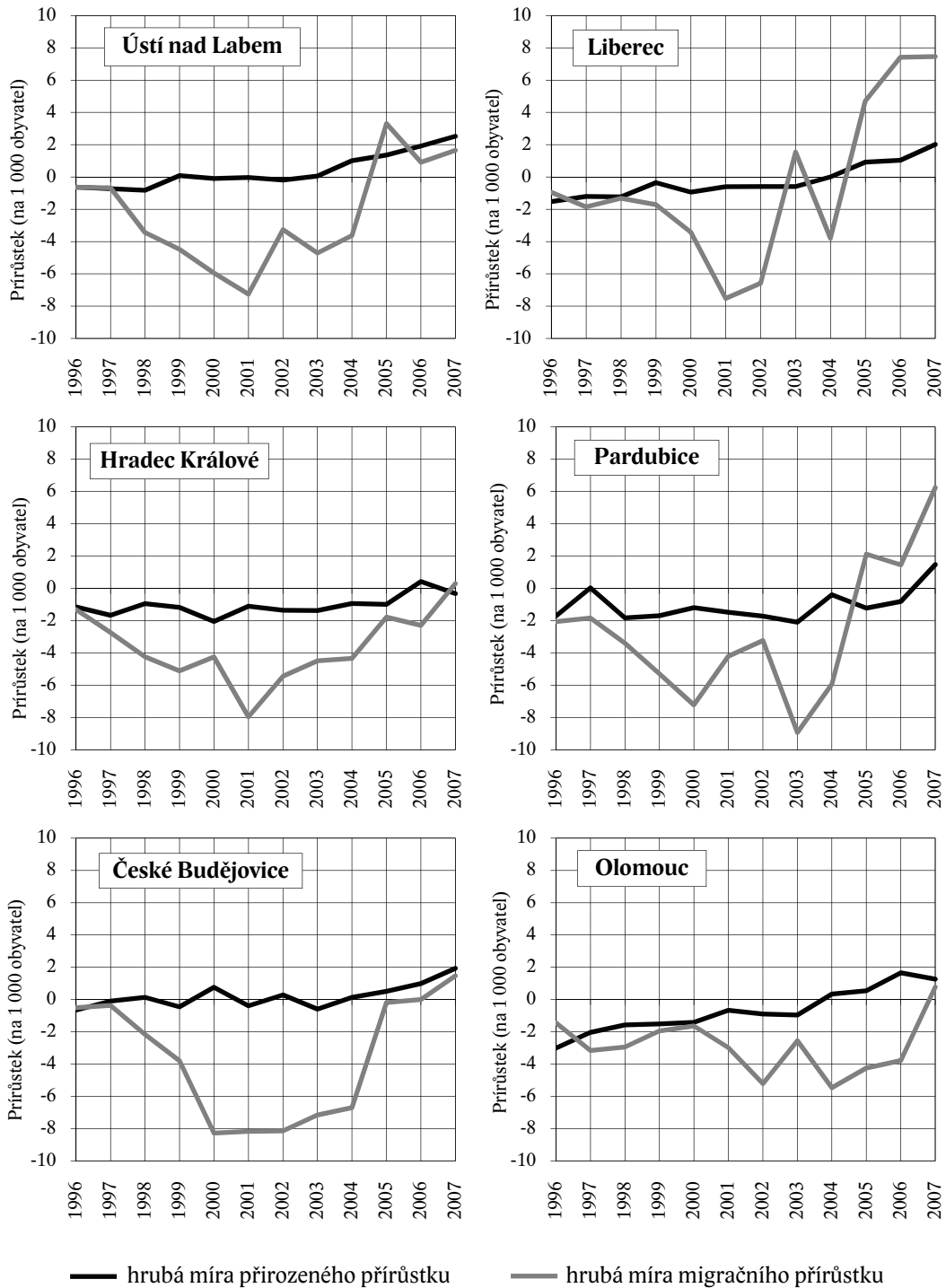

	2002	2003	2004	2005	2006	2007
České Budějovice	96,4	95,6	94,9	94,6	94,7	94,9
Ústí nad Labem	94,7	94,3	94,0	94,1	94,4	94,8
Liberec	98,0	97,7	97,6	97,7	98,4	99,3
Hradec Králové	96,1	95,5	94,9	94,6	94,3	94,3
Pardubice	89,9	89,2	88,5	88,2	88,3	88,9
Olomouc	101,9	101,4	101,0	100,6	100,3	100,3

Zdroj dat: ČSÚ 2009.

o cizince s uděleným dlouhodobým vízem resp. povolením k dlouhodobému pobytu, k němuž došlo v roce 2001, ale které se ve statistikách výrazněji projevilo až po roce 2004.

Na populačním vývoji se v dnešním stále více a více propojeném světě podílejí významně všechny tři složky tohoto procesu: porodnost, úmrtnost a migrace, přičemž role migrační složky všeobecně roste. Ne jinak tomu je i v případě našich měst. Také u nich totiž můžeme v současnosti pozorovat podstatné změny v postavení jednotlivých složek ve výsledném reprodukčním procesu. Všeobecný vzestup porodnosti po roce 2001 a stagnující, případně jen mírně rostoucí počet úmrtí v přepočtu na celkový počet obyvatel zvýšily význam porodnosti, značně zredukovaný vývojem v předcházejícím desetiletí. V průběhu posledních jednoho až čtyř let můžeme u měst ze souboru stotisícových měst opět pozorovat kladné hodnoty přirozeného přírůstku. Skutečnost, že rozdíl v intenzitě porodnosti a úmrtnosti nebyl v období let 1996–2007 u žádného ze sledovaných měst významněji větší než dvě události na 1 000 obyvatel, ukazuje, že přirozená měna neměla v tomto období zásadní vliv na vývoj početního stavu populace. Ve většině případů proto o charakteru i celkovém rozsahu reprodukce rozhodovala migrace, přesněji charakter a rozsah výsledné migrační bilance (obr. 3).

Obrázek 3 Přirozená měna a migrace ve vývoji obyvatelstva (1996–2007).

POHLAVNÍ A VĚKOVÁ STRUKTURA OBYVATEL (1996–2007)

Populační vývoj, zejména jeho přirozená složka, je v každém momentu determinována nejen úrovní plodnosti a úmrtnosti, ale vzhledem k jejich výrazné diferenciaci podle pohlaví a věku také demografickou strukturou obyvatelstva. Proto pozorované vývojové změny porodnosti a úmrtnosti mohou za určitých podmínek odrážet spíše nepravidelnosti pohlavní a věkové struktury než změny v pozadí stojícího řádu rození nebo vymírání obyvatel. Příkladem nám v tomto případě může posloužit například recentní stagnace počtu zemřelých přes pokračující dynamický pokles úrovně úmrtnosti. K této situaci vede nasouvání početných ročníků narozených ve válečných a poválečných letech do vyšších věkových hladin, do hladin s významně vysokým rizikem úmrtí.

Podíl mužů se ve sledovaných městských populacích pohybuje kolem hodnoty 48,0 % a je v čase relativně stabilní. V porovnání s poměrem pohlaví v celé populaci jsou „městské“ hodnoty poněkud nižší, přičemž rozdíl se pohybuje nejčastěji v rozmezí 0,5 až 1,0 procentního bodu. Tento stav je poplatný dvěma faktorům – dlouhodobě vyššímu podílu žen na migračních prouděch směřujících do měst v rámci vnitřní migrace a všeobecně nižší porodnosti a následně i nižšímu podílu dětské složky na obyvatelstvu větších měst. V dětské složce je totiž vzhledem k stabilně vyššímu zastoupení chlapců mezi narozenými nejvýraznější početní převaha mužů nad ženami. Zaznamenané drobné posuny ve struktuře obyvatel podle pohlaví směrem k početní rovnováze, které u většiny měst ze souboru můžeme v poslední době pozorovat, souvisí v první řadě s růstem významu zahraniční migrace, jmenovitě její imigrační složky, jíž se vzhledem k převažujícímu ekonomickému účelu pohybu přes hranice účastní ve větší míře muži než ženy. Současně se vyšší podíl mužů objevuje u měst vykazujících dlouhodobě vyšší porodnost a naopak. České Budějovice (48,3 % mužů ke konci roku 2007) spolu s Pardubicemi (48,3 %) a zejména s Ústím nad Labem (48,5 %) patří k populacím s vyšším podílem mužů a tedy bližším rovnovážné pohlavní struktuře obyvatelstva. Na druhé straně řady stotisícových měst stojí Olomouc s nejvýrazněji femininní populací (jen 47,3 % mužů).

Poslední zmíněný faktor – porodnost – je potenciálně nejvýraznějším a jediným dlouhodobým inhibítorem demografického stárnutí. Působí jak bezprostředně, tak i zprostředkovaně, přes reprodukci následných generací. V současnosti dosahovaná úroveň tohoto procesu však není dostatečná pro zastavení stárnutí obyvatelstva, nejvýraznějšího demografického procesu současnosti a blízké budoucnosti. Ten v posledních letech nabral na dynamice především díky přechodu početných generací narozených ve 40. a 50. letech dvacátého století do vyššího než průměrného věku jednotlivých populací, případně přes nominální věkové hranice obvykle používané pro monitoring vývoje věkové struktury obyvatelstva a jeho stárnutí (nejčastěji 60 nebo 65 let věku, případně věková hranice vzniku nároku na plný starobní důchod).

Použijeme-li k měření demografického stáří sledovaných městských populací průměrný věk obyvatelstva, který je jako jeden z mála používaných ukazatelů založen na věku všech příslušníků dané populace, zjistíme, že v polovině 90. let jeho hodnota v průměru odpovídala hodnotě za Česko jako celek, i když při zřetelné vnitřní diferenciaci našeho nevelkého souboru. O dvanáct let později však průměrný věk obyvatelstva stotisícových měst s výjimkou Ústí nad Labem byl znatelně vyšší než průměrný věk obyvatel Česka. Hlavní roli zde sehrály především dva faktory. V prvním případě se jím stal nezanedbatelný odliv mladšího obyvatelstva migrací, ať již v rámci suburbanizačních tendencí nebo

Tabulka 3 Průměrný věk obyvatel (1996–2007)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
České Budějovice	37,2	37,5	37,9	38,2	38,7	39,1
Ústí nad Labem	36,7	37,0	37,3	37,6	37,9	38,4
Liberec	37,8	38,2	38,5	38,8	39,1	39,4
Hradec Králové	38,6	39,1	39,4	39,9	40,2	40,7
Pardubice	37,9	38,2	38,6	39,1	39,5	40,4
Olomouc	37,6	37,9	38,3	38,6	39,0	39,3
Česká republika	37,6	37,9	38,2	38,5	38,8	39,0
	2002	2003	2004	2005	2006	2007
České Budějovice	39,6	39,9	40,3	40,6	40,8	41,0
Ústí nad Labem	38,6	38,8	39,0	39,2	39,4	39,6
Liberec	39,7	39,9	40,2	40,3	40,5	40,6
Hradec Králové	41,1	41,4	41,7	42,0	42,3	42,5
Pardubice	40,7	41,1	41,4	41,7	41,9	42,0
Olomouc	39,6	39,9	40,2	40,5	40,8	40,9
Česká republika	39,3	39,5	39,8	40,0	40,2	40,3

Zdroj dat: ČSÚ 2009.

stěhování se na větší vzdálenosti za prací. Ve druhém případě se jedná o důsledek specifických nepravidelností věkové struktury městského obyvatelstva, konkrétně vyššího relativního zastoupení generací hlavních nositelů procesu intenzivní urbanizace období socialismu, které v uplynulých letech přecházely do vyšších věkových hladin, než představuje průměrný věk, a dále stárnuly. Jestliže v roce 1996 bylo obyvatelstvo Olomouce stejně staré jako obyvatelstvo Česka a populace Českých Budějovic a Ústí nad Labem byly ještě o poznání mladší, pak o dvanáct let později byla mladší než celorepubliková pouze populace Ústí nad Labem (tab. 3). Obyvatelé Hradce Králové přitom vykázali průměrný věk o více než 2 roky vyšší než obyvatelé České republiky. Jestliže průměrný věk se celorepublikově zvyšoval o jeden rok v průměru za čtyři roky, v případě pozorovaných měst to bylo přibližně za tři roky. Výjimku představovaly populace Ústí nad Labem a Liberce, které však přesto demograficky stárnuly rychleji než obyvatelstvo Česka. České Budějovice spolu s Pardubicemi pak zaznamenaly vůbec nejvyšší přírůstek hodnoty sledovaného ukazatele, a to o 4,3 resp. 4,4 roku za období let 1995 až 2007.

Demografické stáří populace měřené zastoupením vybraných věkových skupin poskytuje poněkud jiný úhel pohledu na proces stárnutí obyvatelstva, i když základní rysy a diferenciacie sledovaného souboru měst zůstávají v zásadě zachovány. Zastoupením dětské složky v obyvatelstvu stotisícových měst v roce 1995 bylo v průměru stejné jako u obyvatel Česka, pozorovaný podíl seniorů (osob ve věku 65 let a starších) však byl však významně nižší. Propad úrovně porodnosti v polovině 90. let postihl sledované městské populace daleko výrazněji než zbytek republiky a v důsledku toho podíl dětské složky ve

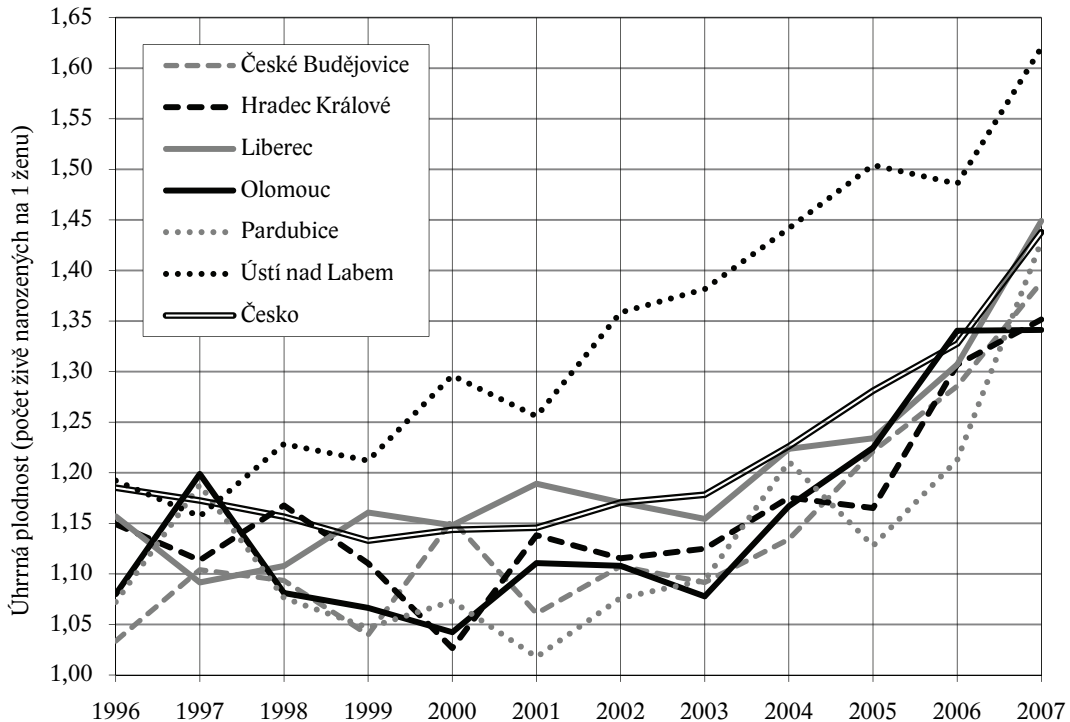
městech ke konci roku 2007 poklesl významně pod aktuální celorepublikovou úroveň, avšak opět s výjimkou Ústí nad Labem, kde pokles porodnosti byl ze všech měst nejmenší. Neméně výrazné byly změny na druhém konci věkové struktury, v kategorii seniorů. Jestliže v roce 1995 vykazovala naše stotisícová města znatelně nižší relativní podíl osob ve věku 65 a více let, potom po dvanácti letech se situace zcela změnila a naopak městské populace se nejčastěji prezentovaly jako významně starší než obyvatelstvo Česka. Výjimku tentokrát tvořila města Ústí nad Labem a Liberec, v jejichž případě byl podíl seniorů prakticky stejný nebo jen o málo menší než v českých zemích jako celku. Je to důsledek již uvedených specifických rysů věkové struktury obyvatel velkých měst představovaných v tomto případě vyšším relativním zastoupením generací nositelů procesu intenzivní urbanizace období socialismu, jejichž početně nejsilnější generace se po roce 1995 začaly nasouvat přes hranici seniorského věku. Důsledkem těchto poměrně rozsáhlých změn je rapidní růst indexu stáří klasicky definovaného jako podíl seniorské a dětské složky populace. Jeho hodnota pro Česko vzrostla v období našeho pozorování přibližně o 40 %, kdežto ve sledovaném souboru měst její přírůstek překračoval v průměru 60 % výchozí hodnoty. V případě nejrychleji stárnoucích populací Českých Budějovic a Pardubic pak bylo dosaženo nárůstu hodnot indexu stáří o více než 80 %. Ke konci roku 2007 pouze v Ústí nad Labem žilo více dětí než seniorů, v ostatních lokalitách i v Česku jako celku byl v té době již počet seniorů vyšší než počet dětí ve věku do patnácti let.

PLODNOST A PORODNOST (1996–2007)

Konkrétní úroveň porodnosti je výslednicí celkové úrovně plodnosti, jejího rozložení podle věku na straně jedné a počtů žen v příslušných věkových skupinách v rámci celého intervalu rodivého věku (15–49 dokončených let) na straně druhé. Přitom se jedná o dva relativně rovnocenné parametry. Vysoká úroveň plodnosti při nízkém počtu potenciálních matek totiž vede k obdobnému výsledku jako všeobecně nízká intenzita plodnosti v kombinaci s vyššími počty žen v rodivém věku.

V průběhu 90. let dvacátého století došlo v Českých zemích k prudkému poklesu porodnosti v důsledku, který zasáhl všechny regionální i lokální populace a všechny sociokulturní skupiny obyvatelstva bez výjimky. Tento pokles byl způsoben výrazným snížením úrovně plodnosti prakticky ve všech věkových skupinách, což ve svém důsledku vedlo k propadu hodnoty míry úhrnné plodnosti, která určuje, kolik dětí by se v průměru narodilo živě jedné ženě za celé její reprodukční období za předpokladu, že by tato žena po celé toto období byla postupně vystavena intenzitám plodnosti podle věku zjištěným nebo stanoveným pro určitý časový interval.

Naznačené změny v celkové úrovni a struktuře plodnosti byly nejvýraznějšími změnami tohoto procesu v moderních dějinách obyvatelstva Česka. Přitom se odehrály v poměrně krátkém období situovaném z větší části do první poloviny 90. let. Na přelomu 80. a 90. let se hodnota úhrnné plodnosti u nás pohybovala na úrovni přibližně 1,90 živě narozeného dítěte na jednu ženu. Stačilo však pouhých pět let, aby se hodnota tohoto ukazatele propadla na úroveň nižší než 1,20 dítěte, kde setrvala až do roku 2003. Teprve v posledních přibližně pěti letech, a to prakticky poprvé od poloviny 70. let, zaznamenáváme prokazatelný vzestup plodnosti, když její celková úroveň postupně vzrostla až na 1,44 dítěte na jednu ženu v roce 2007.

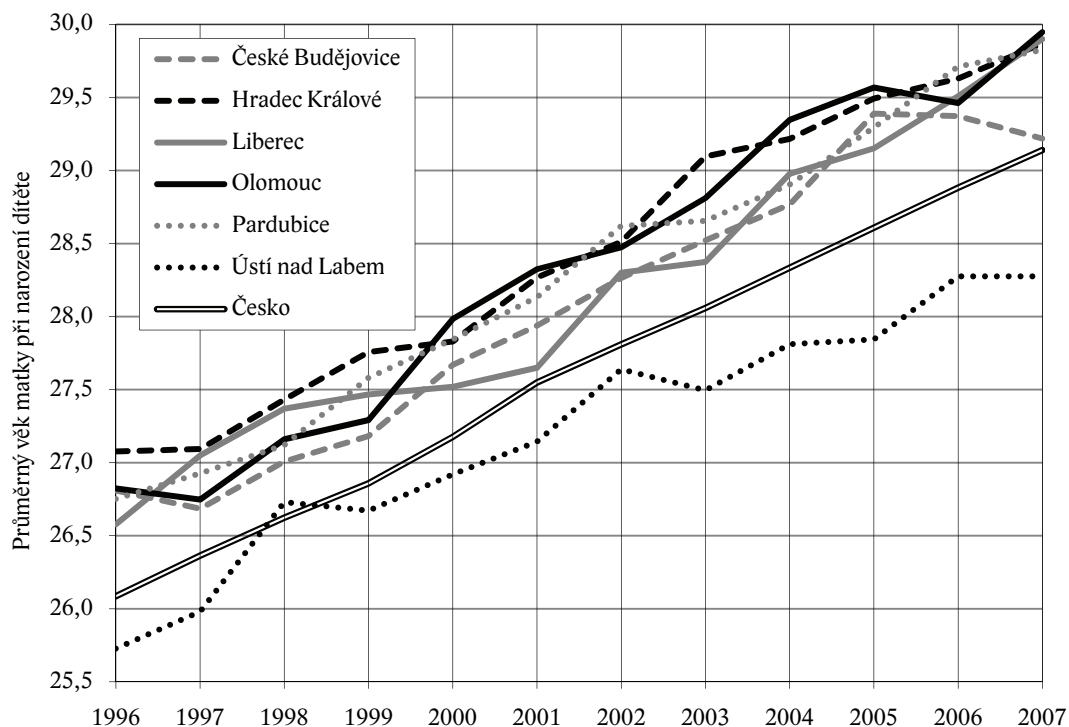

Obrázek 4 Úhrnná plodnost (1996–2007).

V rámci poklesu plodnosti se její intenzita snížila ve všech dříve rozhodujících věkových skupinách, přesněji u žen mladších než 27 let, přičemž ve věkových skupinách do 24 let věku je v současnosti, bez ohledu na podstatný vzestup celkové plodnosti, dosahováno pouze pětinných až polovičních intenzit v porovnání s hodnotami pozorovanými na počátku 90. let. Naopak ve vyšším věku, jmenovitě nad 30 let, je současná úroveň plodnosti dvojnásobná až trojnásobná v porovnání se situací před patnácti lety, přičemž vývoj směřuje k dalšímu růstu pozorovaných hodnot. V důsledku těchto strukturálních změn došlo k posunu průměrného věku ženy při narození dítěte z hladin nižších než 25 let až na 29,1 roku v roce 2007.

Poslední pokles plodnosti byl natolik razantní a hluboký, že počty narozených v celostátním měřítku se v průběhu pěti let snížily o desítky procent, a to bez ohledu na skutečnost, že do věku dříve nejvyšší intenzity plodnosti se začaly nasouvat velmi početné generace žen narozených v průběhu 70. let. Od nich se původně očekávalo, že jejich účast na reprodukci povede ke vzniku druhotné nepravidelnosti věkové struktury, tzv. populační vlny, vyvolané primární vlnou ze 70. let. Současný vzestup hodnot úhrnné plodnosti přichází naopak v době, kdy tyto početné ročníky ustupují z reprodukční scény a postupně přenechávají své místo generacím mladším a podstatně méně početným. Výslednicí popsanych změn je pak relativně intenzivní vzestup porodnosti, který můžeme v populaci České republiky v posledních letech pozorovat.

Obrázek 5 Průměrný věk matky při narození dítěte (1996–2007)

Plodnost žen ve skupině stotisícových měst prošla obdobným, i když poněkud méně radikálním vývojem, neboť ženy velkých urbanizovaných celků v minulosti prakticky vždy vykazovaly nižší plodnost než ženy na zbytku území státu. Charakteristiky plodnosti včetně průměrného věku matky v takových celcích tradičně odpovídají vyššímu stádiu vývoje daného procesu a časově předcházejí vývoji charakteristik v celé populaci České republiky. Tato skutečnost koresponduje s poznatkem, že regionální centra obvykle hrají roli sekundárních center prostorového šíření inovací včetně změn demografického chování.

Ve všech časových horizontech od roku 1996 se populace měst z našeho souboru vyznačují v průměru výrazně nižší úrovní celkové plodnosti při výrazněji nižší úrovni tohoto procesu u žen mladších než 27 let a naopak vyššími pozorovanými hodnotami ve vyšších věkových skupinách. To logicky vede k celkově vyššímu průměrnému věku matky při narození dítěte ve stotisícových městech než v celostátní populaci. Výjimku tvoří pouze město Ústí nad Labem s početnější romskou komunitou, která se režimem reprodukce odlišuje od ostatního obyvatelstva jako celku. Průběh a rozsah změn struktury plodnosti podle věku v případě regionálních center do značné míry odpovídá vývoji na celostátní úrovni. Vývoj vedoucí k poklesu úrovně plodnosti před rokem 1996 započal v případě metropolitní oblasti a regionálních center poněkud dříve než ve zbytku republiky. Tento časový posun měl dlouhodobější charakter a po větší část období poklesu činil přibližně dva až tři roky.

V současném stádiu vzestupu celkové intenzity plodnosti se role poněkud obrátily a stotisícová města s výjimkou Ústí nad Labem za Českou republikou ve vývoji hodnot míry úhrnné plodnosti „zaostávají“ (obr. 4).

Pozorované časové odstupy jsou však ve většině případů i v průměru celé skupiny relativně malé až nevýznamné. Pouze České Budějovice, Olomouc a Hradec Králové vykázaly v roce 2007 hodnoty míry úhrnné plodnosti prokazatelně nižší než Česká republika, nicméně vzhledem k aktuální dynamice vývoje nepředstavují ani tyto zjištěné rozdíly v dosahovaných hodnotách časový odstup větší než jeden rok. Úhrnná míra plodnosti v souboru sledovaných měst totiž v roce 2007 dosahovala hodnot v rozmezí 1,35 až 1,45, resp. 1,62 (v Ústí nad Labem) živě narozeného dítěte na jednu ženu oproti hodnotě 1,44 za ČR a průměrný věk matky při narození dítěte se pohyboval v rozmezí 28,2 (u ústeckých matek), resp. 29,2 až 30,0 roku v ostatních městech našeho souboru při již uvedeném celostátním průměru 29,1 roku (obr. 5).

Popsaný vývoj plodnosti především v sestupové fázi z první poloviny 90. let nemá co do intenzity a závažnosti v moderní historii naší populace obdoby a byl odrazem probíhající ekonomické a sociální transformace české společnosti a především pak odrazem radikálně se měnících hodnotových orientací mladých lidí. Faktorem, který bezprostředně podmínil snižování ročních ukazatelů úrovně plodnosti, byla snaha mladých svobodných lidí o oddálení vstupu do manželství (eventuálně nesezdaného soužití či jiné formy partnerského svazku) a odložení rodičovství na pozdější dobu, přičemž se současně měnilo také demografické chování osob žijících v partnerském svazku. Navíc u žen s jedním dítětem se projevovala zřetelná tendence dále nezvětšovat již dosaženou velikost rodiny. Všechny tyto tendence se přitom výrazněji projeví v městském (velkoměstském) než ve venkovském prostředí.

ÚMRTNOST (1996–2007)

Daná úroveň úmrtnosti vyjádřená počtem zemřelých nebo jejich přepočtem na 1 000 obyvatel bez rozdílu věku (hrubou mírou úmrtnosti) je obdobně jako v případě analogických indikátorů porodnosti výslednicí celkové úrovně sledovaného procesu, jejího rozložení podle pohlaví a věku na straně jedné a počtů mužů a žen v příslušných věkových skupinách v rámci kompletní věkové struktury na straně druhé. Přitom se opět jedná o dva relativně rovnocenné parametry. Vysoká úroveň úmrtnosti při nízkém počtu či podílu osob ve vyšším věku vede k obdobnému výsledku jako všeobecně nízká intenzita úmrtnosti v kombinaci s vyšším počtem, resp. podílem osob ve věku vyšší a vysoké intenzity úmrtnosti.

Aktuální vývoj úmrtnosti v Česku je do značné míry ovlivňován dnes již historickou skutečností, kterou je dlouhodobá stagnace úmrtnostních poměrů, jíž jsme byly svědky mezi koncem 50. a polovinou 80. let dvacátého století. V té době se úroveň úmrtnosti u nás prakticky nezměnila. To s ohledem na změny v úmrtnosti, které se odehrály v oné době v západní Evropě, vedlo k nahromadění značného vývojového potenciálu v oblasti úmrtnosti obyvatel České republiky. Tento potenciál je nyní, při našem postupném přibližování se k hodnotám parametrům sociálně ekonomického rozvoje nevyspělejší části světa, uvolňován. Jeho uvolňování vede k růstu celkové úrovně úmrtnosti, který se vyznačuje nejen svou výraznou dynamikou, ale i rovnoměrným rozložením v čase (Burcin a Kučera, 2008). Při analýze změn úmrtnosti přitom pozorujeme jak těsné analogie teritoriální, ať již navenek, mezi různými populacemi, nebo uvnitř, mezi subpopulacemi dané populace, tak také podstatné podobnosti průběhu řady dílčích, převážně strukturálních změn.

Tři desítky let stagnace resp. velmi pomalého poklesu úmrtnosti v Česku byly v poslední třetině 80. let dvacátého století vystřídány zřetelným poklesem úrovně úmrtnosti mužů i žen. Na rozdíl od většiny ostatních postkomunistických zemí nebyl u nás tento pozitivní trend počátkem 90. let přerušen vzestupem úmrtnosti v důsledku sociálních otřesů, ale naopak ještě zesílil a dodnes, na první pohled překvapivě, neztratil prakticky nic na své síle, kterou v průběhu 90. let postupně získal. Naděje dožití dosahující v roce 1989 u mužů 68,1 roku a u žen 75,4 let vzrostla do roku 2007 na 73,7 resp. na 79,9 let. Z mezinárodních srovnání vyplývá, že Česká republika se průměrným ročním přírůstkem naděje dožití při narození ve výši přibližně čtvrt roku za jeden kalendářní rok řadí u obou pohlaví k zemím s nejdynamičtějším poklesem úrovně úmrtnosti v Evropě (Burcin, 2008). Přitom zlepšování úmrtnostních poměrů je patrné zejména u těch sociodemografických skupin, které v minulosti vykazovaly nižší hodnoty naděje dožití. Z pohledu věkové struktury bylo největšího pokroku dosaženo u kojenecké úmrtnosti a úmrtnosti starších osob – seniorů všech věkových kategorií. U mužů se na celkovém zlepšení úmrtnostních poměrů významně podílela také úmrtnost ve středním věku, tj. ve věkové skupině 40–59 let.

Popsané celostátní změny se v hlavních obrysech promítnuly také do úmrtnosti ve skupině pozorovaných měst. Úmrtnost jejich obyvatel prošla ve sledovaném období prakticky shodným vývojem. Je to dáno především obdobnými životními podmínkami obyvatel stotisícových měst, mimo jiné také srovnatelnou dostupností základní a především specializované zdravotní péče, obdobnou sociodemografickou strukturou obyvatelstva a v neposlední řadě kvalitou životního prostředí.

Na základě komparace úrovně celkové úmrtnosti vyjádřené nadějí dožití při narození můžeme konstatovat, že opět s výjimkou města Ústí nad Labem je zbytek skupiny poměrně homogenní. Společným rysem těchto městských populací jsou významně vyšší dosahované hodnoty naděje dožití, tedy nižší úroveň celkové úmrtnosti, než jaké pozorujeme na celostátní úrovni. Ve tříletém období 2005–2007 byla u pětice měst hodnota naděje dožití mužů o jeden až dva roky vyšší než za Česko jako celek. V případě žen byly analogické rozdíly poněkud nižší, což je při hodnotách nad 80 let vcelku logické, neboť ty jsou významně blíže současným pomyslným limitám délky lidského života než hodnoty naděje dožití kolem 75 let pozorované u mužů. Období tří kalendářních let, za něž ukazatele úmrtnosti počítáme, v našem případě odpovídá požadavku na elementární reprezentativnost vypočtených hodnot, neboť stotisícová populace není ze statistického hlediska dostatečně velkým souborem pro analýzu dle pohlaví a věku, byť v detailu pětiletých věkových skupin.

Porovnáme-li hodnoty naděje dožití při narození obyvatel jednotlivých měst z našeho souboru na počátku druhé poloviny 90. let (1996–1998) s posledními dostupnými hodnotami z let 2005–2007 (tab. 4), zjišťujeme, že dynamika poklesu jejich úmrtnosti byla ve většině případů větší než v případě obyvatel Česka jako celku. Nahlíženo přes známé pravidelnosti difúze inovací nejen v prostoru Česka by to za určitých podmínek mohlo znamenat, že pokles úmrtnosti u nás ještě nedosáhl svého vrcholu a že tedy s největší pravděpodobností bude neméně intenzivně pokračovat i nadále.

Tuto hypotézu plně podporují i zjištěné rozdíly v naději dožití v přesném věku 60 let mezi většinou měst v souboru s Českou republikou. Nejde ani tak o to, že hodnota naděje dožití šedesátiletých je ve městech opět významně vyšší než v Česku jako celku, ale o to, že podíl naděje dožití v šedesáti letech na vlastní naději dožití při narození mužů i žen je přes vyšší hodnotu jmenovatele významně vyšší. Ve vyšším, postproduktivním věku je v současné době skryta a zároveň realizována největší část potenciálu dalšího

Tabulka 4 Naděje dožití (1996–1998 a 2005–2007)

	Období	Naděje dožití			
		při narození		ve věku 60 let	
		muži	ženy	muži	ženy
České Budějovice	1996–1998	72,5	78,8	17,4	22,0
	2005–2007	75,5	79,9	19,6	22,8
Ústí nad Labem	1996–1998	69,5	76,5	15,7	20,6
	2005–2007	72,6	79,3	17,7	22,2
Liberec	1996–1998	71,3	78,8	16,8	21,5
	2005–2007	74,2	80,7	18,9	23,3
Hradec Králové	1996–1998	72,9	79,3	18,5	22,0
	2005–2007	76,1	81,2	19,8	23,2
Pardubice	1996–1998	72,0	78,4	17,2	20,6
	2005–2007	75,0	81,2	19,2	23,5
Olomouc	1996–1998	70,7	77,7	16,5	20,9
	2005–2007	74,4	80,7	19,2	23,3
Česká republika	1996–1998	70,7	77,7	16,5	20,8
	2005–2007	73,3	79,7	18,2	22,3

Zdroj dat: vlastní výpočty.

poklesu celkové úmrtnosti. Proto větší odstup vybraných center a Česka právě v těchto věkových hladinách je dalším reálným příslibem následného růstu naděje dožití v ostatních městech a regionech a tím i v celé zemi.

Čísla použitá v předchozím případě pak signalizují ještě jednu skutečnost. Tou je za předpokladu plně srovnatelné intenzity kojenecké úmrtnosti z důvodu jejich velmi nízkých hodnot významně nižší úroveň úmrtnosti ve středním věku (40–59 let) u žen a mužů žijících ve stotisícových městech. Zároveň je to právě tento věkový úsek, který nejvýrazněji odlišuje strukturu úmrtnosti podle věku měst s intenzitou celkové úmrtnosti významně pod úroveň celostátního průměru (Hradec Králové a Pardubice u obou pohlaví a České Budějovice u mužů) od struktury pozorované u obyvatel měst s intenzitou úmrtnosti vyšší (Ústí nad Labem) nebo bližší uvedenému průměru (Liberec, Olomouc a u žen také České Budějovice). Důvody je možné hledat především v (etno)sociálním složení obyvatelstva, přičemž se však nejedná o jediný významný faktor popsané diference.

MIGRACE (1996–2007)

Vývoj obyvatelstva měst, jeho početní stav a pohlavně věková struktura jsou v rozhodující míře formovány migrační bilancí – celkovými počty a strukturou přistěhovalých a vystěhovalých. Ve srovnání s přirozenou reprodukcí je charakter migrační bilance variabilnější jak v čase, tak i v prostoru. Zatímco plodnost a do značné míry i úmrtnost jsou více vázány na celospolečenské populační klima, jsou migrační procesy, resp. jejich intenzita, výrazněji závislé na působení lokálních a regionálních faktorů.

Tabulka 5 Migrační bilance (průměrné roční počty)

	Období	Vystěhování	Přistěhování	Saldo
České Budějovice	1996–2004	1 465	1 952	–488
	2005–2007	2 458	2 417	41
Ústí nad Labem	1996–2004	1 377	1 738	–361
	2005–2007	2 290	2 106	184
Liberec	1996–2004	1 323	1 604	–281
	2005–2007	2 836	2 193	643
Hradec Králové	1996–2004	1 276	1 708	–432
	2005–2007	2 341	2 460	–119
Pardubice	1996–2004	1 132	1 557	–425
	2005–2007	2 225	1 935	290
Olomouc	1996–2004	1 518	1 828	–311
	2005–2007	2 033	2 275	–242

Zdroj dat: ČSÚ 2009, vlastní výpočty.

Hlavní vývojové trendy migrace jsou úzce vázány na vývoj sídelních systémů, především na jednotlivé fáze procesu urbanizace. V počáteční fázi urbanizace byla migrační mobilita obyvatelstva vyjádřena především jednosměrně orientovaným stěhováním z venkova do měst. Výrazným podnětem byl především rozvoj průmyslové funkce měst názorně zachycený mimo jiné také v prezentovaných historických vývojových řadách počtu obyvatel v souboru stotisícových měst v České republice.

Vývoj migrace na území České republiky má řadu shodných rysů s výše naznačenými obecnými trendy, avšak v řadě případů byl a dodnes je poznamenán specifickou politickou a ekonomickou situací po větší část druhé poloviny 20. století. Sociálně nivelizační plánovací koncepce spolu s účinným mechanismem centrálně řízeného rozmístování bytové výstavby vedly k potlačení regionální selektivní funkce migrace, což se projevilo jednak v relativně plynulém snižování celkové migrační mobility obyvatelstva, tak i v postupném uzavírání migračních procesů do rámce relativně malých územních celků – převážně okresů. Významnou roli v tomto směru sehrála tzv. středisková soustava osídlení, jejíž koncept se stal od sedmdesátých let důležitým nástrojem plánovitého rozvoje vybraných malých a středních měst bez adekvátního koncepčního řešení pro velká města. Důsledkem tohoto vývoje bylo omezení růstu největších měst a zastavení suburbanizačních procesů, které se začaly rozvíjet již v meziválečném období.

V rámci přechodu do intenzivní fáze urbanizace dochází k rozvoji řady nových sídelních forem. Jedná se v první řadě o proces suburbanizace, při kterém dochází k územnímu rozšiřování urbanizovaného prostoru. Migrační proudy přitom směřují z center měst do jejich širšího zázemí a na významu tak získávají dekoncentrační proudy. Proces suburbanizace se ostatně stal hlavním faktorem úbytku obyvatelstva velkých měst České republiky v průběhu 90. let a v první polovině tohoto desetiletí. Teprve nová etapa bytové výstavby související s podstatným rozšířením dostupnosti hypotéčních úvěrů v posledních přibližně pěti letech znamenala obrat v migrační bilanci většiny našich měst včetně měst ze souboru stotisícových.

Nezanedbatelně k ní však přispělo také rozšíření obyvatelstva České republiky o cizince dlouhodobě pobývající na území státu na základě příslušného povolení v roce 2001 a rapidní nárůst jejich počtu v posledních pěti letech. Většina z nich se totiž koncentruje právě do velkých měst (Drbohlav, 2004). V posledním úseku pozorování tak dochází u našich velkých měst k vzestupu počtu obyvatel, přičemž migrační přírůstek je v tomto procesu nejméně stejně významnou složkou jako přírůstek přirozený. V případě Liberce a Pardubic pak migrační saldo opětovně hraje v procesu celkové reprodukce populačních struktur určující úlohu (viz obr. 3).

PERSPEKTIVY POPULAČNÍHO VÝVOJE

Budoucí populační vývoj stotisícových měst České republiky není příliš jednoznačný. Důvodů jeho nejednoznačnosti je hned několik. Za prvé je to nejasná budoucnost orientace migrace. Teprve nejbližší roky ukáží, nakolik je aktuální migrační příliv obyvatel do většiny sledovaných měst dlouhodobě udržitelným nebo jen dočasným jevem. Mnoho přitom bude záležet na rozsahu další bytové výstavby, která má s postupujícím nasycováním trhu tendenci stále více přitahovat „přespolní“ obyvatele. Na druhé straně lze u námi sledované kategorie měst reálně očekávat další prohlubování suburbanizačních a případně nástup desurbanizačních tendencí. Jejich vliv by v budoucnu mohl opět snadno převážit nad projevy dostředných tendencí a vést k záporným hodnotám migračního přírůstku obyvatel.

Obdobně jako migrace, ani přirozená měna nebude v dlouhodobější perspektivě příliš nakloněna dalšímu populačnímu růstu velkých měst, přestože plodnost žen ještě nějakou dobu s největší pravděpodobností poroste a celková intenzita úmrtnosti dále poklesne. Bude totiž stále ubývat potenciálních matek, zejména ve věku nejvyšší plodnosti, a naopak dále dynamicky poroste počet seniorů, tedy osob, které jsou vystaveny výrazně vyšším pravděpodobnostem úmrtí než zbytek populace. V důsledku toho se velká města v Česku pravděpodobně brzy vrátí k úbytkům obyvatelstva přirozenou měnou a možná i migrací. Zároveň se bezpochyby staneme svědky dalšího stárnutí obyvatelstva, i když to již nebude vzhledem k obecně vyšším výchozím hodnotám průměrného věku patrně tak intenzivní jako v celé populaci Česka.

Z hlediska obecních rozpočtů tak perspektivy vývoje obyvatelstva nejsou příliš příznivým vzkazem. Nejenom, že sledovaná města ve svých současných hranicích dlouhodoběji nebo dokonce vůbec nepřekročí kýženou hranici sto tisíc obyvatel a tím nedosáhnou na vyšší jednotkové dotace ze státního rozpočtu, ale vzhledem k zintenzivněnému stárnutí obyvatelstva a dalším sociodemografickým trendům působícím ve směru zvyšování sociálních výdajů poroste také tlak na výdajovou stránku rozpočtů všech stotisícových měst bez rozdílu.

LITERATURA

- Burcin, B. 2008: Vývoj odvratitelné úmrtnosti v České republice v období 1990–2006. *Demografie* 50, 15–31.
- Burcin, B.; Kučera, T. 2008: *Úmrtnost*. In *Populační vývoj České republiky 2007*. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Praha, s. 57–71.
- Čermák, Z. 2004: Migration Aspects of Suburbanization in the Czech Republic. In Drbohlav, D., Kalvoda, J., Voženilek, V. eds.: *Czech Geography on the Dawn of the Millenium*. Olomouc: Czech Geographical Society and Palacky University in Olomouc, pp. 319–328.

ČSÚ 2006: *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*. Praha, ČSÚ.

ČSÚ 2008: *Demografická příručka 2007*. Praha, ČSÚ.

ČSÚ 2009: *Databáze demografických údajů za obce ČR* [on-line]. Praha : ČSÚ, c2009 [cit. 2009-05-01]. Dostupný z WWW: http://www.czso.cz/cz/obce_d/index.htm.

Drbohlav, D. 2004: *Migration Trends in Selected EU Applicant Countries. Volume II – The Czech Republic; The Times They Are A-Changing*. IOM, Vienna.

SUMMARY

Population development of cities of the Czech Republic with population more than 100.000

This contribution is devoted to population development of a specific group of the Czech Republic settlements – cities of a population size of circa 100,000 inhabitants. Six cities in question (České Budějovice, Ústí nad Labem, Liberec, Hradec Králové, Pardubice and Olomouc) representing an important group within the country settlement system share numerous common features with respect to population development. Population size itself and especially the fact of reaching the one hundred thousand inhabitants threshold, play a crucial role in the cities “social” status as well as to the volume of transfers from the state to municipal budgets. Therefore the submitted study deals with both general and specific features of population size and basic demographic structures developments of these cities in historical, recent and prospective perspectives. Observed demographic changes are analyzed on the background of analogical development of the entire group of settlements in question and the country itself. Besides stocks, also different flow numbers characterizing the role of natality, mortality and migration have been in scope of the presented research. Numbers show that population size of cities of a given category decreased in general between 1990 and 2001 especially due to suburbanization drain which brought numerous large cities inhabitants to rural areas in their vicinity. Since 2001 some of these cities reported a change of previously observed trends. However the experienced increase stems primarily from the newly adopted statistical definition of an inhabitant, nowadays covering also foreigners with a long term residence permit. Regarding age structures, cities are demographically getting older even more rapidly than the country as a whole. Following particular components of population change, one can state that total fertility has always lower intensity in cities than in the Czech Republic as a whole, regardless the stage of its development. At the same time, the fertility age profile is noticeably older. Mortality evaluated through life expectancy is estimated to be lower in cities, which can logically be seen as consistent, mainly due to a better access of their inhabitants to healthcare. Migration is a major factor of population development in the given category of urban settlements. In comparison with natural development, migration and its characteristics are much more variable over time. In some of the six observed cities the overall impact of migration was comparable to the impact of natural growth and in two of them (Liberec and Pardubice) substantially higher displaying a determining role in the process of population size and structures reproduction. Taking into account observed levels and developmental regularities of reproduction, the population future of the Czech Republic 100,000 inhabitant’s cities is rather uncertain. Large cities currently facing an economic recession resulting in a deep decline of new housing construction activities and less employment opportunities available can change again the demographic as well as spatial patterns of migration. Regarding these facts and taking into account general features of current age structures of population,

it is very likely that the cities observed will return to a population decline and the magic threshold will recede again. Thus budget transfers per capita will remain lower at the same time when recalculated expenditures will further grow due to unavoidable progressive ageing of population which has already started.

NĚKOLIK POZNÁMEK K MOŽNOSTEM APLIKACE REILLYHO MODELU

Stanislav Řehák, Marián Halás, Pavel Klapka

Abstract

Spatial interactions express mutual relations between geographic areas or regions at different hierarchical level. The Reilly's law is one of the spatial interaction models and was originally constructed for survey of retail gravitation and was based on purely formal relations. Since its first application the literature presents several forms of the model and alternatives of its use. The contribution aims at closer presentation of the Reilly's law in three different versions and proposal of possible applications of the model in contemporary geographical themes, mainly in the assessment of the development of the spatial organization, in general delineation tasks, and in formation of the administrative division of a territory.

Key words: spatial interactions, Reilly's law, administrative division, Czech Republic, Slovakia

ÚVOD

Prostorové interakce zásadním způsobem ovlivňují geografickou organizaci prostoru a jako takové jsou ve své moderní podobě předmětem geografických výzkumů již více než 80 let. Vyjadřují vzájemnou závislost mezi geografickými oblastmi či regiony na různé hierarchické úrovni. Stálým problémem však zůstává charakter datové základny, kdy prakticky jediným obecně dostupným zdrojem dat jsou údaje o migraci obyvatelstva, konkrétně o dojíždce do zaměstnání a do škol, které jsou však v českých zemích sledovány v rámci sčítání lidu, domů a bytů v určité formě až od roku 1961.

Zmiňovaný nedostatek může být odstraněn dvojitým způsobem: 1) provedením anketárního šetření prostorových interakcí, které bývá realizačně velice náročné a nelze ho prakticky provést na větších územích (např. na celostátní úrovni), nebo 2) modelováním prostorových interakcí. Modely prostorových interakcí vycházejí z předpokladu nehomogenity geografického prostoru a byly inspirovány fyzikálními zákony, konkrétně Newtonovým gravitačním zákonem. Mezi základní modely prostorových interakcí patří i zákon maloobchodní gravitace, nazývaný také podle svého autora Reillyho model (Reilly 1929, 1931).

Příspěvek si klade za cíl bližší představení Reillyho modelu ve třech odlišných verzích a navržení možností aplikací modelu ve vybraných současných geografických tématech, především v hodnocení vývoje geografické organizace prostoru, v obecných regionalizačních úlohách a při formování administrativního členění území. Zároveň skromně doufáme, že článek přispěje k rehabilitaci Reillyho modelu a jeho aplikací v očích geografické veřejnosti.

REILLYHO MODEL

Reillyho model byl původně konstruován za účelem zjišťování spádovosti za maloobchodem a vycházel z čistě formálních vztahů (Reilly 1929, 1931; v české odborné literatuře o modelu píše Maryáš 1983, Hlavička 1992, Řehák 2004, Hubáčková, Krejčí 2007). Tyto vztahy jsou však obecně podle našich zkušeností a v souladu s tím, co vlastně od modelování očekáváme. V zásadě Reillyho model respektuje několik skutečností při hodnocení konkurenční schopnosti středisek (středisek maloobchodu): místa (střediska) o stejné měřitelné významnosti (v modelech se tomu říká masa; původně je to počet obyvatel, jsou však i další možnosti, jak tuto měřitelnou významnost vyjádřit) mají bod rovnováhy na polovině své vzdálenosti (vzájemné odlehlosti), v případě míst nestejně měřitelného významu (tedy nestejně masy) se bod rovnováhy předem předvídatelným způsobem (v závislosti na masách) vychyluje směrem k menšímu z obou konkurenčních středisek (tedy ke středisku s menší masou). Další důsledek předchozích vztahů mimo přímku spojující obě střediska je ten, že zatímco v případě středisek se stejnou masou je množinou bodů rovnováhy přímka, v případě dvou nestejně významných středisek je pak množinou bodů rovnováhy kružnice (kruhový oblouk). Kromě toho je jasné, že masa se hodnotí jen u konkurujících si středisek, zatímco v případě potenciálních bodů rovnováhy či jiných mezilehlých bodů masu nijak nehodnotíme.

Přes tuto přítomnost elementární logiky se stále zdá být Reillyho model něčím nechtěným a v praxi málo používaným. Výhrady jsou několiké:

- Reillyho model se někdy považuje za korektní právě jen pro dvojici středisek, zatímco pro větší počet středisek nemusí být údajně realistický (Berry 1967, Reif 1973). S touto výhradou se neztotožňujeme a ve skutečnosti není opodstatněná. Model dále nezahrnuje třeba tzv. faktor netečnosti, který je obsažen v tzv. Conversově modelu (více viz Maryáš 1983). Je snad vhodný pro porovnávání sfér vlivu středisek přibližně stejné hierarchické úrovně (Berry 1967 a Hautamäki 1969). K tomu dodávám, že na každou soustavu tří a více středisek je možno (a nutno) pohlížet postupně po jednotlivých párech. Jsou-li týmž způsobem formalizovány relace v každém páru, soustava relací v celé soustavě je rovněž analogicky formalizována. A to bez ohledu na případný hierarchický řád všech řešených středisek, protože právě nerovnost měřitelného významu je v Reillyho modelu implicitně obsažena. Široké spektrum obdobných modelů uvádějí Maryáš 1983, Bailly et al. 1991, Hlavička 1992 a Pini 1992.
- Reillyho model se nejčastěji objevuje jako formální vztah, pouhý vzorec, který se opisuje ve svém základním tvaru z jedné učebnice do druhé. Mnohem méně je těch prací, u nichž dochází buď ke kalibraci nebo k aplikaci na konkrétní území (příklad Dánska, Illeris 1967, kde je údajně i diskuse k proměnlivosti exponentu vzdálenosti; Ianošův pokus o prezentaci celého Rumunska se základním exponentem dva, Ianoš 1987, kde ovšem kartografická podoba je v některých detailech poněkud sporná).

Geometrická verze Reillyho modelu

Reillyho model je nejznámější v následujícím tvaru

$$\sqrt{\frac{M_A}{M_B}} = \frac{d_{AB} - n}{n} \quad [1]$$

kde $M_A \geq M_B$ jsou masy středisek A a B , d_{AB} je vzdálenost obou srovnávaných středisek na přímce procházející středisky A a B a n je vzdálenost mezi menším z obou středisek a bodem rovnováhy na již zmíněné přímce. Existují však i další varianty přímo odvoditelné ze základního tvaru [1]. Viz Ianoş 1987, Pini 1992, Rosenberg 1997.

V rovnici [1] můžeme ovšem pravou stranu považovat za poměr větší vzdálenosti mezi střediskem a bodem rovnováhy (tedy vzdálenosti mezi střediskem s větší masou a bodem rovnováhy; čítenel) a menší vzdálenosti mezi střediskem a bodem rovnováhy (tedy vzdálenosti mezi střediskem s menší masou a bodem rovnováhy; jmenovatel). Jako takový označme tento poměr k .

$$k = \sqrt{\frac{M_A}{M_B}} \quad [2]$$

Hodnota k je pak stabilní pro relaci konkrétní dvojice středisek (a s každou změnou páru středisek se také hodnota k mění).

Pak ovšem také úsečka spojující obě posuzovaná střediska A a B , úsečka o délce d_{AB} , má vždy tyto dvě části

$$d_{AB} = k \cdot n + n \quad [3]$$

což je dosti podstatné zjištění. S tímto zjištěním totiž můžeme rovněž opustit úsečku AB a řešit úlohu v obecné rovině a navíc můžeme konečně počítat (budeme-li respektovat proměnlivost hodnot k) i s více středisky.

V zásadě řešíme nejprve pár nejvýznamnějších středisek celé studované soustavy s hodnotou k patřící právě k tomuto „nejsilnějšímu“ páru. Poté řešíme třetí středisko (v pořadí podle masy), a to vůči tomu středisku, v jehož polovině se třetí středisko v pořadí nachází. Procedura je ovšem daleko složitější, neboť v detailech závisí i na tom, zda a jak protne kružnice konstruovaná pro relaci třetího střediska s jedním z obou prvních středisek také původně konstruovanou kružnici (která se vztahuje k relaci prvního a druhého střediska). To vše se týká postupu, který by bylo možno označit jako *geometrickou verzi* Reillyho modelu. Výsledkem je uspořádaný systém kruhových oblouků (viz např. Řehák 2004). Tento jednoduchý postup se nám osvědčil pro jednotlivý pár středisek (který se však s každým novým řešeným párem středisek obměňuje):

- výpočet hodnoty k $k = \sqrt{\frac{M_A}{M_B}}$ což je již výše uvedený vztah [2],

- výpočet hodnoty n
$$n = \frac{d_{AB}}{k + 1} \quad [4],$$

je to však jen varianta vztahu [3],

- vynesení bodu rovnováhy od menšího střediska na úsečku AB ,
- výpočet hodnoty poloměru kruhového oblouku r

$$r = \frac{nk}{k - 1} \quad [5],$$

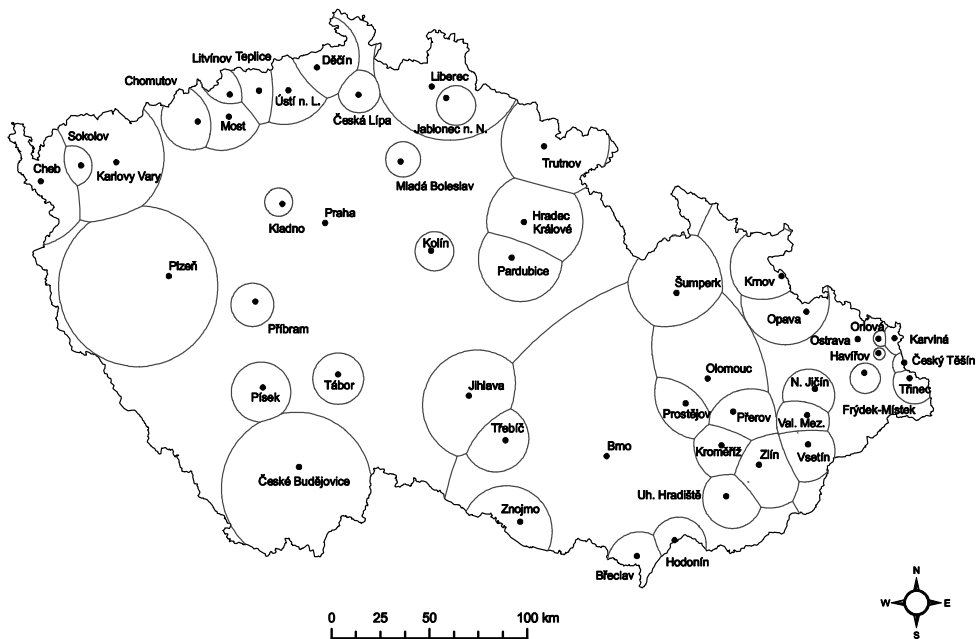
- nalezení středu kruhového oblouku ve vzdálenosti n od bodu rovnováhy (střed kruhu je umístěn „za“ menším střediskem, protože $r > n$).

Tuto velmi jednoduchou proceduru pro *geometrickou verzi* Reillyho modelu jsme si připravili samostatně, neboť především vztah [5] z disponibilní literatury neznáme.

Pro názornou dokumentaci geometrické verze Reillyho uvádíme jeho aplikaci na území České republiky, kde jsme posuzovali vliv středisek sídelního systému s počtem obyvatel 25 000 a více za rok 2001 (v administrativním vymezení k 1. 1. 2005) – viz obrázek 2. Tímto způsobem je možné zachytit i historický vývoj sídelního systému vybraného státu/regionu a změny pozice jednotlivých středisek v sídelním systému. Právě při historickém vývoji je nejspíše nejvhodnějším způsobem použít geometrickou verzi, která pracuje pouze s hypotetickým vlivem středisek měřeným vzdušnými vzdálenostmi. Zpětné hodnocení, které by zohledňovalo i dopravní infrastrukturu a administrativní uspořádání, je totiž na vyšších hierarchických úrovních zkoumaných regionů téměř nerealizovatelné. Pro srovnání uvedeme Reillyho model aplikovaný na dnešní území České republiky podle vlivu stejných středisek (opět v administrativním vymezení k 1. 1. 2005) za rok 1900 (obrázek 1).

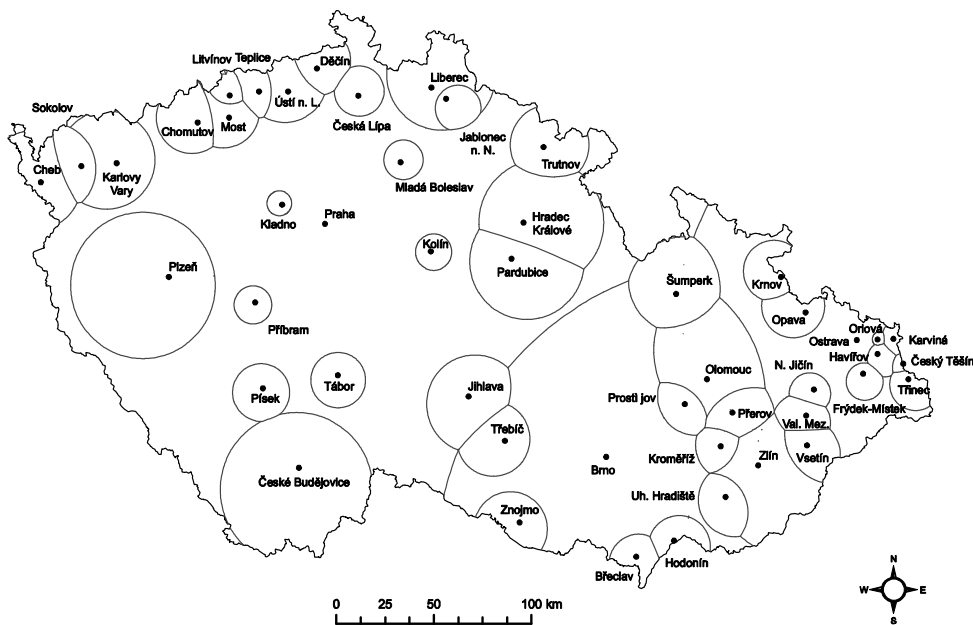
Z obou obrázků je patrný výrazný rozdíl v sídelním systému Čech a Moravy a specifická pozice Prahy. Výsledná míra dominance větších středisek ve svém souhrnu dobře charakterizuje pravidelnou koexistenci Prahy se středisky, jako jsou Plzeň, České Budějovice, Liberec a další na vnějším obvodu Čech, a poněkud kontrastní relace, které jsou typické pro adekvátní střediska v moravskoslezském prostoru. Vliv jednotlivých středisek je zároveň výrazně podobný jejich pozicím v Hamplových sociogeografických regionalizacích České republiky konstruovaných dominantně na základě dojíždkových vazeb (např. Hampl 2004, 2005).

Z historického srovnání vyplývá především snížení vlivů většiny středisek podél severní hranice státu, v roce 1900 s významným či majoritním podílem německy mluvícího obyvatelstva (Cheb, Karlovy Vary, Liberec, Trutnov, Krnov, Opava). V moravské části státu je pak nejpatrnější změna role Zlína, který v roce 1900 jako poměrně nevýznamné město dosud přenechával podstatnou částí svého zázemí Brnu a částečně i Ostravě. Pouze pro ilustraci uvádíme tyto dva příklady, neboť další podrobnější interpretace jsou již mimo rámec tohoto příspěvku nebo jsou příliš zřejmé (např. Havířov apod.).

Obrazek 1 Vliv středisek sídelního systému v roce 1900.

Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005, ČSÚ, Praha, 2006.; vlastní návrh.

Obrazek 2 Vliv středisek sídelního systému v roce 2001.

Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005, ČSÚ, Praha, 2006.; vlastní návrh.

Topografická verze Reillyho modelu

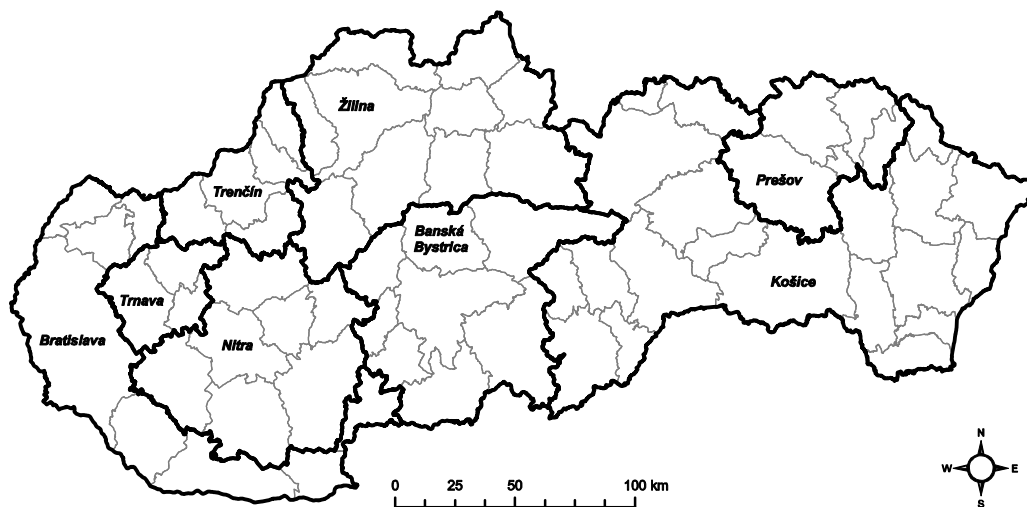
Druhý postup by bylo možno označit jako *verzi topografickou*, neboť se v ní nepracuje s izomorfní rovinou, ale s více méně konkrétními geografickými charakteristikami území, například s dopravní sítí, která v sobě do jisté míry zohledňuje i fyzikogeografické podmínky zkoumaného prostoru. S tímto postupem je doposud málo zkušeností, ačkoliv právě o Ianošově výsledku lze usuzovat, že mohl vzniknout právě takto (Ianoš 1987). S konstrukcí Reillyho modelu v topografické verzi máme již jisté zkušenosti, poměrně jednoduché je např. řešení jednotlivých variant cesty mezi oběma konkurujícími si středisky (Řehák 1992, Halás, 2005). Zároveň si však uvědomujeme, že právě sporné případy se zde řeší postupem analogickým s verzí, která teprve bude uvedena v následujícím odstavci. V *topografické verzi* také již platí, že není třeba začínat od vedoucí dvojice středisek (což je kategorický požadavek u *verze geometrické*), řeší se zde totiž všechny možné případy konkurenčních relací a k tomu se již doporučuje vylučovací, vyřazovací metoda (analogická se sportovní procedurou *play off*).

Právě soustavné užívání postupu *play off* je příznačné pro modifikaci topografické verze Reillyho modelu, totiž pro *databázovou verzi*. V tomto případě (tuto aplikaci jako specifickou z literatury neznáme, ale zřejmě ji používají ti, kteří mají stejná jednoduchá východiska jako my) se pro danou testovanou obec připraví poměrně široká sada potenciálních středisek a dále databáze vzdáleností mezi právě testovanou obcí a každým z potenciálních středisek. Pro racionalizaci celé procedury lze předem připravit výpočty tak, aby byly připraveny pro všechny potenciální páry středisek a aby jednoduché vnesení dvou vzdáleností testované obce ke konkurujícím si střediskům okamžitě vedlo k možnosti výroku *play off*. Stačí totiž definovat

$$D_{AB} = d_A + d_B \quad [6]$$

kde d_A a d_B jsou tentokrát *reálně* zjištěné a v databázi uchovávané silniční vzdálenosti mezi testovanou obcí a střediskem větším A (d_A) a mezi testovanou obcí a menším střediskem B (d_B), přičemž ovšem platí, že jejich součet D_{AB} vůbec nemusí být nejkratší vzdálenost mezi A a B . Základem postupu je soustavné porovnávání d_B s n , ovšem opakovaně, tedy při soustavném používání metody *play off*. Teprve konečný „vítěz“ může být uznán za středisko, k němuž teoreticky tenduje testovaná obec.

Na tomto místě se otevírá i otázka exponentu ve vztahu [2], přesněji, jestli budeme pracovat s druhou, třetí, nebo vyšší odmocninou (pozn.: exponent lze samozřejmě upravovat i u geometrického modelu). Maryáš (1983) ve své publikaci připomíná dávnou diskusi o hodnotách tohoto exponentu (např. Schwartz 1963) a konstatuje, že pro střediska nižších řádů bylo potřebné přiléhavosti dosaženo při použití exponentu vzdálenosti 3 (resp. 1/3). Protože je z celé konstrukce Reillyho modelu zřejmé, že vhodným parametrem ke kalibraci je právě použitá odmocnina ve vztahu [2], přičemž v klasickém Reillyho modelu jde o druhou odmocninu (podle Schwartze 1963, byla prý vybrána Reillym dvojka s odůvodněním, že modus Reillyho souboru ležel ve skupině hodnot od 1,5 do 2,5). Kdybychom chtěli pracovat exaktně a brát přitažlivost/gravitaci ve smyslu analogie s fyzikálními zákony, musíme nutně pracovat s dvojkou, tj. druhou odmocninou. Příklad z obrázku 2 nám ukazuje, že dvojka (která zde byla použita) je opodstatněná a je v podstatě srovnatelná s reálnými dojíždkovými vazbami podle Hamplových regionalizací. Při volbě exponentu je ale nutné zohlednit charakter jevu, který chceme aproximovat, příp. skutečnost, na co má být aplikace Reillyho modelu využita (když počítáme

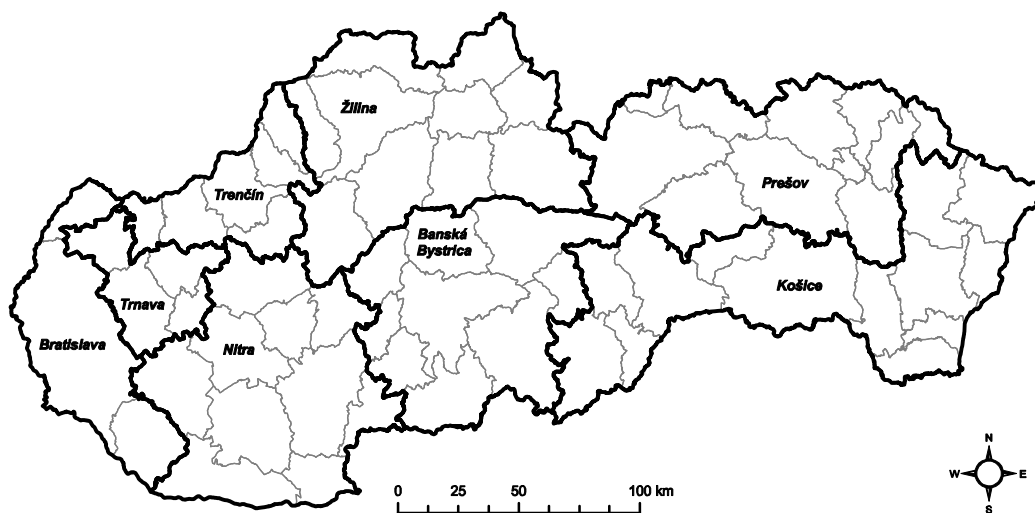

Obrázek 3 Regionální členění Slovenska (8 středisek, varianta s druhou odmocninou).
Zdroj: vlastní návrh.

s možným využitím do praxe). Např. při aproximaci denní dojíždky v systému, kde jsou výrazné rozdíly ve velikosti sídel, je už exponent dva nepoužitelný. Denní dojíždka je fyzicky uskutečnitelná jen do určité vzdálenosti, což při velikostní diferenciaci středisek není možné exponentem dva namodelovat. Použití Reillyho modelu pro konstrukci/aproximaci urbánních systémů (tj. tzv. funkčních městských regionů) je proto diskutabilní.

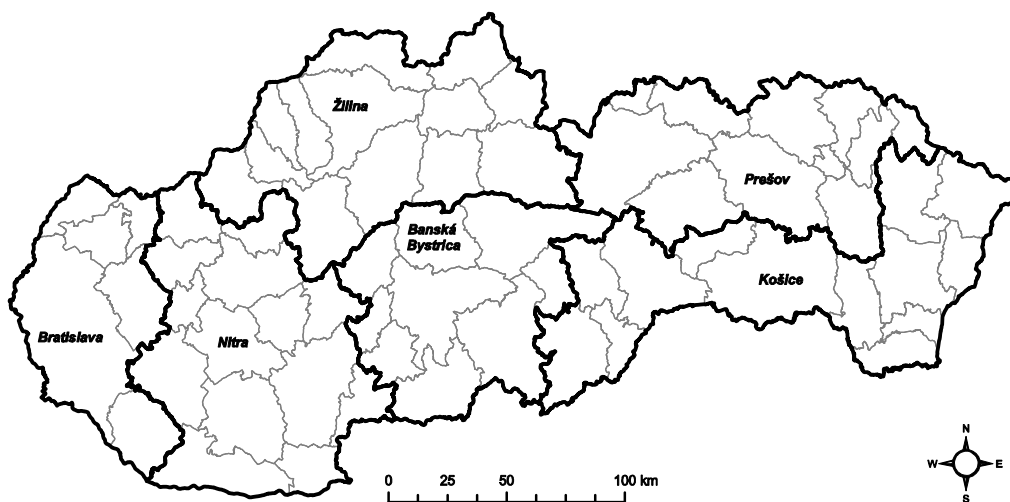
Databázovou verzi Reillyho modelu aplikujeme na území Slovenska. Základní jednotky jsou funkční městské regiony (FMR) vyčleněné Bezákem (2000) a snažili jsme se je seskupit do regionů vyšší hierarchické úrovně (obrázek 3). Za střediska jsme považovali krajská města, vzdálenosti mezi nižšími jednotkami (FMR) jsme určili podle cestních vzdáleností mezi jejich centry, a to pomocí plánovače tras firmy Škoda Auto a.s. (viz www.skoda-auto.com/cz) a v něm zvolili možnost provozně nejvýhodnější (tj. časově nejrychlejší) trasy. Na území Slovenska je ve skutečnosti možné aplikovat pouze tuto formu Reillyho modelu, protože použití geometrické formy by vzhledem k poměrně členitému reliéfu určujícímu sídelní a dopravní systém státu nebylo příliš adekvátní. Obrázek nám ukazuje reálné sféry vlivu slovenských krajských měst (ty byly zvolené jako střediska) v závislosti od jejich prostorového uspořádání. I když jsme v některých případech dosáhli poměrně krkolomných tvarů, tento obraz můžeme považovat za poměrně reálný. Např. Bratislavě, vzhledem k její excentrické poloze, se území vlivu táhne výrazně (a ve velké délce) podél hraničních linií s Maďarskem, Rakouskem a Českou republikou. Na východním Slovensku je patrná naprostá dominance Košic, a to na úkor Prešova i východní části Banskobystrického kraje.

Kdybychom chtěli použít Reillyho model ke konstrukci potenciálního územního uspořádání, musíme exponent upravovat. Kromě prostorové efektivity totiž musíme brát v úvahu i prostorovou spravedlnost: tj. aby nejdlejší obce měly ve všech regionech do centra srovnatelně daleko, neboli

Obrázek 4 Regionální členění Slovenska (8 středisek, varianta s pátou odmocninou).

Zdroj: vlastní návrh.

Obrázek 5 Návrh potenciálního administrativního uspořádání Slovenska (varianta 6 krajů).

Zdroj: vlastní návrh.

aby měly vyčleněné regiony srovnatelnou rozlohu. Třetí odmocnina nám k tomu ještě nepostačuje, po rozsáhlém testování jsme zjistili, že se jako nejvýhodnější ukazuje až odmocnina pátá (vyšší parametr už není vhodný, tehdy se téměř smazává váha centra). Doporučujeme proto pro tento účel pracovat s Reillyho modelem spíše ve tvaru

$$\sqrt[5]{\frac{M_A}{M_B}} = \frac{d_{AB} - n}{n} \quad [7]$$

Výsledek je znázorněný na obrázku 4, ze kterého je patrné, že výběr osmi krajských měst nebyl na Slovensku zvolen příliš dobře. Pokud mají být centry Trnava a Trenčín, měla by jimi být i další centra se srovnatelnými sférami vlivu (Lučenec, Poprad apod.). Pro dokumentaci proto uvádíme možné administrativní uspořádání se šesti krajskými městy (bez Trnavy a Trenčína) konstruované sloučením FMR pomocí Reillyho modelu za použití páté odmocniny (obrázek 5).

Oscilační verze Reillyho modelu

Ve výpočtech pro Reillyho model máme ostatně ještě jedno vylepšení, aby sféry vlivu nebyly jen uzavřené a navzájem se vylučující (což je Maryášem (1983) připomenutá výtka Berryho 1967 a Reifa 1973). Jejich výhrady lze spojit se skutečností, že spádové oblasti získané použitím např. Reillyho modelu mohou zkreslovat skutečnost tím, že považují sféry vlivu středisek za uzavřené a navzájem se vylučující. Zavádíme do modelu tedy jakási přechodná pásma, tedy regiony, jejichž příslušnost k vyšším hierarchickým střediskům může oscilovat, a to s různým stupněm tendence k této oscilaci.

Porovnáváme-li však nejen analogické hodnoty n (vztahuje se k teoretickému bodu rovnováhy) a d_B (znamená menší z obou reálně zjištěných silničních vzdáleností), je možné docela dobře porovnávat i další hodnoty, totiž

$$k = \frac{d_{AB} - n}{n} \quad [8]$$

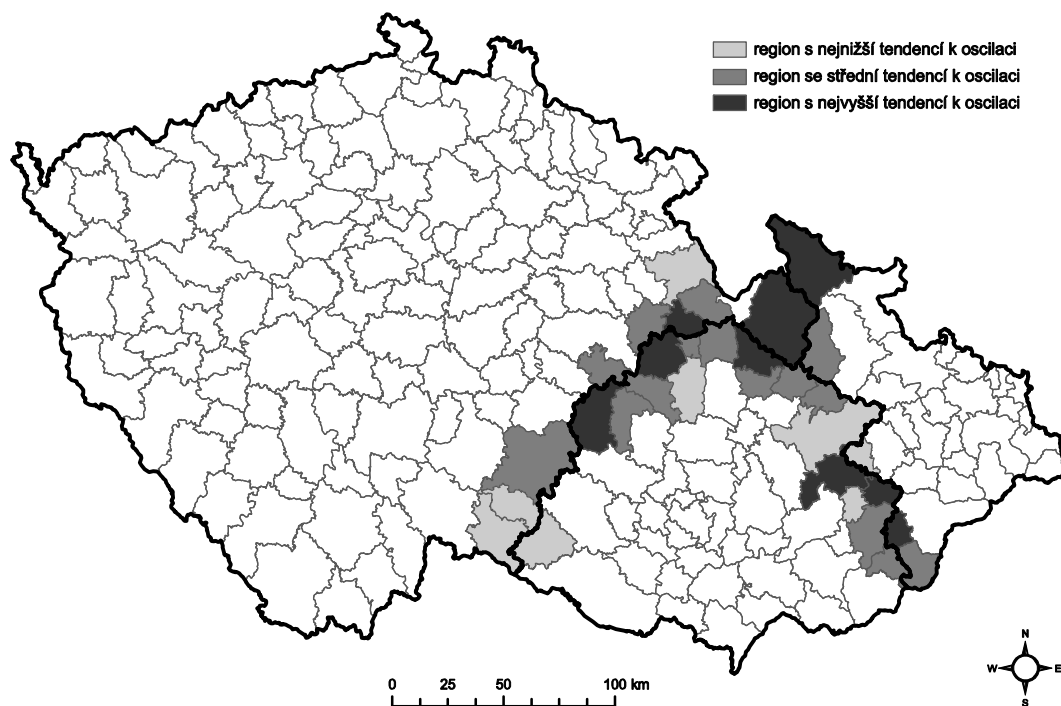
a

$$q = \frac{(d_A - d_B) - d_B}{d_B} = \frac{d_A}{d_B} \quad [9]$$

přičemž tady můžeme stanovit *přechodné pásmo* pro q v rozmezí např.

$$\langle 0,9 \cdot k; \frac{1}{0,9} \cdot k \rangle$$

Toto hodnocení je však nutné vztahovat teprve k poslední ze všech možných relací řešených metodou *play off*. U geometrického modelu to nemá moc opodstatnění, jako hranice přechodných pásem bychom totiž dostali pouze dvě mírně posunutě soustředěné kružnice (přesněji jejich části).

Obrázek 6 Přechodná pásma sfér vlivu Prahy, Brna a Ostravy.

Zdroj: vlastní návrh.

Přechodná pásma se pokusíme vymežit při určení sfér vlivu Prahy, Brna a Ostravy na území České republiky (obrázek 6). K dosažení přirozené regionalizace byla použita standardní druhá odmocnina a jako jednotky jsme brali obvody obcí s rozšířenou působností. Postup a stanovení vzdáleností jsou obdobné jako na území Slovenska při práci s FMR, přechodná pásma jsou vymezená tři:

$$\langle 0,9 \cdot k; \frac{1}{0,9} \cdot k \rangle; \quad \langle 0,8 \cdot k; 0,9 \cdot k \rangle \cup \langle \frac{1}{0,9} \cdot k; \frac{1}{0,8} \cdot k \rangle; \quad \langle 0,7 \cdot k; 0,8 \cdot k \rangle \cup \langle \frac{1}{0,8} \cdot k; \frac{1}{0,7} \cdot k \rangle.$$

Na základě toho je možné určit, kde je hranice sfér vlivu poměrně ostrá a kde naopak není úplně jednoznačná.

Tento pohled na povahu rozmezí a tudíž i na povahu regionalizací totiž modely také umožňují. Je to ostatně pohled realistický a myslíme si, že samo traktování Reillyho modelu bez tohoto důležitého atributu může vést k chápání modelu jako příliš schematického a neživotného, jak jej chápou například již Berry 1967 a Reif 1973. Podle obrázku 6 lze např. rozlišit, že hranice mezi sférami vlivu Prahy a Brna je poměrně ostrá v jižní části, na severu zase více osciluje. Vysoká oscilace je hlavně na střetu sfér vlivu všech tří měst (hlavně obvody ORP Zábřeh, Šumperk a Jeseník). To nám ukazuje, že tento region nemá úplně jednoznačnou hranici rozlišující a oddělující vliv mezi Prahou a Brnem a hlavně mezi Prahou a Ostravou.

ZÁVĚR

Na základě provedených pilotních studií se domníváme, že všechny zde prezentované verze modelu (tj. geometrická, topografická a oscilační) mohou být využity i v současných geografických výzkumech. Přednosti geometrické verze spatřujeme především v případech předběžného posuzování možných vlivů středisek při zkoumání rozsáhlejších území, komunikačně dobře vybavených a bez velkých přírodních bariér. Tato verze může být rovněž uplatněna v historicky zaměřených studiích, a to až do dotvoření geografické organizace prostoru během průmyslové revoluce. Topografická verze může být využita jednak ke klasickým regionalizačním úlohám, jednak k předběžnému testování vhodnosti administrativního členění území. Oscilační verze modelu pak může najít uplatnění na počátcích detailnějšího studia spádovosti, a to především v úlohách, pro jejichž realizaci neexistuje kvalitní a dostupná datová základna.

Byli bychom rádi, kdyby se nám podařilo historickou aplikací geometrické verze, zavedením topografické verze (a její databázové varianty), zvýšenou aplikací vztahu [7] a snahou o stanovení méně rigidního rozhraní sfér vlivu středisek podle vztahu [9] v jistém rozmezí (přechodného pásma) přispět k určité rehabilitaci Reillyho modelu. Práce s ním je pak velmi zajímavá a už jen několik základních aplikací, které jsou zde uváděny, nás vedou k relevantním výsledkům srovnatelným s reálnými interakcemi. Ve všech případech je však nutné dbát na korektní interpretaci výsledků modelu.

Příspěvek je součástí výstupů projektu č. KJB300860901 Grantové agentury AV ČR „Kvantitativní metody a syntetizující grafické metody v aproximaci, projekci a modelování geografických jevů“ a projektu č. IAA301670901 Grantové agentury AV ČR „Časoprostorová organizace denních urbánních systémů: analýza a hodnocení vybraných procesů“. Autoři děkují agentuře za podporu.

LITERATURA

- Bailly, A.** et al. 1991: *Les concepts de la géographie humaine*, 2. rozšířené vydání, Masson, Paris–Milano–Barcelona–Bonn.
- Berry, B. J. L.** 1967: *Geography of market centres and retail distribution*. Englewood Cliffs.
- Bezák, A.** 2000: Funkčné mestské regióny na Slovensku. *Geographia Slovaca* 15, Bratislava, SAV, 89 s.
- Ianoș, I.** 1987: *Orașele și organizarea spațiului geografic (Studiu de geografie economică supra teritoriului României)*. Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 151 s.
- Halás, M.** 2005: Dopravný potenciál regiónov Slovenska. *Geografie – Sborník ČGS* 110 (4), s. 257–270.
- Hampel, M.** 2004: Současný vývoj geografické organizace a změny v dojízdce za prací a do škol v Česku. *Geografie – Sborník ČGS* 109 (3), s. 205–222.
- Hampel, M.** 2005: *Geografická organizace společnosti v České republice: transformační procesy a jejich obecný kontext*. Univerzita Karlova v Praze, 147 s.
- Hautamäki, L.** 1969: Classification of centres and demarcation of influence at borough level. *Fennia* 98, Helsinki.
- Hlavička, V.** 1993: Teoretická východiska a souvislosti konstrukce gravitačních modelů v geografii. *Sborník ČGS* 98 (1), s. 34–43.
- Hubáčková, V., Krejčí, T.** 2007: Regionální vliv Slováků pohledem Reillyho modelu. In *X. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách*. ESF MU, Brno, s. 220–227.
- Illeris, S.** 1967: Functional Regions in Denmark about 1960: Theoretical Models and Empirical Observations. *Geografisk Tidsskrift* 66, s. 225–251.
- Maryáš, J.** 1983: K metodám výběru středisek maloobchodu a sfér jejich vlivu. *Zprávy Geografického ústavu ČSAV* 20 (3), s. 61–81.

- Pini, G.** 1992: L'interaction spatiale. In **Bailly, A., Ferras, R., Pumain, D.** eds.: *Encyclopédie de géographie*. Economica, Paris, s. 557–576.
- Reif, B.** 1973: *Models in urban and regional planning*. Aylesbury.
- Reilly, W. J.** 1929: *Methods for the Study of Retail Relationships*. University of Texas Bulletin no. 2944, University of Texas, Austin.
- Reilly, W. J.** 1931: *The Law of Retail Gravitation*. Knickerbocker Press, New York .
- Řehák, S.** 1992: Sídlně dopravní model ČSFR a jeho územní souvislosti. *Geografický časopis* 44 (1), s. 59–72.
- Řehák, S.** 2004: Metodický dodatek. In **Jeřábek, M., Dokoupil, J., Havlíček, T.** a kol.: *České pohraničí, bariéra nebo prostor zprostředkování?* Academia, Praha, s. 67–74.
- Schwartz, G.** 1963: *Development of marketing theory*. Cincinnati.
- Rosenberg, M.** 1997: *Reilly's Law of Retail Gravitation*.
(<http://geography.about.com/cs/citiesurbangeo/a/aa041403a.htm>), accessed 2009-02-28.
- Seth, H.** 2004: A Short History of Suburban Retail. (www.walkablestreets.com/box.htm), accessed 2009-02-28.

SUMMARY

Several notes on possibilities of application of the Reilly's law

We have applied three different versions of the Reilly's law on the territory of the Czech Republic and Slovakia. Based on the pilot studies we believe that all presented versions (i.e. geometric, topographic and oscillatory) can be used in contemporary geographic research. The advantages of the geometric version can be seen mainly in cases of preliminary assessment of possible spatial influences of the centres in research of larger areas, well-equipped in terms of communications, and without prominent natural barriers. This version can be easily constructed retrospectively, and it can be used in historical studies as late back to the past as to formation of the geographical space during industrial revolution. The topographic version can be used both in classic delineation tasks, and in preliminary testing of appropriateness of the administrative division of a territory. Its application is especially valid in areas with prominent natural barriers that significantly form heterogeneity of natural and socio-economic space as well. The oscillatory version of the model can be used at the beginning of more detailed studies of regional affiliation, mainly in tasks whose realization cannot be supported by quality and accessible data base.

The important issue is a choice of exponent in basic expression of the Reilly's law, i.e. whether to use square, cube or higher root. We have mentioned age-old discussion on values of this exponent and applied variants with the square and fifth root. However, we do not take this problem as solved and the choice of the exponent still remains the important issue, to a large extent dependent on reason and way of application. It is obvious from the construction of the Reilly's law that the only suitable parameter for calibration is the value of used root.

We would be glad if we could contribute to certain rehabilitation of the Reilly's law by historical application of its geometric version, by introduction of topographic version (and its database variant), by increased application of formula [7], and by effort to set less rigid boundary of the spheres of influence of the centres according to formula [9] in certain range (transition belts). The work with the model is then very interesting and already several basic applications presented in the contribution provide relevant results comparable with real interactions. In all cases, however, great attention should be paid to correct interpretation of the results of the model.

MÍSTA NAROZENÍ PROFESORŮ GEOGRAFIE V ČESKU

Tadeusz Siwek

Abstract

Paper deals with connections between birthplaces of the Czech professors of geography and similar sciences (cartography, demography, economy) of professors-members of the Czech Geographical Society. There are 43 such professors from the beginning of the modern Czech geography at the oldest Czech university – Charles University in Prague at 1880s. 24 of them are historical persons and 19 of them are living. The set of 43 persons has been classified according to distance between their birthplace and their place of (predominant) job at one of the five Czech university centers: Prague, Brno, Ostrava, Olomouc and Plzeň.

Key words: Czech professors, geography, distance measures, birthplaces

ŽIVOTOPIS JAKO PŘEDMĚT GEOGRAFICKÉHO VÝZKUMU

Geografie nepatří k vědeckým oborům, ve kterém by působilo příliš mnoho odborníků. Platí to ve světě a platí to tím víc i pro českou geografii. V celém moderním období existence tohoto oboru v českých zemích lze napočítat pouze 43 univerzitních profesorů z oborů geografie, teorie výuky geografie a kartografie. A to ještě ani všichni nebyli jmenováni v těchto dvou příbuzných oborech, ale svého titulu dosáhli v jiných příbuzných vědách, jako např. v demografii, ekonomii nebo v politologii a mezi geografů je lze proto zařadit jen do jisté míry. Nejčastěji proto, že geografie byla jejich původním oborem, který vystudovali, anebo jejich výzkum byl zaměřen na problémy z pomezí geografie a výše uvedených věd. Dalším kritériem umožňujícím je zařadit mezi geografů je jejich subjektivní pocit příslušnosti k tomuto oboru, který se projevuje mj. jejich členstvím v České geografické společnosti nebo účastí na geografických projektech. Tento seznam možná není úplný, protože dostupné databáze nejsou vždy plně věrohodné. Některé uvádějí jen řádné profesory, jiné směšují mimořádné profesury s řádnými. Také rok dosažení profesury se nepodařilo vždy dohledat. Přesto by uvedený seznam měl být relativně kompletní.

43 profesorů není zas až tak malým vzorkem odborné komunity, aby z jeho vybraných charakteristik nebylo možné vyčíst zajímavé souvislosti. Životopisy jsou významným studijním materiálem, který využívají sociologové v biografické metodě (ve světě na klasickou práci na toto téma o osudech polských přistěhovalců do Ameriky sociologa polského původu Floriana Znanieckého navazují dnes mj. Denzin 1989 anebo Roberts 2002, v Polsku na nedávno zesnulého Jana Szczepańskiego zase Rzepa a Leoński 1989 a u nás Alan 1989 a v poslední době Konopásek 2000). Je to významná součást kvalitativních metod výzkumu v sociálních vědách (Creswell 2007). Životopisy ale nejsou jen materiálem pro kvalitativní výzkum nebo pro „orální historii“. Je v nich obsažena celá řada „tvrdých dat“ (Konopásek 2000), s nimiž lze pracovat – pokud jsou dostatečně početné – jako se statistickými soubory. Pokud jde o životopisy geografů, přímo se nabízí možnost prozkoumání případných prostorových vazeb jejich

životních drah zaznamenaných v jejich biografiích. Prostorové podmíněnosti životních drah všech lidí bez výjimky jsou v každém případě zajímavé. I životopis člověka, který se po celý život nikam nepohnul a je vysloveně statický, má svou vypovídací hodnotu a prozrazuje mnohé o nositeli tohoto osudu. A pokud je životopis barvitější a spojuje daného člověka s více místy na Zemi, je to již materiál vhodný ke zpracování. A životopisy vědců takovým materiálem nesporně jsou.

Ve světové geografii se výzkumem životních cest špičkových světových geografů zabývala hlavně Ann Buttimer – a to jak samostatně (Buttimer 1983), tak i s Torstenem Hägerstrandem (Buttimer, Hägerstrand 1988). Biografie angloamerických geografů se objevují i ve známé knize *Geography and geographers* (Johnston 1991). U nás se tento metodologický přístup dosud příliš neuplatnil, přestože publikovaných životopisů a encyklopedických přehledů o našich geografech je poměrně dost (Häufler 1967, Martínek a Martínek 2003, Kdo je kdo 2002, 2005). V tomto krátkém příspěvku není prostor pro komplexní studium životních drah českých profesorů geografie. Soustředíme se zde pouze na jednoduchý prostorový vztah mezi místem narození českých geografů a místem jejich profesního působení.

ZKOUMANÝ SOUBOR

Z 43 českých profesorů jich 24 patří již do historie a 19 jich dosud žije. Jsou to (v pořadí, v jakém dosáhli profesury):

Mim.	řádná	
1885	1891	Jan Křtitel Kašpar Palacký (1830-1908)
1908		Václav Švambera (1866-1939)
1919?		Jiří Viktor Daneš (1880-1928)
1925		Bedřich Šalomon (1880-1967)
1925	1932	Bohuslav Horák (1881-1960)
1928	1933	Václav Dědina (1870-1956)
1927		František Koláček (1881-1942)
1927	1932	František Vitásek (1890-1973)
1929		Viktor Dvorský (1882-1960)
1929	1935	Jiří Král (1929-1975)
1936		Vladimír J. Novák (1882-1951)
1937	1946	Josef Pohl-Doberský (1888-1967)
1938	1939	Jan Hromádka (1938-1968)
1946	1949	Josef Kunský (1903-1978)
1946	1950	Jan Krejčí (1907-1993)
1951		Jaromír Korčák (1895-1989)
1953		Karel Kuchař (1906-1975)
1964		Miroslav Blažek (1916-1983)
1966		Vlastislav Häufler (1924-1985)
1968		Otakar Tichý (1906-1976)
1970		Miloš Nosek (1922-1978)
1979		Václav Král (1924-2005)
1985		Václav Gardavský (1932)

Mim.	řádná	
1986?		Jiří Machyček (1924-1997)
	1990	Ludvík Mištera (1925-2003)
	1990	Stanislav Horník (1928)
	1990	Zdeněk Pavlík (1931)
	1991	Rudolf Brázdil (1951)
	1992	Miroslav Havrlant (1925)
	1992	Martin Hampl (1940)
	1992	Jaromír Demek (1930)
	1992	Petr Chalupa (1945)
	1993	Jan Kalvoda (1943)
	1996	Vladislav Kříž (1932)
	1997?	Pavel Prošek (1941)
	1998	Petr Dostál (1947)
	2001	Arnošt Wahla (1936)
	2002	Jaroslav Vencálek (1949)
	2004	Jitka Rychtaříková (1949)
	2005	Petr Pavlínek (1963)
	2007	Vít Voženílek (1965)
	2008	René Wokoun (1953)
	2009	Vladimír Baar (1953)

Všichni čeští profesori geografie se narodili v českých zemích, s výjimkou Vlastimila Häuflera, který se narodil jako syn českého pohraničníka na Slovensku (Martínek a Martínek 2003). Také jejich působení se většinou soustředilo do univerzitních center českých zemí. Několik z nich má sice ve svých biografiích dlouholeté působení na univerzitách mimo území dnešní České republiky (Jan Hromádka a Jiří Král na Slovensku, Petr Dostál v Nizozemsku a Petr Pavlínek v USA), ale je pozoruhodné, že všichni výše uvedení profesori se nakonec vrátili do Česka, konkrétně do Prahy, kde všichni jmenovaní studovali a kde většinou také začínali svou vědeckou kariéru.

Z hlediska převažujícího působení českých profesorů geografie nenajdeme na mapě Česka víc než pět univerzitních středisek. A jen ve čtyřech z nich se zatím objevilo profesorů více než jen jeden. Jsou to nejvýznamnější střediska české geografie: Praha, Brno, Ostrava a Olomouc.

Na prvním místě to je samozřejmě Praha, kde dosud působilo nebo stále ještě působí 23 profesorů geografie a když k nim započítáme i Jana Hromádku, pro kterého byla Praha po návratu ze Slovenska posledním pracovním místem před odchodem do důchodu, tak se toto číslo zvýší dokonce na 24. Druhým střediskem českých profesorů geografie je Brno, ve kterém v dosavadní historii působilo deset univerzitních profesorů geografie. Na třetím místě je Ostrava s pěti profesory geografie a na čtvrtém Olomouc se třemi. Poslední univerzitní centrum – Plzeň – se může pochlubit jen jedním profesorem (Ludvík Mištera). Za významné působiště českých profesorů geografie bychom mohli považovat i Bratislavu, když zohledníme zdejší téměř celoživotní působení Jana Hromádky a desetiletí působení Jiřího Krále, pak by Bratislava měla profesory českého původu dokonce dva. V tomto článku se ale soustředíme jen na česká univerzitní centra, tzn. na oněch pět výše uvedených měst.

Odkud do uvedených akademických středisek čeští profesori přišli? To je otázka, která není bez půvabu zejména pro geografů a její zodpovězení je námětem tohoto příspěvku. Pokusíme se probrat česká univerzitní centra, ve kterých působili profesori geografie a zjistit, co se dá vyčíst z jejich míst narození. Rozbor bude proveden v několika časových obdobích, aby bylo možné nejenom zjistit případný vztah mezi místy narození a místy působení, ale i jeho případné změny v různých historických etapách. U tak malých souborů je sice pravděpodobné, že se žádný vztah neprokáže, ale už při letném pohledu na seznam míst, ve kterých se profesori geografie v Česku narodili, naznačuje, že se v něm některé prostorové vztahy rýsují. Poměrně pravděpodobná se např. zdá hypotéza, že první studenti geografie, kteří se tomuto oboru pak celoživotně věnovali v univerzitní kariéře, pocházeli buď přímo z univerzitních měst anebo z jejich bezprostředního zázemí a teprve později začali na univerzity přicházet studenti z větších vzdáleností, z menších měst a z periferních oblastí. Na základě této hypotézy by se průměrná vzdálenost rodiště od působiště měla s časem zvyšovat.

Nikoli bez významu může být i velikost sídla místa původu dotyčného člověka. Tady se zase naskýtá hypotéza, že se na vysoké školy mají obecně větší šanci dostat studenti z větších měst než z malých vesnic a proto by zastoupení profesorů pocházejících z měst mělo být větší než z vesnic. Pochopitelně je nutno zohlednit i počet obyvatel v obcích nebo městech příslušné velikostní kategorie.

ZÁKLADNÍ HODNOCENÍ MÍST NAROZENÍ PROFESORŮ PODLE KRAJŮ A VELIKOSTNÍCH KATEGORIÍ SÍDEL

Podle krajů

Podle jednotlivých krajů lze české profesory geografie podle místa narození rozdělit takto:

	počet	%	% obyv.
Praha	11	25,8	11,8
Středočeský	4	9,3	11,8
Jihočeský	4	9,3	6,1
Plzeňský	1	2,3	5,4
Karlovarský	1	2,3	2,9
Ústecký	1	2,3	8,9
Liberecký	0	0	4,2
Královehradecký	2	4,7	5,3
Pardubický	4	9,3	4,9
Vysočina	2	4,7	4,9
Jihomoravský	6	14,0	10,9
Olomoucký	1	2,3	6,1
Zlínský	1	2,3	5,6
Moravskoslezský	4	9,3	11,9
Slovensko	1	2,3	

Rodiště profesorů nejsou na mapě rozmístěna stejnoměrně. Výrazně větší podíl, než vy vyplývalo z jejich podílu na obyvatelstvu, má Praha a Jihomoravský kraj, v nichž leží sídla dvou nejvýznamnějších center geografie v Česku. Další dva kraje, které vlastní univerzitní centrum geografie nemají, ale mohou se pochlubit výrazně vyšším počtem narodivších se na jejich území profesorů, jsou Jihočeský a Pardubický kraj. Téměř shodný se svou populační vahou se jeví počet profesorů narozených ve Středočeském, Karlovarském, Královéhradeckém a v Moravskoslezském kraji. Ostatních šest krajů má již v tomto ukazateli výrazně nižší váhu, přičemž v Libereckém kraji se jako v jediném dosud nenarodil žádný český geograf, který by dosáhl profesury. Může to být i tím, že Liberecko bylo do konce druhé světové války osídleno většinou německým obyvatelstvem, a proto se potenciální český profesor geografie mohl s největší pravděpodobností narodit až po válce a tudíž měl zatím jen malou šanci dospět do „profesorského“ věku.

Podle velikostních kategorií obcí

Podle velikostních kategorií sídel, zjednodušených na jejich administrativní funkce, se místa narození profesorů geografie v Česku řadí následovně:

Tabulka 2

	počet	%
Praha	11	25,6
Krajská města	6	14,0
Okresní města	3	7,0
Malá města	6	14,0
Vesnice*	20	46,5

*Včetně vesnice Malé Leváre na Slovensku

U velikostních kategorií rodišť profesorů geografie v Česku jsou viditelné dvě anomálie: mnohem častější výskyt vesnic do 2 000 obyvatel (podle Historického lexikonu obcí České republiky 2006) a nedostatečné zastoupení okresních měst. Ale tento nepoměr není tak zřetelný, když se na to podíváme z historického hlediska vývoje urbanizace. Obyvatelstvo malých vesnic tvořilo v předurbanizační době větší podíl než dnes a tak je přirozené, že dříve narození profesori pocházejí ve větší míře právě z těchto sídel. Když si vezmeme zvláště nejmladší skupinu českých profesorů, tak vidíme, že z malé vesnice už nepochází ani jeden. I když je zřejmé, že by bylo nutno prozkoumat nejenom místa narození, která jsou dnes už vesměs ve městech, kde mají porodnice, ale i místa prvního bydliště. I z tohoto srovnání se však ukazuje, že opravdu nikdo z nejmladších českých profesorů geografie z malé vesnice nepochází. Přesto je zastoupení malých až velmi malých obcí v celém souboru 43 rodišť profesorů zvláště v předchozích generacích nadprůměrné.

MÍSTA NAROZENÍ PROFESORŮ PODLE JEJICH PŘISLUŠNOSTI K ČESKÝM UNIVERZITNÍM CENTRŮM

Nyní se podíváme, jak se jeví rozmístění a charakter míst narození profesorů geografie v českých zemích seskupených podle pracovišť profesorů.

Pražské centrum

První dva pražští geografové, kteří získali profesuru ještě v době Rakouska-Uherska, Jan Palacký a Václav Švambers, potvrzují hypotézu původu z Prahy (Palacký) nebo z blízkého okolí (Švambers – narodil se v Peruci 60 km od Prahy). Hypotéza preference velkých měst se v případě Peruce nepotvrzuje, protože se tato obec v 19. a ve 20. století pohybovala mezi 1–2 tisíci obyvateli a ani dnes není větší.

Za první republiky se v Praze objevilo 8 profesorů zabývajících se geografii: Jiří Daneš, Bedřich Šalomon, Bohumil Horák, Václav Dědina, Viktor Dvorský, Jiří Král, Vladimír Novák a Josef Pohl-Doberský. K nim bychom mohli připočítat i již uvedeného Jana Hromádku, který většinu své univerzitní kariéry prožil a také profesuru získal v Bratislavě, ale do Prahy se na sklonku života vrátil. I s ním by prvorepublikových profesorů geografie bylo devět. Tři z nich byli přímo z Prahy (Bedřich Šalomon, Viktor Dvorský a Jiří Král) a dva z blízkého okolí (Jiří Daneš se narodil v Novém Dvoře – dnešním Pavlově u Kladna, zhruba 20 km od Prahy a Václav Dědina ve Vinařicích v okrese Mladá Boleslav, což je asi 60 km od Prahy). Tři zbývající profesori přišli do Prahy z větší vzdálenosti: Josef Pohl-Doberský z obce Dobré v okrese Rychnov nad Kněžnou (130 km), Bohumil Horák z Chebu (150 km) a Vladimír Novák byl prvním profesorem geografie, jehož rodištěm bylo Brno (190 km). Jan Hromádka pocházel z malé obce Volenice v okrese Strakonice (od Prahy, kde studoval, je dělí 100 km). Převaha Prahy a jejího okolí se i v případě této skupiny profesorů potvrzuje, ale převaha velkých měst opět jen částečně: tři rodiště profesorů z této skupiny jsou malé obce kolem 500 obyvatel. Dobré u Dobrušky v okrese Rychnov nad Kněžnou, odkud pocházel Josef Pohl-Doberský, mělo v roce 1890 jen 641 obyvatel (bez později připojených menších vesnic a osad v okolí), Dědinovo rodiště Vinařice v okrese Mladá Boleslav, stejně jako Hromádkovo rodiště Volenice na Strakonicku, jsou obce ještě menší, které nikdy nepřekročily hranici 500 obyvatel (Historický lexikon obcí České republiky 2006).

Za 40 let komunistického režimu získalo v Praze profesuru jen šest geografů: Josef Kunský, Jaromír Korčák, Karel Kuchař, Vlastimil Häufler, Václav Král a Václav Gardavský. Celkový počet je menší než počet profesorů za období 20 let první republiky a to mj. svědčí o zpomalení kariérního růstu, který se ostatně tehdy projevil i v řadě dalších vědeckých oborů. Z uvedené šestice přímo z Prahy pocházel Karel Kuchař a z blízkého okolí Václav Král (Roudnice nad Labem – vzdálená 50 km). Zbývající čtyři přišli z větších vzdáleností: Josef Kunský ze Sušice (160 km od Prahy), Jaromír Korčák z Vrážného z česko-moravského pomezí (vzdáleného 220 km), Václav Gardavský z téměř největší možné dálky v rámci českých zemí, z Ostravy (270 km), a Vlastimil Häufler se narodil z dnešního pohledu již v zahraničí, v Malých Levárech na Slovensku (které ale leží blíž Praze než Ostrava – 250 km). Také u této skupiny profesorů je viditelně zastoupena Praha a okolí, ale není tak dominantní jako u předchozích dvou skupin. Velká města mezi nimi převládají opět jen mírně (Praha, Ostrava). Přiměřeně jsou zastoupena menší města (Sušice, Roudnice nad Labem) a opět se mezi nimi vyskytují dvě velmi malá sídla (Malé Leváre a Vrážné). Vrážné je vůbec nejmenším sídlem, ze kterého některý český profesor geografie

pochází. V roce 1895, kdy se Jaromír Korčák narodil, tam žilo jen asi 200 lidí a dnes má tato vesnice dokonce jen 70 stálých obyvatel (Historický lexikon obcí České republiky 2006).

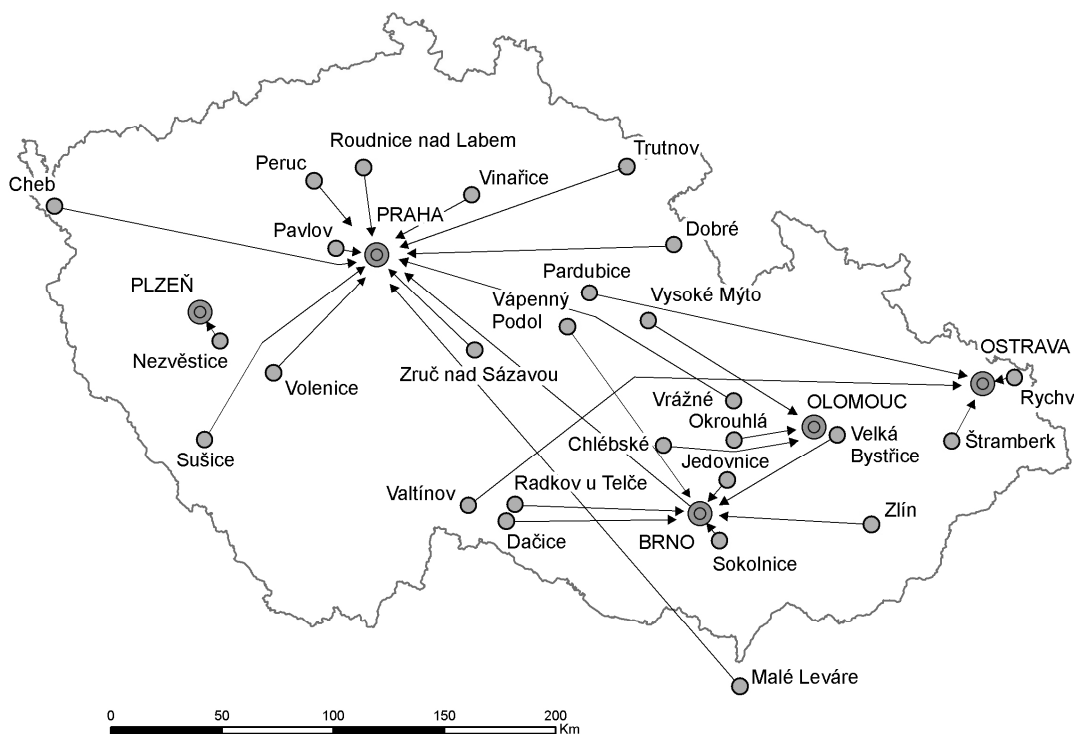
V posledních dvaceti letech od pádu komunismu přibýlo v Praze sedm nových profesorů. To není mnoho, když zvážíme, že v tomto počtu jsou zahrnuta i jmenování profesory těch významných vědců, kterým byla profesura za předchozího režimu z politických důvodů odírána (Martin Hampl, Zdeněk Pavlík) a těch, kteří byli v době komunismu v emigraci (Petr Dostál). Tak malý nárůst je navíc v rozporu s celkovým nárůstem geografických a příbuzných oborů především na Karlově univerzitě, kde dnes studuje několikanásobně více studentů na mnoha nových oborech a jejich kombinacích a kde se také výrazně zvýšil počet pracovníků geografických kateder. Kromě výše uvedených tří profesorů získali v tomto období profesuru na pražských vysokých školách ještě další tři vysokoškolské učitelé: Jan Kalvoda (jediný z této trojice skutečně v oboru geografie), Jitka Rychtaříková (v oboru demografie) a René Wokoun (v oboru ekonomie). Petr Pavlínek si profesuru přivezl ze svého dlouholetého působení v USA. Z této sedmičky je většina profesorů (4) přímo z Prahy. Petr Dostál se narodil v Děčíně (100 km od Prahy), Jitka Rychtaříková pochází ze Zruče nad Sázavou (70 km od Prahy) a Petr Pavlínek z Úpice (140 km od Prahy, ale narodil se v Trutnově). Z této skupiny profesorů se nikdo nenarodil v malé vesnici – zejména proto, že v tomto období se už děti nerodily doma, ale v porodnicích. Nejmenším sídlem, kde některý z českých profesorů prožil dětství, je Úpice. Nejdůležitějším poznatkem analýzy míst narození této skupiny profesorů je návrat dominantní role Prahy. Je to zřejmě dáno tím, že ostatní města se mezitím stala také univerzitními sídly a postupně si vygenerovala vlastní profesory. Proto je v dalším textu nutno se podívat mimo Prahu.

Brněnské centrum

První dva brněnští profesori geografie byli v Brně jmenováni v meziválečném období: byli to František Koláček a František Vitásek. První z nich pocházel přímo z Brna, druhý z Velké Bystřice u Olomouce, což je dvoutisícová obec vzdálená asi 90 km od Brna. To je nápadná shoda geografických detailů se dvěma prvními pražskými profesory v období Rakouska-Uherska! Jeden přímo ze sídelního města univerzity a druhý z malé obce vzdálené několik desítek kilometrů.

V komunistickém období Brno získalo tři profesory geografie: Jana Krejčího, Miroslava Blažka a Miloše Noska. První z nich pocházel z Prahy (190 km od Brna a nutno navíc zohlednit, že se jednalo o svým způsobem nadřazené konkurenční centrum, takže symbolický význam této vzdálenosti je mnohem větší). Druhý byl z malé obce Vápenný Podol asi 130 km od Brna (okres Chrudim a tedy Čechy). Posledně jmenovaný se narodil ve spádovém území Brna v širším smyslu, protože se jedná o moravské městečko, i když spíše na jeho okraji – v Dačicích (110 km od Brna, dnes administrativně Jihočeský kraj). Územně je tento soubor sídel velmi roztržštěn do všech směrů a vzdáleností a velikostně rovněž: jsou v něm zastoupeny velkoměsto, malé městečko a vesnice – chybí město střední velikosti.

V posledních dvou dekáдах Brno získalo pět dalších profesorů, kteří jsou nějakým způsobem spojeni s geografii. Jsou to Stanislav Horník, Rudolf Brázdil, Jaromír Demek, Petr Chalupa a Pavel Prošek. Do této skupiny jsme zařadili i Jaromíra Demka, přestože profesuru získal v roce 1992 v Olomouci. Většinu svého života i vědecké kariéry strávil však přece jen v Brně. Z této skupiny profesorů jen Rudolf Brázdil je rodilý Brňák, ale další dva jmenování jsou z bezprostřední vzdálenosti od Brna: Jaromír Demek ze

Obrázek 1 Rodná místa českých profesorů geografie a jejich pracoviště.

Sokolnice (20 km) a Petr Chalupa z Jedovnice (30 km). Dva zbývající jsou asi ze stokilometrové vzdálenosti od Brna, ale nicméně jednoznačně z jeho moravské zóny vlivu: z Radkova u Telče (Stanislav Horník) a ze Zlína (Pavel Prošek). I tady vidíme stejně jako u Prahy jisté uzavření se Brna do vlastního zázemí. Velikostně se mezi rodišti posledních pěti brněnských profesorů geografie projevuje větší diferenciacce než v případě profesorů pražských. Dva brněnští profesori se narodili ve velkém městě (když mezi velká města budeme počítat v českém měřítku města krajská): konkrétně v Brně a Zlíně, další dva v malých obcích (Sokolnice a Jedovnice – obě mají kolem 2 tis. obyvatel) a jen jeden z nich se narodil v malé vesnici: v rodišti Stanislava Horníka Radkově u Telče žije jen něco mezi 200–300 obyvateli. Také tady chybí rodáci ze středně velkých měst, tzn. z měst okresního formátu.

Ostravské centrum

Všech pět profesorů geografie působících v Ostravě bylo jmenováno teprve v posledním historickém období po pádu komunismu. Byli to (chronologicky): Miroslav Havrlant, Vladislav Kříž, Arnošt Wahla, Ladislav Vencálek a Vladimír Baar. Je to počet stejný jako v témže období v Brně a jen o něco menší než počet profesorů v Praze. Ostrava se tím zařadila k předchozím dvěma nejvýznamnějším centrům univerzitní geografie.

Pokud jde o místa narození ostravských profesorů, je mezi nimi mnohem větší diferenciaci než v případě Prahy a Brna, rozhodně pokud jde o srovnatelná časová období posledních dvaceti let. Jen jeden z ostravských profesorů je rodilý Ostravan (Jaroslav Vencálek), další, avšak historicky v Ostravě první, se narodil ve slezském městečku Rychvald, které s Ostravou sousedí (Miroslav Havrlant). Zatím poslední ostravský profesor Vladimír Baar pochází ze Štramberka (40 km od Ostravy) a dva zbývající profesori jsou z větší dálky: Vladislav Kříž se narodil na moravském pomezí ve Valtínově u Kunžaku (300 km od Ostravy) a Arnošt Wahla pochází z Čech, konkrétně z Pardubic (240 km od Ostravy). Velikostně rodiště podskupiny ostravských profesorů reprezentují dvě krajská města (Ostrava a Pardubice), dvě malá města se 3–6 tisíci obyvatel (Rychvald a Štramberk) a jednu vesnici, která měla v době narození profesora asi 500 obyvatel a dnes jich tam žije 130 (Valtínov). Tři sídla jsou v ostravském regionu a dvě jsou vzdálená, která s Ostravou nemají nic společného.

Olomouc

V tomto univerzitním městě působili v předchozím období dva profesori z oboru teorie vyučování zeměpisu Jiří Machyček a Otakar Tichý. Oba pocházeli z malých moravských vesnic s několika sty obyvateli. Otakar Tichý z Okrouhlé v okrese Blansko (40 km od Olomouce) a Jiří Machyček z Chlébského (dnes součást obce Skorotice v okrese Žďár nad Sázavou, 60 km od Olomouce). V současné době v Olomouci působí Vít Voženilek, profesor geoinformatiky pocházející z východočeského Vysokého Mýta (12 tis. obyvatel, 100 km od Olomouce). Z těchto tří případů zatím nelze hledat nějaké územní souvislosti. Kdybychom však k olomouckým profesorům přiřadili i Jaromíra Demka, mohli bychom Olomouc považovat již za regionální centrum univerzitní geografie srovnatelné s Ostravou.

Plzeň

V Plzni dosud působil jediný univerzitní profesor: Ludvík Mištera, který profesuru získal v roce 1992. Narodil se v Nezvěsticích v okrese Plzeň-jih (přes 1 tisíc obyvatel, asi 20 km od Plzně) a tedy v bezprostředním zázemí města.

ZÁVĚRY

Ze zkoumaného souboru 43 profesorů geografie, kartografie a příbuzných oborů se jich 13 narodilo přímo v sídelním městě své univerzity (30,2 %) a celkem 25 z nich (58,1 %) se narodilo v okruhu do 60 km. Ze vzdálenosti větší než 200 km přišlo na své univerzity jen pět profesorů (11,6 %).

Z 24 pražských profesorů geografie bylo deset rodilých Pražanů, dalších deset pocházelo z jiných měst a vesnic v Čechách, tři pocházeli z Moravy a jeden ze Slovenska. Dohromady se jich 14 narodilo buď v Praze nebo ve vzdálenosti do 60 km od Prahy (58 %). Jen tři pražští profesori se narodili ve vzdálenosti větší než 200 km od hlavního města (12,5 %).

Z desíti brněnských profesorů pocházeli tři přímo z Brna a šest z ostatních měst a vesnic na Moravě, jen jeden pocházel z Čech. Dohromady jich bylo pět (50 %) z Brna a z okruhu do 60 km. Nikdo do Brna nepřišel ze vzdálenosti větší než 200 km, což je dáno centrální polohou tohoto města, mnohem lepší než v případě Prahy nebo Ostravy.

Z pěti ostravských profesorů jen jeden pochází přímo z Ostravy, dva z dalších míst na Moravě, jeden z Čech a jeden ze Slezska. Z okruhu do 60 km od Ostravy pocházejí tři ostravští profesori (60 %), dva jsou ze vzdálenosti přes 200 km (40 %), což je relativně nejvíc a je to nepochybně vliv extrémní polohy Ostravy vůči těžišti českého státu. Do Ostravy je téměř odevšad daleko, a proto je pravděpodobné, že i místní profesori budou původem zdaleka.

Ani jeden ze tří profesorů působících v Olomouci se nenarodil v tomto našem druhém nejstarším univerzitním městě. Dva pocházeli ze vzdálenosti do 60 km a jeden ze vzdálenosti 100 km. Nikdo z nich nebyl z větší vzdálenosti.

Při pohledu na vývojové tendence časové řady míst narození českých profesorů geografie a některých geografii příbuzných oborů je možné si dovolit tvrdit, že má vztah k obecné hierarchii sídel v Česku. Vysokoškolská centra v těchto oborech vznikala v pořadí Praha – Brno – další krajská města. Podle počtu profesorů bychom mohli dnes tuto hierarchii upřesnit takto: nejstarším a nejvýznamnějším centrem je podle Praha, následují Brno a v dalším pořadí Ostrava a Olomouc.

Dalším nepochybným závěrem je, že česká vysokoškolská centra v oborech geografie a kartografie jsou personálně relativně uzavřená a tato uzavřenost má spíše rostoucí tendenci. To znamená, že na příslušné univerzity nastupují zpravidla lidé z jejich nejbližšího geografického okolí – to je dnes více než dřív vidět už u studentů, pokračuje to u pracovníků a nakonec se to projeví i u profesorů.

Profesori geografie stále častěji pocházejí z větších měst. Dříve přicházeli na univerzity ve větší míře studenti z malých obcí a mnozí z nich tam udělali velké vědecké kariéry. Za celé sledované období zhruba jednoho a půl století na české univerzity přišlo deset profesorů, tzn. 23 % z malých vesnic, které neměly ani 1 000 obyvatel. Tento jev díky urbanizaci a poklesu počtu obyvatel v těchto nejmenších sídlech patří minulosti. Další závěry už nemají vzhledem k malé početnosti zkoumaného souboru odpovídající vypovídací schopnost. Na konec si můžeme položit otázku: jak budou zjištěné tendence vypadat v dalších obdobích, až se soubor dnešních profesorů geografie dále rozroste?

LITERATURA

- Alan, J.** ed. 1989: *Metodologie výzkumu životních drah*. Praha, Výzkumný ústav sociálního rozvoje a práce.
- Buttimer, A.** ed. 1983: *The practice of geography*. London–New York, Longman.
- Buttimer, A., Hägerstrand, T.** eds. 1988: *Geographers of Norden*. Lund, Lund University Press.
- Creswell, J. W.** 2007: *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. London, Sage Publications.
- ČSÚ** 2006: *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*. Praha, Český statistický úřad.
- Denzin, N.** 1989: *Interpretative Biography*. Newbury Park–London–New Delhi, Sage Publications.
- Häufner, V.** 1967: *Dějiny geografie na Univerzitě Karlově 1348–1967*. Praha, Univerzita Karlova.
- Johnston, R. J.** 1991: *Geography & Geographers: Anglo-American Human Geography since 1945*. London, Arnold.
- Kdo je kdo: osobnosti české současnosti*. 4. vydání, (2002) Praha, Agentura Kdo je kdo.
- Kdo je kdo: osobnosti české současnosti*. 5. vydání, (2005) Praha, Agentura Kdo je kdo.
- Konopásek, Z.** 2000: *Our lives as database: Doing a sociology of ourselves*. Praha, Karolinum.
- Martínek J., Martínek, M.** 2003: *Kdo byl kdo: Naši geografové a cestovatelé*. 2. vydání, Praha, Libri.
- Roberts, B.** 2002: *Biographical research: principles and practice in survey research*. Buckingham and Philadelphia, Open University Press.
- Rzepa, T., Leoňski, J.** eds. 1993: *O biografii i metodzie biograficznej*. Poznań, Nakom.

SUMMARY

Birthplace of the Czech professors in geography

Czech geography had 43 university professors from its historical first appointment of prof. Jan Palacký at 1885. Thirteen of them were born exactly in the seat of their later university (30.2%) and 25 of them (58.1%) were born to the distance 60 km. Only five of them were born farer than 200 km (11.6%).

Twenty-four (24) professors working in Prague were distributed according birthplaces such as follows: ten professors were born in Prague, next ten professors were born at other towns or villages of Bohemia, three professors were born in Moravia and one professor was born in Slovakia. Fourteen of them were born in Prague or close vicinity up to 60 km (58.0%). Only three Prague professors came from the longer distance than 200 km (12.5%).

Ten professors working in Brno can be classified according to their birthplaces such as follows: three professors were born in Brno, six of them arrived to Brno from other towns and villages of Moravia and one professor came from Bohemia. Five professors (50%) came from Brno or its close vicinity no farer than 60 km. No Brno professor came from longer distance than 200 km because Brno is better centrally situated than Prague or Ostrava.

Five professors of Ostrava can be divided according to their birthplaces such as follows: only one of them was born in Ostrava, two of them were born in Moravia, one of them was born in Bohemia and one of them was born in Silesia. Three of them came from the Ostrava or close vicinity up to 60 km (60%), two professors were born farer than 200 km (40%). The distances of birthplaces of Ostrava professors are the relatively longest because Ostrava is the most peripheral centre of the Czech state.

No anyone of Olomouc professors did not been born in the second oldest Czech universtity seat. Two of them came from close vicinity up to 60 km and one came from the distance of 100 km. No one professor came to Olomouc from longer distance.

Geographical distribution of the Czech geography professors' birthplaces generally conforms with the hierarchy of Czech settlements. Centers of Czech university geography appeared in such sequence: Prague – Brno – other regional centers. The centers follow the sequence: Prague – Brno – Ostrava – Olomouc also according to number of their professors.

Centers of university geography in Czechia unfortunately seem to be relatively isolated and their isolation tends to grow. It means that most of geography students are recruited from the near neighbouring of the Czech universities. Graduated students stay very often in their universities and follow career line from assistant and doctor, to associated professor or professor. Most of them have been born in the towns or even in the university centers, villages do not appeared as birthplaces from the second half of 20th century.

PRIEMYSEL DOLNÉHO SPIŠA S DÔRAZOM NA PODNIK EMBRACO SLOVAKIA SPIŠSKÁ NOVÁ VES

Peter Spišiak, Marián Kulla

Abstract

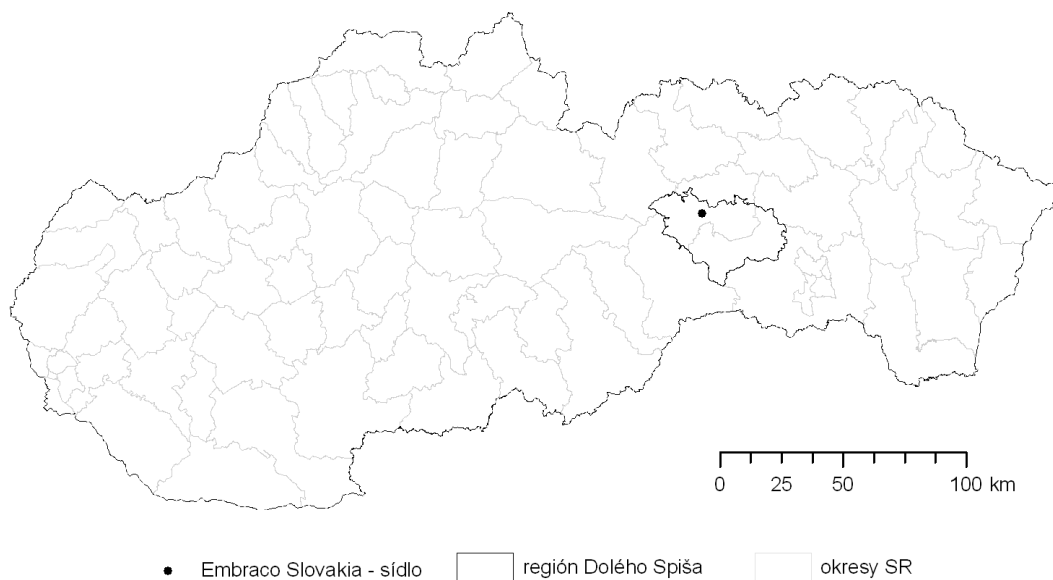
The Slovak industry is getting into another recession after years of the main transformation process. Machinery industry, especially the transportation machinery, holds the dominant position, however, other industrial branches profit on the domestic and also on the foreign markets. The transformation process of the Slovak industry can be divided into a temporal-spatial sequence of eight periods. At the beginning, there was a change of the estates ownership and size which led to reduction of employees. Subsequently, the number of the industrial estates rose as well as their spatial and divisional differentiation. That was the start of the increase of the importance of information and foreign investments. Specifically in this sense, there are some industrial areas in the Eastern Slovakia which held a good demographic and infrastructure background in the past too. We will focus on the region of Lower Spiš (Gelnica county and Spišská Nová Ves county) which were industrially developed and important in the past. One of the most principal industrial estates of the region – Embraco Slovakia Ltd. will be analysed as an example.

Key words: industry, machinery industry, region of Dolny Spis, Embraco Slovakia, foreign investment

ÚVOD

Priemysel na Slovensku po hlavnom transformačnom procese zaznamenáva v súčasnosti novú recesiu. Dominantné postavenie má síce strojárstvo a z neho dopravné strojárstvo so zameraním na automobilový priemysel, ale aj ostatné odvetvia priemyslu si našli svoje miesto v domácom a zahraničnom trhu. V rámci transformácie priemyslu na Slovensku bolo realizovaných 8 základných bodov, ktoré mali časopriestorovú následnosť. Začalo sa to v podstate zmenou vlastníckych a veľkostných štruktúr podnikov, pokračovalo to znížením počtu zamestnancov v priemysle. Následne sa rozširoval počet podnikateľských subjektov ako aj ich priestorová a odvetvová diferenciácia. Nastúpil trend zvýšenia významu informácií a jeden z najdôležitejších prvkov je príviv zahraničného kapitálu. U nás, resp. v Čechách sa procesmi transformácie priemyslu zaoberali vo svojich prácach predovšetkým Dubcová (1995, 1999), Kopačka (1996, 2000), Kunc (1999), Mládek (1995), Popjaková (1999, 2000, 2001), Toušek a kol. (1997), Toušek (2000), Toušek, Kunc (2000).

Nie všetky rezorty priemyslu a taktiež nie všetky regionálne priemyselné útvary mali vyvážené uvedené transformačné etapy. V tých záverečných etapách bola tendencia postupného znižovania významu informácií ako aj príviv zahraničného kapitálu smerom od západu na východ Slovenska t.j. najmenšie externé efekty boli viditeľné vo východných častiach republiky. Určitým špecifikom v tomto zmysle pôsobia niektoré priemyselné lokality na východnom Slovensku, ktoré mali aj v minulosti dobré demografické zázemie a tiež aj dobrú priemyselnú infraštruktúru, predovšetkým dopravné prepojenie, napr. región Poprad, Košice, Spišská Nová Ves, ďalej Prešov, Humenné, Michalovce.

Obrázok 1 Poloha regiónu Dolný Spiš.

Dolný Spiš je historické územie, ktoré možno v súčasnosti ohraničiť okresmi Gelnica a Spišská Nová Ves (obr. 1). Skúmaný región patril v minulosti k najpriemyselnejším a najbohatším regiónom Slovenska. Príčinou bolo predovšetkým baníctvo. Už od 13. storočia sa začalo v severnej časti Slovenského Rudohoria s intenzívnou baníckou činnosťou. No postupne, po vyčerpaní surovín dochádzalo k zatváraní podnikov a územie sa dostalo do značných problémov. Tu môžeme do istej miery pozorovať paralelu s inými významnými banskými oblasťami u nás ako Gemer, resp. oblasť Banskej Štiavnice a Kremnice. Tento región patrí k územiám, v ktorých transformácia priemyslu, spojená z jeho reštrukturalizáciou neprebegli jednoducho. Rozhodujúcim faktorom napredovania priemyslu vo všetkých častiach Slovenska (ale aj v Česku) je zahraničný kapitál (Marszal 1991, Karász 1996, Kulla 2001, 2004, Šesták 1997, Popjaková 1999, Toušek, Tonev, 2002). Z tohto pohľadu sme zamerali svoju pozornosť na najvýznamnejšiu investíciu v skúmanom regióne.

HISTÓRIA PRIEMYSLU DOLNÉHO SPIŠA

Počiatky baníctva na sledovanom území možno datovať do 13. storočia. Z Gelnice dokonca pochádzajú najstaršie písomné dokumenty o výrobe železa na našom území (r. 1287). Spočiatku bolo baníctvo zamerané takmer výlučne na ťažbu a spracovanie železnej rudy. Až neskôr sa v Slovinkách a v Krompachoch začalo s ťažbou medi. Po určitom útlme baníctva v 16. a 17. storočí, ktoré sa však dotklo celého územia Slovenska, nastáva na prelome 18.–19. storočia oživenie, ktoré sa prejavilo zakladaním železiarní v Prakovciach, Krompachoch, Nálepkeve, Gelnici, Rudňanoch, Helcmanovciach a Mlynkoch. Spišská župa v ťažbe železných rúd predbehla dokonca aj Gemerskú župu. Na konci 19. storočia boli Krompachy druhým najvýznamnejším železiarskym podnikom v Uhorsku po Podbrezovej (v r. 1882 sa tu spracovalo 11 904 t surovej železnej rudy, 2052 ton surového železa a 191 ton kujného

Tabulka 1 Najvýznamnejšie priemyselné podniky regiónu Dolného Spiša (k 31. 12. 2007).

Názov podniku	Priemyselné odvetvie	Počet zamestnancov	Tržby v tis. Sk
Panasonic AVC Networks Slovakia, s.r.o., Krompachy	elektrotechnický	1 205	7 662 680
Embraco Slovakia, s.r.o., Spišská Nová Ves	strojársky	2 465	5 808 989
Kovohuty, a.s. Krompachy	hutnícky	275	4 511 080
SEZ Krompachy, a.s.	elektrotechnický	714	635 809
Rova-SK, a.s., Spišská Nová Ves	stavebné látky	69	575 328
MPC Cessi, a.s. Spišská Nová Ves	potravínarský	335	609 265
Zlieváreň SEZ Krompachy, a.s.	hutnícky	150	283 356

Zdroj: Trend TOP v priemysle 2008, vlastný výskum.

železa). Po tom čo v roku 1900 sa Krompachy dostali do rúk Rimavsko-muránskej šalgótarjánskej železiarskej účastinárskej spoločnosti nastala modernizácia závodu, ktorý sa stal najväčším železiarskym podnikom v Uhorsku (zamestnával 3 500 ľudí, vyrobili 84 500 t surového železa a 101 000 t ocele). Vznik Československa mal nepriaznivé dôsledky v strate trhov (v Poľsku a najmä v Maďarsku), čo viedlo v r. 1925 k zatvoreniu továrne. Meď bola druhou najvýznamnejšou surovinou, ktorá sa tu ťažila. V 19. storočí boli medené bane v Gelnici, Smolníku, Krompachoch, Mníšku nad Hnilcom, Folkmári, Helcmanovciach, Margecanoch a Švedlári. Postupne však ťažba vo väčšine týchto obcí zanikla. Jediným výrobcom medi v bývalom Československu od r. 1958 ostali Kovohuty Krompachy, n. p., s ročnou ťažbou 50 000 t rudy. Okrem týchto surovín sa tu ťažili a spracovávali mangán, antimón (Kluknava, Smolnícka Huta, Švedlár), zlato a striebro (Smolník – dokonca tu bola aj mincovňa), ortuť (Slovinky, Gelnica, Mníšek nad Hnilcom...). V dôsledku vyčerpania nerastných surovín, ktoré sa v regióne následne aj spracovávali, boli viaceré priemyselné podniky zatvorené.

Kým baníctvo má v skúmanom regióne pomerne bohatú históriu, ostatné odvetvia priemyslu sú, resp. boli „produktom“ socialistickej industrializácie. K týmto podnikom patria aj SEZ v Krompachoch (výroba regulátorov, spínačov, zásuviek, polovodičových aplikácií). Ku koncu 80. rokov minulého storočia bol počet zamestnancov podniku takmer 4 000. Z ďalších podnikov, ktoré vznikli v tomto období treba spomenúť ZŤS Prakovce, drevospracujúce, potravinárske a textilné podniky lokalizované hlavne v Spišskej Novej Vsi.

Po roku 1989 viaceré priemyselné podniky zanikli – ZŤS Prakovce, závody v Slovinkách a Rudňanoch. Priemysel na Dolnom Spiši je rozmiestnený nerovnomerne. Väčšia koncentrácia priemyselných podnikov je v okrese Spišská Nová Ves. Jednou z príčin môže byť lepšia dopravná dostupnosť sídiel v tomto okrese, čo môže mať vplyv na rozhodovanie potenciálnych investorov. Región nepatrí k územiám, kde by sa zahraniční investori veľmi hrnuli. Z tohto pohľadu sú najvýznamnejšie dve investície. Prvou je investícia firmy Panasonic, ktorá sa rozhodla v roku 2000 presunúť výrobu VHS rekordérov na Slovensko z nemeckého výrobného závodu a kúpila časť areálu bývalých SEZ

Krompachy. V súčasnosti vyrába DVD rekordéri a zamestnáva približne 1 200 ľudí. Druhou významnou investíciou, ktorá vznikla na „zelenej lúke“ bola v roku 1998 investícia brazílskej firmy Embraco v Spišskej Novej Vsi.

K významnejším podnikom patria ešte Kovohuty, a.s. Krompachy, SEZ Krompachy, ŽPSV Olcava (cca 200 zamestnancov), Vápenka Margecany (40 osôb), Praktis Prakovce (135 zamestnancov), Prakovská oceľiarska spoločnosť (cca 100 zamestnancov).

GEOGRAFICKÁ CHARAKTERISTIKA PODNIKU EMBRACO SLOVAKIA, S.R.O., SPIŠSKÁ NOVÁ VES

Spoločnosť Embraco Slovakia, s.r.o., so zahraničnou účasťou je najvýraznejším veľkým podnikom regiónu Spiš, ktorá sa výrazne podieľa na produkcii pridanej hodnoty, vytvára nové pracovné miesta a zároveň prispieva k sociálnemu a ekonomickému rozvoju regiónu. Slovenský závod je súčasťou globálnej spoločnosti EMBRACO (Empersa Brasileira de Compressores) so sídlom v Brazílii. Táto investícia je zároveň prvým projektom svojho druhu na zelenej lúke s brazílskou investíciou.

Spoločnosť Embraco, založená 10. marca 1971, je dnes svetovým lídrom vo výrobe hermetických kompresorov a kondenzačných jednotiek pre komerčné a domáce chladenie a v súčasnosti má 22 % podiel na svetovom trhu s kompresormi. V Severnej Amerike je dokonca podiel firmy Embraco ešte vyšší. Podiel na trhu tu predstavuje 48 %, pričom väčšina kompresorov je vyrobená práve v Spišskonovoveskom závode. Vedenie spoločnosti sa nachádza v Joinville (v severnej časti štátu Santa Catarina, v Brazílii). Tvoria ho dcérske spoločnosti, ktoré sa nachádzajú v Taliansku, Číne, USA, v Singapúre a na Slovensku. V súčasnosti má Embraco takmer 10 000 zamestnancov na celom svete.

Oficiálne otvorenie závodu vybudovaného na ploche 228 000 m² sa uskutočnilo v júli 1999, hoci s výrobou spoločnosť začala už v marci 1998. Závod na Slovensku začal výrobou kondenzačných jednotiek a následne aj hermetických kompresorov pre oblasť komerčného chladenia. Jeho výrobná kapacita zaznamenala dynamický rast. Od spustenia výroby, v marci 1998 iba do októbra 2001 vyprodukovala takmer 3,3 mil. kompresorov, v súčasnosti je to okolo 4,2 mil. kompresorov a 60 tis. kondenzačných jednotiek ročne. Vyrábané kompresory sa inštalujú do chladiacich pultov a vitrín, ktoré využívajú supermarkety na predaj chladených nápojov, ale aj do zariadení na výrobu ľadu a zmrzliny. Celá výroba je určená pre export do krajín Európskej únie, Ázie, Ameriky a východnej Európy. V posledných rokoch sa Embraco prepracovalo medzi najväčších exportérov na Slovensku. Potvrďuje to aj 16. miesto za rok 2007 v rebríčku týždenníka TREND TOP 200.

Výrobná kapacita slovenského závodu Enbraco tvorí takmer šestinú celkovej produkcie spoločnosti Embraco na svete. Spoločnosť Embraco podľa celkového investičného zámeru do začiatku výroby investovala 45 mil. USD v odkúpenom areáli bývalej TOS v SNV a ďalších 10 mil USD na rozvoj výrobkov a rozšírenie závodu. Nová stavba, ktorá sledovala zlepšenie pracovných podmienok, zvýšenie bezpečnosti, zvýšenie výroby a väčší počet pracovných miest sa realizovala v roku 2001. Toto rozšírenie závodu patrilo medzi najväčšie investície globálnej spoločnosti Embraco a prebiehalo za plnej prevádzky závodu. Celkové investície spoločnosti za 10 rokov pôsobenia dosiahli hodnotu 5,5 mld. Sk. Spoločnosť začínala v roku 1998 s 300 zamestnancami. K 31. 12. 2007 ich počet vzrástol na 2 348, čím sa Embraco stalo najväčším zamestnávateľom v regióne.

Rozhodovací proces o lokalizácii podniku na Slovensku

Zo zahraničia vznikla požiadavka rozšíriť výrobu v závislosti od možnosti rozšírenia trhu na výrobu kompresorov vo východnej Európe. Do úvahy prichádzali tri štáty východnej Európy – Česká republika, Maďarsko a Slovensko, kde sa prihliadalo na fakt, zachovať konkurencieschopnosť výrobkov nielen z pohľadu kvality, ale aj úrovne cien.

Rozhodnutie umiestniť nový závod spoločnosti EMBRACO na Slovensku bolo ovplyvnené tým, že Slovensko bolo považované za stabilnú krajinu s porovnateľnou vzdelanosťou a životnou úrovňou okolitých krajín, s možným vstupom do Európskej únie, ako aj výhodnou polohou v projektovanom expandovaní firmy na východ (Ukrajina, Rusko, juhovýchodná Európa). Príchod Embraca na Slovensko bol motivovaný potrebou stať sa konkurencie schopnými v Európe.

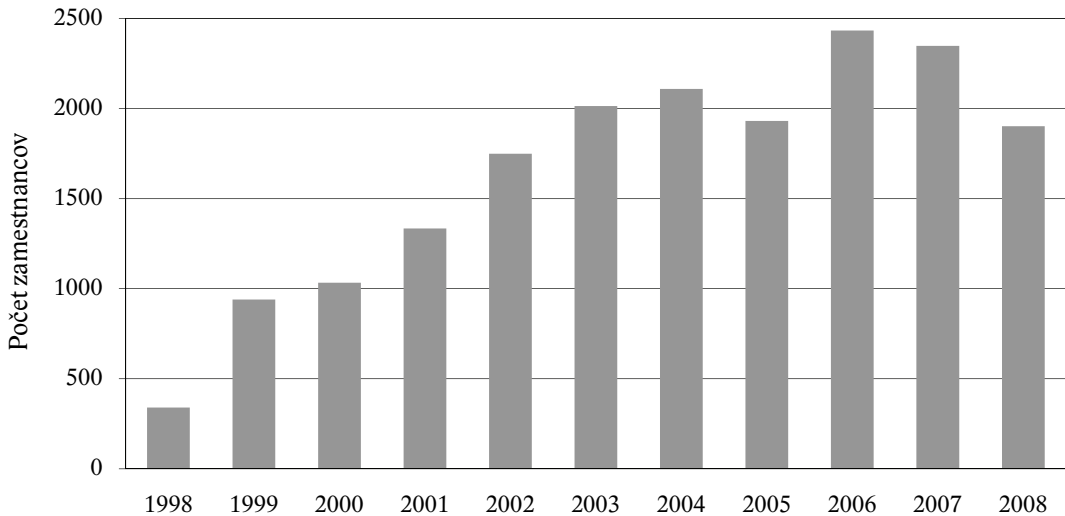
Región Spiš v rámci Slovenskej republiky bol vybraný predovšetkým pre:

- nízke mzdové náklady na jedného zamestnanca,
- výdaje na investičnú výstavbu v priemere o 40 % nižšie ako v Taliansku, dcérskej spoločnosti,
- vysokú mieru nezamestnanosti,
- zodpovedajúcu kvalifikáciu pracovných síl,
- angažovanosti regiónu pri príprave územia vhodného pre zahraničných investorov
- vhodnú geografickú polohu,
- tradíciu v strojárskych výrobe,
- kvalitu životného prostredia,

Vývoj a štruktúra zamestnanosti v Embraco

Novoveský závod Embraco začína na Spiši v roku 1998 s 340 zamestnancami. K 31.12.2007 ich počet dosiahol 2 348 (z toho 1 354 mužov a 994 žien), čím potvrdzuje pozíciu najväčšieho zamestnávateľa v regióne. Nárast počtu zamestnancov súvisel s postupným zvyšovaním výroby. V roku 1998 vyrobili v závode v Spišskej Novej Vsi 75 000 kompresorov a v roku 2007 už závod vyprodukoval 4,3 milióna kompresorov. Vývoj počtu zamestnancov v desaťročnej histórii spoločnosti dokumentuje obr. 2.

Z obr. 2 je možné vyčítať kontinuálny nárast počtu zamestnancov v celom období pôsobenia. Najväčší nárast nastal pri spúšťaní jednotlivých výrobných jednotiek v roku 1999 a v roku 2006, kedy sa spoločnosť rozhodla na základe dopytu zákazníkov produkovať na hranici svojich výrobných kapacít. V roku 2007 počet zamestnancov mierne poklesol, hlavne z dôvodu postupného naplňovania cieľa spoločnosti, ktorým je neustále zvyšovanie produktivity práce. Aj na tento podnik však v novembri 2008 dopadli dôsledky hospodárskej krízy. Pozícia podniku je z tohto pohľadu nepriaznivejšia v dôsledku toho, že prevažná časť exportu smeruje práve na severoamerický kontinent, kde kríza vypukla. Výpadok zákaziek z tohto trhu nebolo jednoduché nahradiť a preto medziročný pokles výroby dosiahol hodnotu 12 %. Prepúšťanie sa stalo nevyhnutnosťou. O prácu prišlo 405 ľudí. Ku koncu roka 2008 tak pracovalo v podniku 1 902 zamestnancov.

Obrázok 2 Vývoj počtu zamestnancov v Embraco Slovakia.

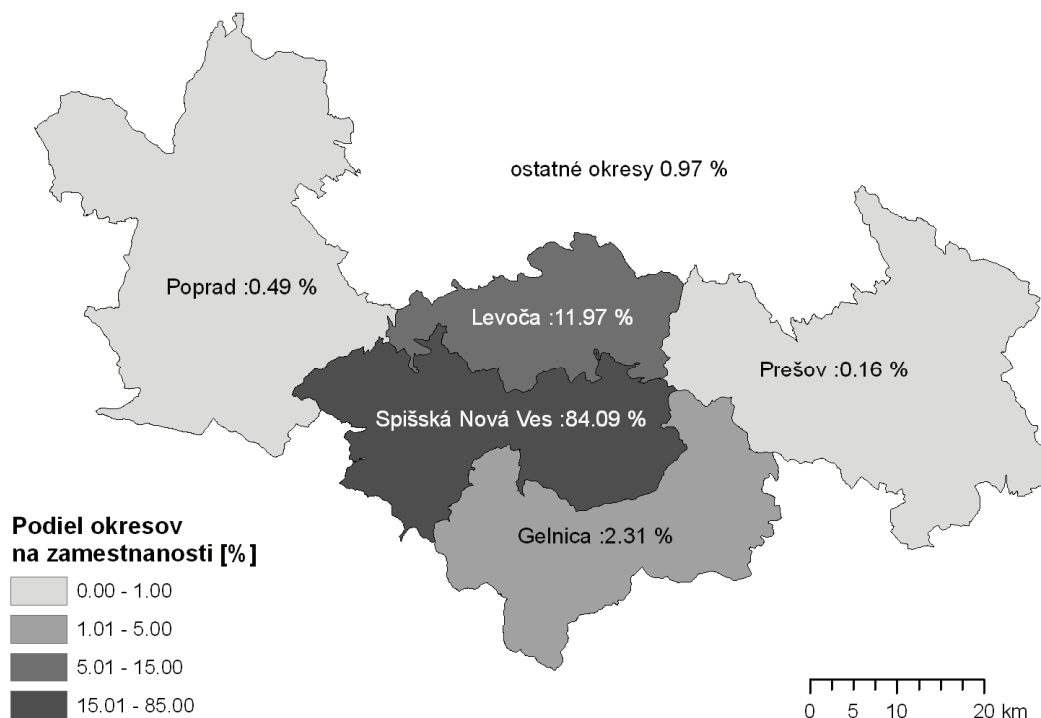
Zdroj: vlastné spracovanie na základe interných podkladov Embraco Slovakia.

Pri výbere zamestnancov prihliada spoločnosť okrem iného aj nato, odkiaľ kandidát pochádza a aké sú jeho možnosti cestovania za prácou. Keďže v spoločnosti je trojzmená a na niektorých pracoviskách aj štvorzmená prevádzka, je pre ňu dôležité aby zamestnanci boli na svojom pracovisku načas. Pri výbere zamestnancov spoločnosť uprednostňuje jednoznačne kandidátov z regiónu Spiš a blízkeho okolia. Jedným z dôvodov je aj lokalizácia spoločnosti, keďže spoločnosť nesídlí priamo v Spišskej Novej Vsi ale 3 km od mesta.

V obrázku 3 uvádzame zamestnanosť v spoločnosti podľa okresov. Z obrázku je jednoznačné, že v troch okresoch predstavujúcich región Spiš pracuje viac ako 98% z celkového počtu zamestnancov.

Po roku 2004, vstupom Slovenska do EÚ, spoločnosť Embraco Slovakia zaznamenala fluktuáciu v spoločnosti nad 1 % a sezónnu zamestnanosť. Kým v začiatkoch, keď bola v okrese 24 % nezamestnanosť, sa o prácu v Embracu zaujímalo niekoľko tisíc ľudí. Dnes je iná situácia, pracovné sily majú možnosť širšieho výberu a láka ich predovšetkým otvorený pracovný trh EÚ. Embraco týmto stráca kvalifikovaných pracovníkov, ba dokonca aj stredných manažérov, ktorí odišli za vyššími platmi do iných zahraničných spoločností pôsobiach na Slovensku. V snahe zamedziť odlevu pracovnej sily, spoločnosť rozšírila možnosti kariérneho rastu pre špecialistov a vzdelávacie aj motivačné programy pre lídrov a operátorov. Keďže spoločnosť predpokladá, že tento trend bude pokračovať aj naďalej, spoločnosť hľadá aj iné možnosti získavania zamestnancov, a to aj v spolupráci so zamestnávateľmi z regiónu. Vývoj fluktuácie znázorňuje tabuľka 2.

Za obdobie desiatich rokov sa o prácu uchádzalo takmer 20 000 ľudí. Z hľadiska spoločnosti je najväčší záujem o ľudí s vysokoškolským vzdelaním, v strojárskom odbore. Profesionálnu štruktúru zamestnancov tvoria biele goliere, tzn. administratívny pracovníci a modré goliere, priamy a nepriamy pracovníci, teda

Obrázok 3 Podiel okresov na zamestnanosti v podniku Embraco Slovakia
Zdroj: vlastné spracovanie na základe interných podkladov Embraco Slovakia

Tabuľka 2 Vývoj fluktuácie zamestnancov v podniku Embraco Slovakia (1998–2007)

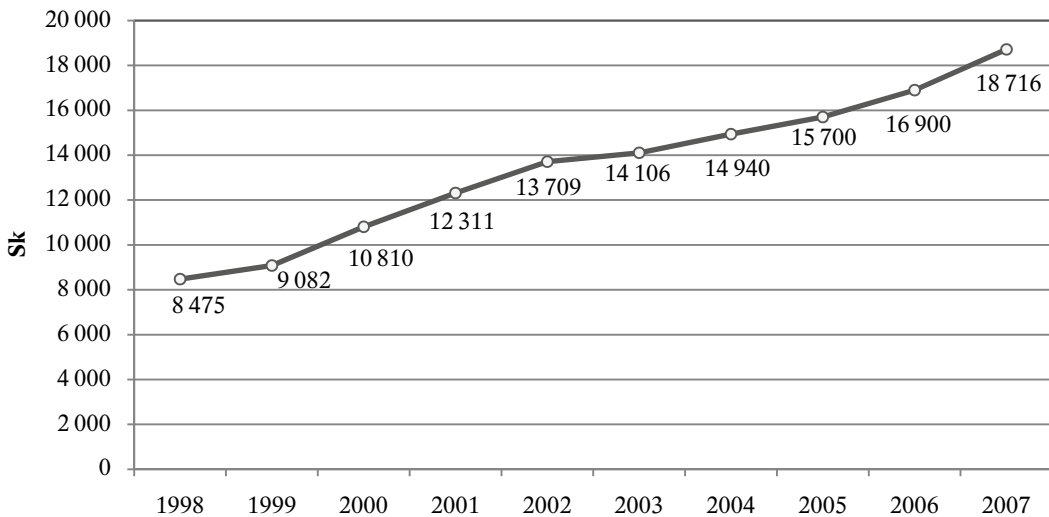
Rok	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Fluktuácia v %	–	–	–	0,82	0,61	0,47	1,19	1,31	2,08	1,69

Zdroj: vlastný výskum

Tabuľka 3 Kvalifikačná štruktúra zamestnancov Embraco Slovakia k 31. 12. 2007

Stupeň vzdelania	Počet	v %
Vedecké	2	0,09
Vysokoškolské – inžinierske, magisterské	163	6,94
Bakalárske	7	0,30
Stredne odborné	1 814	77,26
SOU s maturitou	362	15,42

Zdroj: vlastný výskum

Obrázok 4 Vývoj priemernej mesačnej mzdy v Sk v Embraco Slovakia.

Zdroj: vlastné spracovanie na základe interných podkladov Embraco Slovakia.

tí, ktorí priamo svojou činnosťou prispievajú k vyrábaným produktom. Z celkového počtu zamestnancov, 284 pracuje v administratíve na 12 oddeleniach a 2 064 zamestnancov pracuje priamo vo výrobe. V tabuľke 3 uvádzame kvalifikačnú úroveň vo firme Embraco k 31. 12. 2007, ktorej úroveň je relatívne vysoká.

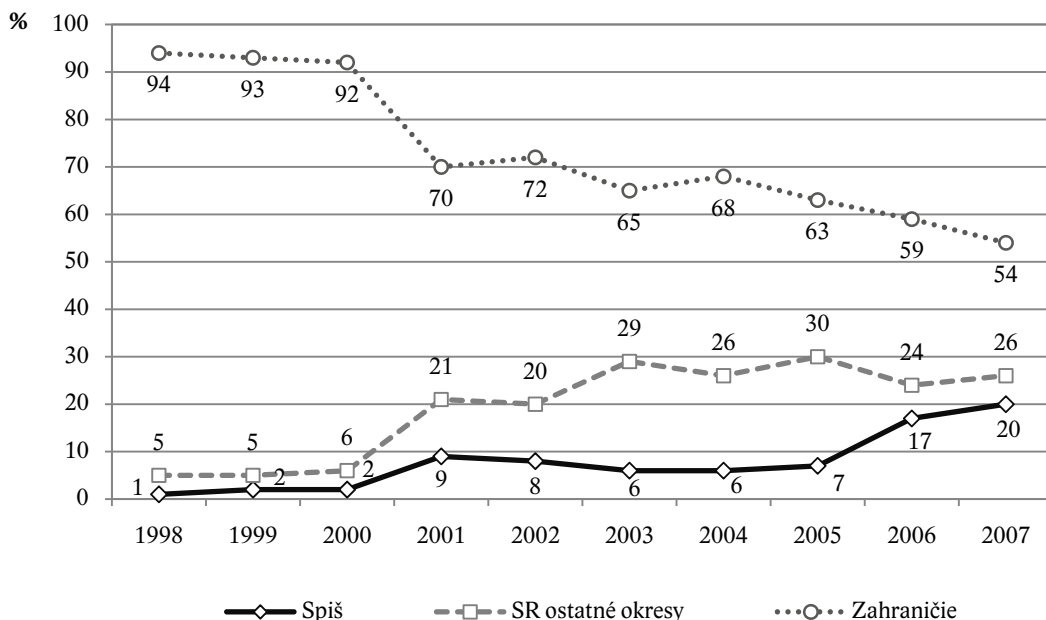
Z tabuľky 3 vyplýva, že podstatná časť zamestnaných (77,26 %) v sledovanom podniku má ukončené stredné odborné vzdelanie s maturitou. Spoločnosť zásadne nezamestnáva ľudí so základným vzdelaním. Podiel vysokoškolsky vzdelaných ľudí tvorí viac ako 7,3 % z celkového počtu zamestnaných.

Konkurencieschopná mzdová politika je jedným z hlavných faktorov pre získanie si a udržanie kvalitnej pracovnej sily. V obrázku 4 uvádzame vývoj priemernej mesačnej mzdy zamestnancov v spoločnosti Embraco od roku 1998, kedy priemerná mesačná mzda dosahoval 8 475, Sk. Z grafu vyplýva, že priemerná mzda v roku 2007 vzrástla o takmer 11 % oproti roku 2006. Ak porovnáme rok 2007 s rokom 1998, priemerná mzda je vyššia o 10 241 Sk, čo predstavuje index rastu 1,21, čo je za desať rokov priemerný medziročný nárast 9,3 %.

Dodávateľsko-odberateľské vzťahy podniku Embraco Slovakia Spišská Nová Ves

Vedenie spoločnosti už pri vzniku spoločnosti na Slovensku deklarovalo záujem o spoluprácu predovšetkým s domácimi, resp. lokálnymi dodávateľmi. Po desiatich rokoch pôsobenia spoločnosti v regióne, možno povedať, že deklarované sa stáva skutočnosťou a podiel dodávateľov z regiónu Spiš sa každým rokom zvyšuje. V súčasnosti spolupracuje Embraco Slovakia so 195 lokálnymi dodávateľmi. V roku 2007 bol ich obrat na úrovni 1,26 miliardy Sk, čo je o 200 mil. Sk viac ako v roku 2006 a až o 900 mil. Sk viac ako v roku 2005. Túto situáciu dokumentuje aj obrázok 5.

Obrázok 5 Vývoj % podielu dodávateľov v regióne Spiš na celkovom obrate dodávateľov.

Zdroj: vlastné spracovanie na základe interných podkladov Embraco Slovakia.

Čo sa týka dodávateľov materiálov a komponentov pre výrobu kompresorov a kondenzačných jednotiek, na začiatku spustenia výroby spoločnosť nakupovala 94 % materiálu od zahraničných dodávateľov. Postupne si však zriaďuje sieť domácich dodávateľov čo najbližšie k SNV, v ktorých na základe auditu uznáva ako kvalifikovaných dodávateľov. Kým v rokoch 1998 a 1999 tvoril obrat dodávateľov v regióne Spiš so spoločnosťou 5 %, v roku 2007 je to už 20 %, tzn. 4násobný nárast podielu. Zlomovým rokom z hľadiska tohto ukazovateľa sa stal rok 2006, kedy spoločnosť zvýšila objem svojej produkcie až na hranicu svojich výrobných možností a medzi ročný prírastok zaznamenal 10 %. Z grafu je taktiež vidieť, že spoločnosť ovplyvňuje okrem regiónu Spiš aj Slovensko, ktorého podiel v tomto ukazovateli v roku 2007 predstavuje 46 % z celkového obratu spoločnosti. Naopak podiel zahraničných spoločností klesá. Za 10 rokov klesol podiel zahraničných spoločností o 40 %.

Dôvody, ktoré hovoria v prospech tejto spolupráce sú nasledovné:

- nižšie náklady všeobecne
- jednoduchší systém logistiky
- odpadajú dopravné náklady a colné poplatky
- operatívnejšie riešenie problémov
- výhodnejšie ceny

Spolupráca domácich dodávateľov má zároveň veľmi pozitívny dopad na rozvoj regiónu, keďže sa tu neustále vytvára priestor pre zvyšovanie zamestnanosti v regióne a multiplikačný efekt spôsobuje cez zvyšovanie zamestnanosti vyššie mzdy a tie vplývajú na zvýšenie kúpyschopnosti obyvateľstva.

Tabuľka 4 Subdodávateľské podniky v regióne Dolného Spiša (2007)

Názov spoločnosti	Obrat v Sk
SITEM SLOVAKIA SNV	960 490 079
CRW SLOVAKIA SNV	40 404 366
ZDRUŽENA, V.D., SNV	30 348 950
MARTO, s.r.o., SNV	23 765 893
RUDOLPH US SNV	23 517 249
MICRO JUNT SNV	18 952 272
ZLIEVAREŇ KROMPACHY	11 000 196
EXTOS, s.r.o. SNV	9 424 446
DAPECOM, Spišské Podhradie	9 322 874
TOOLS – AL, SNV	7 583 605

Zdroj: vlastný výskum

V tabuľke 4 uvádzame 10 dodávateľov z regiónu Spiš s najväčším podielom na celkovom obrate so spoločnosťou Embraco Slovakia.

Rok 2007 bol pre Embraco Slovakia najúspešnejší v celej 10 ročnej histórii. Vyrobito sa 4,3 mil. kompresorov pri celkovej výrobnjej kapacite 4,4 mil. ks/rok. Predaj zaznamenal 4,15 mil. predaných kompresorov. Celý objem výroby je určený na export, z toho 25 % smeruje do Kanady, USA a Mexika, 10 % do Ázie a Austrálie a zvyšných 65 % do európskych krajín. Tržby zaznamenali 2% zvýšenie oproti roku 2006 a dosiahli hodnotu 6,27 mld. Sk. Prevádzkový zisk dosiahol rekordných 587,4 mil. Sk čo je o 67 % viac ako v roku 2006 a o 212,5 % viac ako v roku 2005.

ZÁVER

Skúmaný región patril v minulosti k najvýznamnejším priemyselným regiónom Slovenska. Z odvetvového hľadiska dominoval predovšetkým ťažký priemysel, konkrétne ťažobný, hutnícky a kovospracujúci. Po vyčerpaní surovínových zdrojov Dolný Spiš postihol podobný osud ako ďalšie významné stredoveké banícke oblasti Slovenska – Gemer a oblasť Banskej Štiavnice. S výnimkou podniku Kovohuty Krompachy a ťažby kameňa v Olcnave boli všetky ťažobné a kovospracujúce podniky zatvorené už prakticky v prvej polovici 20. storočia. V období socialistickej industrializácie tu boli lokalizované veľké štátne podniky SEZ v Krompachoch, ZŤS Prakovce, ktoré sa však v procese transformácie rozpadli na viaceré divízne závody. V súčasnosti sú najvýznamnejšími odvetvami v regióne hlavne vďaka zahraničným investíciám elektrotechnický priemysel (Panasonic Krompachy) a strojársky priemysel (Embraco Spišská Nová Ves). Hlavne lokalizácia Embraca je v slovenských pomeroch pomerne ojedinelá, keďže ide o brazílsku firmu, ktorá ma v celej Európe iba dva výrobné závody. S výnimkou posledného roku 2008, kedy sa hlavne v jeho závere prejavili dôsledky hospodárskej krízy, dosahoval podnik vo všetkých ukazovateľoch pozitívne hodnoty (zamestnanosť, tržby, zisk, produkcia). Napriek týmto investíciám patrí územie Spiša (hlavne okres Gelnica) k našim najzaostalejším územiám s vysokou mierou nezamestnanosti.

LITERATÚRA

- Dubcová, A.** 1995: Vybrané formy transformácie priemyslu na území Ponitria. In **Hofmann E.** ed. *Postavenie regionálnej Slovenskej republiky a Českej republiky v kontexte nových podmienok rozvoja*. PdF MU Brno.
- Dubcová, A.** 1999: Transformačné zmeny v privatizácii priemyslu Nitrianskeho kraja. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešoviensis, Prírodné vedy, Folia Geographica* 3, XXXII, 250–254.
- Karász, P.** 1996: Macroeconomic Features of Foreign capita Invested in the Slovak Republic. *Ekonomický časopis* 44 (11), 829–836.
- Kopačka, L.** 1996: Strukturální změny ekonomiky se zvláštním zřetelem k průmyslu. In *Geografická organizace společnosti a transformační procesy v ČR*. PŘF UK Praha, 219–237.
- Kopačka, L.** 2000: De-industrialization and restructuring in a transition countries: Czech industry after ten years of transformation. In *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica, supplementum 2/II*, UK, Bratislava, 121–135.
- Kulla, M.** 2001: Vstup zahraničného kapitálu do priemyslu Bratislavy. In *Geografické aspekty stredoevropského priestoru*. Brno, 84–88.
- Kulla, M.** 2004: Význam zahraničného kapitálu v procese ekonomickej transformácie Slovenska a jeho štruktúra. In *Stredoeurópsky priestor – geografia v kontexte nového regionálneho rozvoja (Geografické informácie)*. PF UKF v Nitre, Katedra geografie, 249–255.
- Kunc, J.** 1999: Změny v průmyslu města Brna a jejich vliv na situaci na trhu práce. *Acta Facultatis studiorum Humanitatis et Naturae universitatis prešoviensis. Prírodné vedy. Folia Geographica* 3, XXXII, 175–184.
- Marszał, T.** 1991: Some Remarks on Firms wirh Foreign Capitalin Poland: the case Lodž. In **Marszał, T., Stejskal, J.** eds. *The Impact of Transition to a market economy in Countries of Central-Eastern Europe upon the Spatial Structure of International Econimic Relations in the Manufacturing Sector*. WUL, Lodž, 24–31.
- Mládek, J.** 1995: Procesy transformácie priemyslu Slovenska. *Geographica Slovaca* 10, Bratislava, 163–171.
- Popjaková, D.** 1999: Štruktúralne a priestorové zmeny priemyslu pod vplyvom socioeconomickej transformácie. *AFSHNUP, Folia Geographica* 3, XXXII, Prešov, 116–123.
- Popjaková, D.** 2000: Transformácia priemyslu v regióne Šariša v kontexte spoločenských zmien v stredoeurópskom priestore po roku 1989. Geografické štúdie 7, In **Drgoňa V.** ed. *Stredoeurópsky priestor. Geografia v kontexte nového regionálneho rozvoja*. UKF Nitra, 259–267
- Popjaková, D.** 2001: Transformácia priemyslu v regióne Šariša. *Geografické práce* IX (1), Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity, Prešov, 241s.
- Šesták, J.** 1997: Niektoré aspekty prílivu priamych zahraničných investícií na Slovensko vo vnútorných a v medzinárodných súvislostiach. *Ekonomický časopis* 45 (2), 121–139.
- Toušek, V.** 2000: Transformace průmyslu v České republice a jeho odvětvová struktura v nových krajích. *Acta universitatis Mathiae Belli, Geografické štúdie* 7, UMB Banská bystrica, 112–118.
- Toušek, V., Kunc, J.** 2000: Průmyslová výroba a strategie rozvoje krajů v České republice. In *Sborník referátů z II. mezinárodního kolokvia o regionálních vědách*, ESF MU, Brno, 39–65.
- Toušek, V., Toney, P.** 2002: Změny ve struktuře zaměstnanosti v regionech České republiky, vliv zahraničních investic (na příkladu okresu Blansko a Jihlava). In *Vybrané aspekty kvality podnikatelského prostředí jako výchozího faktoru efektivnosti regionálních rozvojových projektů*. ESF MU, Brno, 51–92.
- Toušek, V., Vančura, M., Smolová, I., Szczyrba, Z.** 1997: Procesy restrukturalizacji przemyslu w Republice Czeskiej. In **Ziolo, Z.** ed. *Problemy transformacji struktur przemyslowych w procesie przechodzenia do gospodarki rynkowej*. Wydawnictwo Naukowe WSP, Warszawa – Krakov, 179–184.

Príspevok vznikol ako súčasť riešenia vedeckého grantového projektu VEGA č.1/0088/08 „Súčasný stav a perspektívy vývoja humánnogeografických štruktúr v Košickom kraji“.

SUMMARY**The industry of the Lower Spiš region with the accent on Embraco Slovakia Spišská Nová Ves estate**

This paper concerns the region of Lower Spiš which belongs to the oldest and in the past the richest industrial parts of Slovakia. The introductory part of the paper deals with a brief historical review of the industry of Lower Spiš since the 13th century. The industrial expansion really begins at the end of the 18th and beginning of the 19th century when many steel works were established in Prakovce, Krompachy, Nálepkovo, Gelnica. At the end of the 19th century the steel factory in Krompachy was the second most productive in Hungary after Podbrezová. Copper mining was another important industrial activity in this area, especially, in Gelnica, Smolník, Krompachy, Mníšek nad Hnilcom, Margecany. Gradually though, the exploitation of copper declined and the only copper producer since 1958 in the former Czechoslovakia stayed in Krompachy. Despite the socialist period in Slovakia is well-known for the establishment of large industrial estates – especially in the underdeveloped regions, Lower Spiš was affected marginally. Bigger estates were localized only in Krompachy (SEZ) and in Prakovce (ZŤS). After 1989 the number of many estates was reduced due to the harsh process of transformation and restructuring.

Nowadays, the localisation of the industry of Lower Spiš is irregular. There is a higher concentration of industrial estates in Spišská Nová Ves. Transport accessibility can be one of the reasons and an important decision factor of the potential investors. There were only two foreign investments in the region recently. The first is Panasonic which moved its production from Germany to Krompachy and bought a half of the former SEZ Krompachy in 2000. At time, DVD players are the main production of the factory which employs around 1 200 people. The second important green field investment was of the Brazil company Embraco Slovakia in 1998 in Spišská Nová Ves. Embraco Slovakia Ltd. is the most important estate of the Spiš region and it is a branch of EMBRACO (Empersa Brasileira de Compressores) based in Brazil. It is the first project of the Brazil capital in Slovakia at all.

The decision to found a company in Slovakia was based on the stability of Slovakia within the region of Central and Eastern Europe, the real perspectives of joining the EU and location advantage for expanding the company east-wards to Ukraine, Russia and south-eastern Europe. The arrival of Embraco to Slovakia was motivated by the plan to become competitive in the European trade.

The Spiš region was chosen especially for:

- Low salary per employee
- The expenditures for expansions lower by 40% as oppose to Italy where the other European branch exists
- High unemployment level
- Qualified work force
- The engagement of the region for foreign investments
- Appropriate land for foreign investors
- Good geographical location
- Machinery production tradition,
- Good quality of the environment

The Embraco estates started with 340 employees in 1998 and reached 2 348 employees by 31 December 2007 (1 354 men, 994 women). It really is a strong employer in the Spiš region. The increase was related to the gradually growing production. In 1998, there were 75 000 compressors produced while there were 4,3 millions produced in 2007.

The leaders of the Slovak branch of the company declared determination to cooperate with domestic suppliers already at the founding of the estate. There are 195 companies supplying goods to Embraco. The entire production is for export purposes of which 25% to Canada, USA and Mexico, 10% to Asia and Australia and 65% to European countries. With the exception of the year 2008 all statistics of the production were positive (employment, profit, production). The end of the year 2008 exhibited signs the world financial crisis. Despite these investments, the region of the Lower Spiš, especially Gelnica county, belongs to the most underdeveloped in Slovakia with a very high level of unemployment.

ROLE PROSTOROVÝCH FAKTORŮ REGIONÁLNÍHO ROZVOJE V GLOBALIZOVANÉ EKONOMICE

Milan Viturka

Abstract

Main objective of contribution is analysis of development role of spatial factors in global economy conditions. Spatial factors are here interpreted on the basis of elaborated methodology of regional evaluation of quality of business environment. Performed analysis includes the following factors: factor of proximity of markets, factor of quality of roads and railways, factor of proximity of airports and factor of information and communication technologies. Practical results of analysis are presented on example of the Czech Republic (mezzo regional and micro regional level of evaluation). The main conclusion of contribution is statement of fact, that spatial factors keep their inconsiderable importance for economic development even in conditions of increasing globalization.

Key words: regions, business environment, spatial factors, proximity of markets, infrastructure, connectivity

ÚVOD

V souvislosti s globalizací se často hovoří o ztrátě ekonomického významu jedné ze základních univerzálních veličin – prostoru. V tomto kontextu se setkáváme s novinářským pojmem „globální vesnice“ či dokonce proklamacemi o „smrti geografie“. Ačkoliv samozřejmě nelze zpochybnit, že rozvoj dopravy a dalších prostředků komunikace drasticky zvýšil dostupnost kteréhokoliv místa na Zemi, domnívám se, že prostorové faktory i nadále ovlivňují (a budou ovlivňovat) ekonomický rozvoj významným způsobem. Změnila se ovšem podstata tohoto ovlivňování – tyto faktory již nepředstavují zásadní bariéry ekonomického rozvoje, ale především významné limity jeho efektivnosti. Jinými slovy podstata jejich vnímání se z původní absolutní podoby změnila na relativní. Globalizace pak vytváří nejen vhodné prostředí pro zvětšování operačního prostoru působení firem (zejména nadnárodních), ale i k jejich koncentraci v nejvýznamnějších rozvojových prostorech. Mění se charakter ekonomického rozvoje rovněž generuje i nové formy pro interpretaci prostoru v rozhodování ekonomických subjektů. Příkladem je známý koncept just-in-time, který vede k vytváření nových koncentrací ekonomických aktivit na základě intenzivní kooperace firem (např. v automobilovém průmyslu). V této souvislosti je účelné se zmínit i o teorii konkurenceschopnosti M. Portera s tzv. modelem diamantu (Porter 1990). Tento významný ekonom zastává názor, že konkurenční výhody jsou v globální ekonomice velmi silně lokalizovány a vznikají z koncentrace vysoce specializovaných dovedností a znalostí, institucí, příbuzných firem a zákazníků. V souladu s tím prosazuje koncept klastrů, které chápe jako geografická soustředění vzájemně provázaných firem, specializovaných dodavatelů a poskytovatelů služeb a dalších institucí. Aplikace tohoto konceptu je mnohem bližší regionálnímu než odvětvovému členění systému národní ekonomiky a poskytuje vhodnou platformu

pro generování externích úspor v podnikatelském sektoru. Tato teorie tak anticipuje rostoucí význam kooperace jako protiváhy konkurence pro udržitelný ekonomický rozvoj (v této souvislosti se vyvinul nový anglický termín *co-opetion*). V širším kontextu je pak posilování kooperačních funkcí diskutováno v souvislosti s kvalitativní proměnou významové hierarchizace socioekonomických systémů a prostorovou distribucí rozvojových efektů (HAMPL 2005).

KVALITA PODNIKATELSKÉHO PROSTŘEDÍ A IDENTIFIKACE PROSTOROVÝCH FAKTORŮ

Systémově lze ekonomické dopady prostorových faktorů nejlépe interpretovat z pohledu hodnocení kvality podnikatelského prostředí. Kvalita podnikatelského prostředí nepochybně patří k významným činitelům ovlivňujícím konkurenceschopnost, resp. budoucí ekonomický rozvoj jak jednotlivých států a jejich regionů, tak jednotlivých firem. Pokud v tomto ohledu soustředíme pozornost na regionální hodnocení, zajímají nás především územně vázané faktory kvality podnikatelského prostředí, jejichž nabídka představuje hlavní oblast, ve které mezi sebou regiony soutěží ve snaze vytvářet co nejlepší podmínky pro rozvoj podnikatelských aktivit. Vlastní metodika regionálního hodnocení kvality podnikatelského prostředí vychází z identifikace hlavních ovlivňujících faktorů, které odrážejí investiční a rozvojové preference firem (viz např. Netherlands Economic Institute in cooperation with Ernst&Young, 1993). Protože tyto preference se liší podle ekonomického zaměření jednotlivých firem, je nutná jejich generalizace podle rozhodujících odvětvových skupin. Zde se pozornost obvykle soustřeďuje na odvětvové skupiny zpracovatelského průmyslu a tzv. vyšších tržních služeb (bankovníctví, pojišťovnictví, telekomunikace, informatika, věda a výzkum a další podnikatelské, zejména obchodní, poradenské a projektové služby), které zásadním způsobem ovlivňují konkurenceschopnost ekonomiky. Je možné konstatovat, že využití moderní metody multifaktorových analýz vytváří vhodné předpoklady pro podnikatelsky orientované syntézy územní nabídky hlavních faktorů determinujících regionální úroveň kvality podnikatelského prostředí včetně praktické interpretace výsledků.

V souladu s moderními teoriemi ekonomického růstu lze produkční funkci upravit do následujícího obecného tvaru, zdůrazňujícího význam inovací (Viturka 2007a):

$$Y = M[a, b_1, b_2] \cdot f(I, K, L)$$

kde Y úroveň produkce,

M multifaktorová proměnná s faktorovými komponentami:

a úroveň technického rozvoje (vybrané indikátory),

b_1 makroekonomické, tj. územně volné faktory konkurenceschopnosti,

b_2 regionální, tj. územně vázané faktory konkurenceschopnosti,

I inovační potenciál firem (měřitelný finančními či podílovými ukazateli),

K celkový objem fyzického kapitálu,

L celkový objem práce.

Tabulka 1 Faktory kvality podnikatelského prostředí

faktory	faktorová skupina	váhy
nejvíce významné faktory		48
podnikatelská a znalostní báze	regionální/lokální faktory	11
blízkost trhů	obchodní faktory	10
dostupnost pracovních sil	pracovní faktory	9
blízkost významných zákazníků (firem)	obchodní faktory	9
kvalita pracovních sil	pracovní faktory	9
středně významné faktory		35
cena pozemků/pronájmů	cenové faktory	7
kvalita silnic a železnic	infrastrukturní faktory	6
cena práce	cenové faktory	6
informační a komunikační technologie	infrastrukturní faktory	6
podpůrné služby	obchodní faktory	5
urbanistická a přírodní atraktivita území	environmentální faktory	5
méně významné faktory		17
přítomnost podobných (zahraničních) firem	obchodní faktory	4
environmentální kvalita území	environmentální faktory	4
finanční asistence (obce)	regionální/lokální faktory	3
blízkost letišť	infrastrukturní faktory	3
flexibilita pracovních sil	pracovní faktory	3

Zdroj: vlastní výzkum.

Přehled vybraných faktorů regionálního hodnocení kvality podnikatelského prostředí podává tabulka 1 (blíže viz Viturka 2003).

Do hodnocení kvality podnikatelského prostředí je nezbytné zakomponovat váhu jednotlivých faktorů, která se pochopitelně mění v závislosti na dosažené úrovni ekonomického rozvoje. V souvislosti s nástupem tzv. znalostní ekonomiky dochází ke zvyšování celkového významu pracovních faktorů (nejvyšší nárůst významu zaznamenává faktor kvality pracovních sil) a environmentálních faktorů a dále některých dílčích faktorů (zejména faktoru podnikatelské a znalostní báze a faktoru blízkosti trhů). Naopak k výraznému poklesu dochází u infrastrukturních faktorů (určitou výjimku zde představuje faktor informačních a komunikačních technologií) a v menší míře i u některých dílčích faktorů (zejména faktor finanční asistence ze strany obcí). Celkový pokles významu skupiny infrastrukturních faktorů logicky souvisí s nehmotnou povahou informací jako základního typu interakcí uskutečňovaných v oblasti inovačních procesů.

Specifickou skupinu faktorů reflektujících význam prostoru z hlediska kvality podnikatelského prostředí pak tvoří agregátní faktor blízkosti trhů a dále infrastrukturní faktory, konstituující se na základě potřeby překonávání prostorových omezení – faktor kvality silnic a železnic, faktor blízkosti letišť a faktor informačních a komunikačních technologií. V dalším textu jsou prezentovány dosavadní

výsledky analýz probíhajících v rámci grantového projektu GA ČR „Regionální hodnocení kvality podnikatelského prostředí z hlediska potenciálu pro rozvoj a transfer inovací“ jak na mikroregionální (správní obvody pověřených obcí s rozšířenou působností 3. stupně – ORP), tak na mezoregionální (krajské agregace) úrovni.

VÝZNAM PROSTOROVÝCH FAKTORŮ

Faktor blízkosti trhů podává informace o výhodách/nevýhodách geografické polohy jednotlivých regionů z pohledu velikosti ekonomického potenciálu nejlépe dostupných trhů. Z podnikatelského pohledu pak faktor poskytuje vstupní informace o základním prostorovém rámci pro tržní expanzi firem. Výhody generované vyššími hodnotami faktoru vyplývají s nižšími náklady přístupu příslušných firem na externí trhy (na druhé straně je ovšem třeba počítat i s vyšší konkurencí firem z kontaktních regionů disponujících podobnými výhodami). Vzhledem k významným rozdílům mezi firemními strategiemi orientovanými na zahraniční a na domácí trhy je třeba příslušné analýzy realizovat pro obě skupiny trhů (daný faktor tak tvoří subfaktor zahraničních a subfaktor domácích trhů). Tyto rozdíly vyplývají především z existence významným limitů efektivní zahraniční expanze jak objektivního (např. nižší úroveň relevantních informací o zahraničních trzích, institucionální a kulturní rozdíly mezi zeměmi), tak subjektivního (zejména přímá a nepřímá ochrana trhů před zahraniční konkurencí) charakteru. K odstraňování těchto limitů přispívá především hospodářská integrace zemí v rámci nadnárodních seskupení. Základní filozofie použitého metodického přístupu spočívající v prostorové identifikaci celkového tržního potenciálu na základě kvantifikace objemu ekonomického výstupu relevantních regionů je však společná pro obě skupiny trhů.

Infrastrukturní faktory vytvářejí základní předpoklady pro směnu výrobků a služeb. Vzhledem k síťovému charakteru je jejich prostřednictvím významně zlepšována kvalita podnikatelského prostředí zvláště u regionů lokalizovaných podél dopravních tras mezinárodního významu resp. podél historickým procesem vytvořených urbanistických os.

Kvalitní silniční a železniční infrastruktura je nepochybně jedním ze základních faktorů ovlivňujících mobilitu obyvatelstva a rozvoj územní dělby práce. V souladu s tím usnadňuje zapojování firem do globální ekonomiky prostřednictvím exportu, na druhé straně však zároveň přispívá i ke zvyšování konkurence na místních trzích prostřednictvím importu (integrace trhů výrobků a služeb).

Dostupnost mezinárodního letiště významně ovlivňuje lokalizaci produktivních služeb a průmyslových aktivit typu hi-tech (letecké dodávky komponent). Rozhodující roli hrají velká veřejná mezinárodní letiště, mezi která lze v našem případě kromě evropsky významného letiště Praha-Ruzyně zařadit i největší regionální letiště Brno, Ostrava, Karlovy Vary a dále letiště Pardubice s významným nepravidelným leteckým provozem.

Do podoby významného infrastrukturního faktoru se postupně konstitoval i rozvoj informačních a komunikačních technologií (ICT). Jeho nejvýznamnějším prostorovým projevem je vytváření sítí ICT (od globálního internetu až po lokální sítě) a rychlý růst vybavenosti institucí i domácností počítači (PC). Z pohledu firem jsou tak vytvářeny nejen nové možnosti realizace interních úspor (racionalizace informačních systémů), ale i získávání externích úspor odvíjejících se od všeobecného rozvoje ICT (zrychlení informačních toků cílených na zákazníky, dodavatele, potenciální zaměstnance i instituce veřejné správy).

METODIKA HODNOCENÍ

Pokud jde o faktor blízkosti trhů, lze v případě zahraničních trhů pokládat za primární otázku účelnou selekci zahraničních regionů zahrnutých do příslušných analýz. Základní selekce se týká hierarchické úrovně regionů, která musí mj. respektovat dostupnost agregovaných údajů kvantifikujících celkový objem ekonomické aktivity tj. ukazatele regionálního HDP (přepočteného podle koeficientu parity kupní síly – PKS). Použity byly poslední verifikované údaje Eurostatu za rok 2004 vztahující se k hierarchické úrovni regionů NUTS 2 resp. NUTS 3 u České republiky (European Commission, Eurostat, 2007). V dalším kroku pak bylo nutné odpovědět na otázku, které zahraniční regiony budou zahrnuty do analýzy. Výhody a nevýhody geografické polohy regionů se obvykle měří vzdáleností výchozích a cílových regionů. Tento přístup reflektuje jak pohled výrobců usilujících o získání potenciálních trhů, tak pohled spotřebitelů usilujících o optimální uspokojování své poptávky. Odpovídající analýzy pak byly orientovány na silniční dopravu s rozhodujícím podílem na dělbě přepravní práce. Konečná selekce cílových regionů byla založena na kritériu tzv. efektivní vzdálenosti, vztahované vzhledem k rozhodující roli průmyslových výrobků v zahraničním obchodě k nákladní silniční dopravě, v jejímž rámci má růst dopravních nákladů lineární charakter (minimalizace vlivů skokových nárůstů cen indukovaných pracovními předpisy – v zemích EU jde zejména o maximální hranici povolené čisté jízdní doby za den ve výši 9 hodin včetně bezpečnostní přestávky). Proti poměrně často vyslovované námitce, že dopravní náklady mají nízký podíl na celkových nákladech firem lze uvést argument, že adekvátně jako v případě dopravních nákladů stoupají i ostatní transakční náklady (např. náklady na získávání marketingových informací o vzdálenějších trzích či náklady na vybudování distribuční a servisní sítě). V souladu se stanoveným kritériem byl použit limit osmihodinové izochrony počítající s jednotnou průměrnou rychlostí na preferovaných trasách dálnic a rychlostních silnic 80 km/h pro staré členské země EU a 70 km/h pro nové členské země EU s nižší kvalitou silničních komunikací. Soubor cílových regionů je tedy v prvním případě vymezen na základě maximálně přípustné vzdálenosti jeho centra od příslušného centra výchozího českého regionu ve výši 640 km a ve druhém případě ve výši 560 km¹. Odlišný metodický postup byl použit v případě analýzy blízkosti domácích trhů. Vzhledem k podstatně menší velikosti geografického prostoru České republiky byly polohové výhody/nevýhody jednotlivých regionů úrovně NUTS 3 hodnoceny na základě kritéria průměrné vzdálenosti. Tato vzdálenost byla vypočtena z úhrnu vzájemných vzdáleností krajských měst a činí 212 km. Jednotlivým regionům pak byly přiřazeny příslušné krajské hodnoty HDP za předpokladu splnění uvedeného limitu vzdálenosti (v České republice kraje představují nejnižší regionální úroveň, za kterou je smysluplné zjišťovat HDP).

Celkové vyhodnocení agregátního faktoru blízkosti trhů v rámci všeobecně použitého pětistupňového klasifikačního schématu musí přirozeně respektovat odlišný význam domácích a zahraničních trhů ve sféře spotřeby ekonomických statků. Příslušný významový poměr byl anticipován na základě ukazatelů

---

¹ Užitá metodika pochopitelně neznamená, že by regiony nacházející se mimo hranice efektivní vzdálenosti byly pokládány za bezvýznamné. Při ekonomické spolupráci s těmito regiony je ovšem nutné počítat s vyššími náklady na dopravu a další služby, které tak musejí být kompenzovány jinými přínosy. V rámci analytických rozborů byla již v předchozím výzkumu testována metoda rozšiřující výběr cílových regionů o významné regiony nespĺňující kritérium efektivní vzdálenosti. Bylo prokázáno, že výsledky získané tímto postupem by výrazně stíraly rozdíly v úrovni daného subfaktoru mezi jednotlivými českými regiony a v souladu s tím by docházelo k výraznému zkreslování jeho vypovídací schopnosti.

Tabulka 2 Poměr domácí a zahraniční spotřeby (2006 v mld. Kč)

	průmysl (P)	služby (S)	celkem (C)	podíl S/C
varianta A				
produkce	3 372	1 810	5 182	0,35
zahraniční spotřeba	2 144	191	2 335	0,08
domácí spotřeba	1 228	1 619	2 847	0,57
poměr D/Z	1 : 1,75	1 : 0,12	1 : 0,82	–
varianta B				
produkce	3 372	1 934	5 306	0,36
zahraniční spotřeba	2 144	304	2 448	0,12
domácí spotřeba	1 228	1 630	2 858	0,57
poměr D/Z	1 : 1,75	1 : 0,19	1 : 0,86	–

Poznámky:

1. Varianta A – vybrané skupiny mezinárodně obchodovatelných služeb I = doprava, skladování a spoje, J = finanční zprostředkování a K = činnosti v oblasti nemovitostí a pronájmu, podnikatelské činnosti; varianta B – vybrané skupiny tržních služeb I, J, K + H = ubytování a stravování.
2. D = domácí spotřeba, Z = zahraniční spotřeba (export).
3. Pro srovnání celé národní hospodářství: produkce 8 489, zahraniční spotřeba 2 448, domácí spotřeba 6 041 (poměr D/Z 1 : 0,41).

Zdroj: ČSÚ.

domácí a zahraniční poptávky – do úvahy byly vzaty statky produkované zpracovatelským průmyslem a vybranými odvětvími služeb (v tabulce varianta A). Celkový významový poměr domácích (domácí spotřeba) a zahraničních (zahraniční spotřeba) trhů byl stanoven na 1 : 0,8. Ve srovnání s minulým šetřením (Viturka 2003) došlo k výraznému zvýšení významu zahraničních trhů pro odbyt výrobků českého zpracovatelského průmyslu a na druhé straně ke zřetelnému snížení jejich významu v případě vybraných druhů služeb.

Pro vyhodnocení postavení jednotlivých regionů z hlediska faktoru kvality silnic a železnic (úroveň napojení na funkčně nejvýznamnější segmenty železniční a silniční sítě) byl využit aktualizovaný Návrh rozvoje dopravních sítí v České republice. V této souvislosti mají nejvýznamnější postavení dálkové dopravní komunikace zařazené do Transevropské dopravní sítě TEN-T, zejména jako součásti tzv. multimodálních koridorů č. IV. Berlín–Praha–Brno–Břeclav–Bratislava/Vídeň spolu s větví A Praha–Norimberk a č. VI. Gdaňsk–Katovice–Ostrava–Žilina spolu s větví B Ostrava–Břeclav (v silničním spojení přes Brno)². Vzhledem ke statisticky doloženému dlouhodobému přesouvání poptávky po nákladní dopravě ze železnice na silnici byl srovnatelný význam silniční a železniční dopravy v přepravě zboží ohodnocen poměrem 4 : 1.

² TEN-T – Transevropská dopravní síť, AGR – Evropská dohoda stanovující minimální požadované parametry a kategorizaci mezinárodně významných silnic (silnice E), AGC – Evropská dohoda o mezinárodních železničních magistralách (minimálně požadované parametry), AGTC – Evropská dohoda o nejdůležitějších trasách mezinárodní kombinované dopravy (minimálně požadované parametry).

V případě silnic byly do hodnocení zahrnuty dálnice a rychlostní silnice (včetně provozovaných úseků a úseků ve stavbě) a dále silnice 1. třídy. Jejich významová pozice byla zohledněna prostřednictvím váhových koeficientů, stanovených na základě technicko-provozních parametrů s přihlédnutím k intenzitním charakteristikám dopravy: dálnice 1,0; rychlostní silnice 0,9; silnice 1. třídy s mezinárodním významem dle dohody AGR 0,5; ostatní silnice 1. třídy 0,375. Vzhledem k logické potřebě jisté nadčasovosti hodnocení byly v případě dálnic a rychlostních silnic do hodnocení zahrnuty i úseky se schváleným zahájením výstavby do roku 2013 (odpovídající významové koeficienty v relaci k již zprovozněným komunikacím byly stanoveny na 0,8 resp. 0,7).

Pokud jde o železnice, byly do hodnocení zahrnuty všechny tratě s výjimkou odboček napojujících obce nezařazené mezi ORP, přičemž byly preferovány evropsky významné železniční tratě zahrnuté do sítě TEN-T a dále tratě zařazené do sítě AGC + AGCT (včetně tzv. spojovacích tratí). Významová pozice železničních tratí byla opět adekvátně zohledněna prostřednictvím stanovených váhových koeficientů respektujících následující relace vzhledem k tratím sítě TEN-T se základním koeficientem 1,0 (dvukolejné tratě): tratě AGC + AGCT 0,6; spojovací tratě 0,55; ostatní tratě 0,5. V tomto ohledu jsou rovněž zohledněny dvukolejné a jednokolejné tratě (srovnatelné váhy od cca 0,6 do 0,4 dle významu tratě v železniční síti) a v případě tzv. tranzitních železničních koridorů pak ucelené provozované trasy od dílčích provozovaných úseků a dále úseků se schváleným termínem výstavby (základní významové koeficienty v relaci k plně zprovozněným tratím byla stanoveny shodně s předchozím případem).

Užitý metodický postup hodnocení faktoru blízkosti letišť zohledňuje lokalizaci a související prostorové dopravní efekty větších mezinárodních letišť v souladu s jejich významovým postavením: v případě Prahy jsou tyto efekty uvažovány do maximální vzdálenosti regionálních center od ruzyňského letiště 120 km, v případě Brna, Ostravy, Karlových Varů a Pardubic pak do vzdálenosti 90 km (regiony ORP nesplňující toto kritérium byly zařazeny do 5. skupiny); relevantním způsobem byla zohledněna i lokalizace malých letišť disponujících mezinárodním statutem (4. skupina).

Pro hodnocení faktoru informačních a komunikačních technologií byl zvolen ukazatel vybavenosti domácností PC představující základní indikátor rozvoje ICT. Vzhledem k dynamickým trendům ve vývoji daného ukazatele byla před využitím podrobných avšak již neaktuálních údajů ze sčítání lidu z roku 2001 dána přednost vlastním kvalifikovaným odhadům vycházejícím z výběrového periodického šetření o využití počítačů v domácnostech a jednotlivci podle krajů, provedeném ČSÚ v roce 2006 (ČSÚ 2007). Přijatý metodický postup desagregace krajských údajů až do úrovně správních obvodů ORP zahrnuje následující kroky:

1. Rektifikace vývojových trendů ve vybavenosti domácností PC za účelem eliminace nelogických a extrémních výkyvů původně identifikovaných trendů.
2. Modelové zohlednění konvergenčních tendencí ve vybavenosti městských a venkovských domácností PC, potvrzených šetřením ČSÚ i dalších institucí (za účelem prvotní percepce významu „územně individuální složky“ pro vývojové tendence vybavenosti domácností PC byl přiměřeně zohledněn potenciální vliv inercie).
3. Konečné zařazení jednotlivých správních obvodů ORP do klasifikačních skupin bylo provedeno s přihlédnutím k jejich rozvojové pozici a rovněž k pozici z hlediska hlavních ovlivňujících faktorů (zejména kvalita pracovních sil).

VÝSLEDKY HODNOCENÍ

V rámci faktoru blízkosti trhů hraje v případě domácích trhů nejvýznamnější roli Pražský kraj s přibližně 24 % (spolu se Středočeským krajem 34 %) podílem na úhrnné republikové hodnotě HDP v PKS. Podle postavení v rámci odpovídajícího subfaktoru zaujímá nejlepší pozici Pražský kraj, následovaný Pardubickým krajem, a nejhorší pozici moravské kraje, zejména Moravskoslezský a Zlínský, ke kterým se řadí kraj Karlovarský. Na mikroregionální úrovni pak spadá nejvíce regionů do 1. a 2. skupiny. Pokud jde o subfaktor zahraničních trhů vyhovují výše popsanému kritériu efektivní vzdálenosti všechny regiony NUTS 2 Německa, Rakouska, Slovenska a Maďarska a dále čtrnáct polských, pět švýcarských, tři italské a nizozemské, dva francouzské a chorvatské a jeden belgický region a s úrovní jednoho regionu ztotožněné státy Slovinsko, Lucembursko a dále Lichtenštejsko. Jejich rozhodující ekonomický význam pro Českou republiku lze dokumentovat prostřednictvím podílu příslušných zemí na exportu a importu, který v roce 2006 dosahoval přibližně 73, resp. 64 %. Adekvátní podíl sousedních zemí pak činil 51, resp. 44 %, z toho Německa 32, resp. 29 % (zejména spolkové země Bayern, Nordrhein-Westfalen a Baden-Württemberg (www.businessinfo.cz)). Německé regiony dominovaly ve vývozu zboží u všech českých krajů (u Pražského kraje byl podíl Německo srovnatelný se Slovenskem). Na druhém místě se u šesti českých krajů prosadilo Slovensko a u dvou krajů pak Francie (kraje Pardubický a Vysočina) a Polsko (kraje Karlovarský a Ústecký). V objemu exportu zaujímá z českých krajů dlouhodobě nejlepší postavení Středočeský kraj, následovaný kraji Moravskoslezským a Plzeňským. V rámci daného subfaktoru zahraničních trhů vykazuje nejlepší pozici Karlovarský kraj, následovaný krajem Ústeckým, a nejhorší pozici pak opět moravské kraje, zejména kraj Moravskoslezský. Na mikroregionální úrovni spadá nejvíce regionů do 4. a 3. skupiny.

Agregace výsledků obou dílčích analýz umožňuje v souladu se stanoveným poměrem domácích a zahraničních trhů provést komplexní vyhodnocení faktoru blízkosti trhů. Atypické rozložení četností mikroregionálních hodnot faktoru vypovídá o silné polarizaci mezi českými a moravskými kraji, projevující se jak v případě blízkosti domácích trhů, tak v případě blízkosti zahraničních trhů. Nejlepším postavením disponuje Pražský kraj spolu se Středočeským a Ústeckým krajem a nejhorším postavením pak Moravskoslezský spolu se Zlínským krajem. Lepší pozici českých regionů z pohledu blízkosti domácích i zahraničních trhů lze hodnotit jako významnou zvláště z pohledu rozvoje zpracovatelského průmyslu.

Interpretace výsledků regionálních analýz faktoru kvality silnic a železnic vychází z předem definovaných kritérií pro zařazení mikroregionálních center do obou krajních skupin. V případě 1. skupiny zahrnující centra s nejvyšším hierarchickým postavením byla stanovena podmínka, aby tato centra byla křižovatkou nejméně tří směrů dálnic resp. rychlostních silnic a současně se nacházela na trase TEN-T a v případě 5. skupiny zahrnující nejméně významná centra pak byla stanovena podmínka jejich lokalizace mimo síť silnic 1. třídy. Do první skupiny charakterizované vysoce nadprůměrnými hodnotami tak byla zařazena pouze nejvýznamnější sídelní centra České republiky tj. Praha, Ostrava a Brno (jistě potlačení srovnatelné pozice Prahy v důsledku aplikace uvedeného modelu je kompenzováno vyšší vypovídací schopností o základní konfiguraci národní dopravní sítě). Do druhé skupiny s nadprůměrnými hodnotami byla zařazena všechna zbývající krajská města s výjimkou Zlína, spadajícího do následující skupiny. Zbývající centra příslušná k této skupině pak vesměs disponují vynikající dopravní polohou v rámci stávající i plánované sítě dálnic a rychlostních silnic a v řadě

Tabulka 3 Pořadí deseti nejvýznamnějších zahraničních cílových regionů podle krajů

kraj/pořadí	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
Praha + Středočeský	Mü	Stg	Frf	Drs	W	Ber	Che	Nrn	Kar	Li
Jihočeský	Mü	Li	W	Stg	Frf	Nie.	Ber	Nrn	Kar	Kat
Plzeňský	Mü	Stg	Frf	Nrn	Ess	W	Kö	Ber	Kar	Dor
Karlovarský	Mü	Frf	Che	Stg	Ess	Nrn	Ber	Kö	Bay	Dor
Ústecký	Drs	Mü	Ber	Ess	Frf	Stg	Che	W	Dor	Nrn
Liberecký	Mü	Ber	Drs	Frf	Stg	W	Wro	Kat	Dor	Ha
Královéhradecký	Mü	W	Ber	Frf	Kat	Stg	Wro	Nie	Kar	Nrn
Pardubický	Mü	W	Frf	Stg	Ber	Kat	Wro	Nie	Kar	Nrn
Vysočina	W	Mü	Nie	Frf	Stg	Kat	Ber	Li	Kar	Nrn
Jihomoravský	W	Nie	Mü	Kat	Bud	War	Ber	Bra	Li	Nrn
Olomoucký	Kat	W	Mü	Nie	War	Wro	Bud	Ber	Li	Nrn
Zlínský	W	Kat	Mü	Nie	Bud	War	Ber	Wro	Li	Bra
Moravskoslezský	Kat	War	W	Bud	Kra	Wro	Ber	Nie	Poz	Li

Zkratky cílových regionů: Ber – Berlin, Bay – Bayreuth, Dor – Dortmund, Drs – Dresden, Ess – Essen, Frf – Frankfurt, Ha – Hamburg, Che – Chemnitz, Kar – Karlsruhe, Kö – Köln, Mü – München, Nrn – Nürnberg, Stg – Stuttgart, War – Warszawa, Kat – Katowice, Kra – Krakov, Poz – Poznaň, Wro – Wrocław, W – Wien, Li – Linz, Nie – Niederöst, Bra – Bratislava, Bud – Budapešť.

Zdroj: vlastní výzkum.

případů jde i o významné železniční uzly (vůbec nejmenším zařazeným centrem jsou Lovosice). Zdaleka největší počet center (přibližně 46 %) spadá do střední tj. 3. skupiny. Tato skupina zahrnuje především tzv. mezilehlá regionální centra s příznivou polohou v rámci sítě dálnic a rychlostních silnic a mimo ně pak zejména bývalá okresní města. O něco menší počet center pak přísluší do následující 4. skupiny s podprůměrnými hodnotami faktoru. Tato centra se již nacházející mimo síť dálnic a rychlostních silnic a (až na výjimky) i mimo síť TEN-T. Pro zbývající centra zařazená do 5. skupiny s vysoce podprůměrnými hodnotami faktoru je typická jejich malá velikost (pouze pět z nich má více než 10 tis. obyvatel). Obecně lze konstatovat, že s klesající velikostí regionálních center dochází vcelku k plynulému zhoršování jejich postavení z hlediska daného faktoru. Abstrahujeme-li od Prahy, nejsou však zjištěné rozdíly mezi jednotlivými kraji příliš významné.

Výsledky regionálního hodnocení faktoru blízkosti letišť ukazují, že nejméně regionů, nacházejících se kromě Prahy pouze ve Středočeském kraji, bylo zařazeno do první skupiny a naopak nejvíce regionů do třetí a čtvrté klasifikační skupiny. Mimo Pražský kraj tak z ostatních krajů logicky zaujímá nejlepší postavení Středočeský kraj, za kterým se umísťují kraje Karlovarský, Jihomoravský a Moravskoslezský, u jejichž center jsou lokalizována nejvýznamnější regionální letiště. Jednoznačně nejhorší postavení v rámci všech krajů vykazuje Jihočeský kraj, za který se řadí kraje Liberecký, Olomoucký a Plzeňský (z krajských měst pak mají nejhorší postavení České Budějovice, Liberec, Jihlava, Olomouc a Zlín zařazené do čtvrté skupiny).

Sledujeme-li dynamiku faktoru ICT, lze konstatovat, že ve srovnání se situací v roce 2001 došlo v důsledku odlišné vývojové dynamiky v jednotlivých krajích k významným změnám v prostorovém

Tabulka 4 Krajské hodnoty prostorových faktorů

kraj	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4	Celkem	Faktory 2–4
Praha	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
Středočeský	1,1	3,2	2,2	1,7	1,9	2,5
Jihočeský	1,8	3,6	4,7	3,1	2,9	3,9
Plzeňský	1,8	3,7	4,0	3,1	2,9	3,7
Karlovarský	2,0	3,4	2,6	2,6	2,6	2,9
Ústecký	1,2	3,0	3,2	4,4	2,7	3,4
Liberecký	1,8	3,4	4,3	3,5	2,9	3,8
Královéhradecký	1,5	3,7	3,6	2,9	2,7	3,5
Pardubický	1,5	3,5	3,3	2,5	2,5	3,2
Vysočina	1,5	3,7	3,9	2,5	2,6	3,5
Jihomoravský	3,2	3,3	2,8	3,3	3,2	3,1
Olomoucký	4,1	3,4	4,2	4,1	3,9	3,9
Zlínský	4,6	3,5	3,8	3,0	3,8	3,5
Moravskoslezský	5,0	3,1	3,0	3,3	3,8	3,1
Česká republika	2,4	3,4	3,4	3,0	2,9	3,3

Faktor 1 – blízkost trhů, Faktor 2 – kvalita silnic a železnic, Faktor 3 – blízkost letišť, Faktor 4 – informační a komunikační technologie.

Zdroj: vlastní výzkum.

rozložení hodnot vybavenosti domácností PC. Nejméně mikroregionů bylo zařazeno do první skupiny (více než 415 PC na 1000 domácností). Nejčastěji je tato skupina zastoupena ve Středočeském a Pardubickém kraji a bylo do ní zařazeno pět krajských měst (Praha, Karlovy Vary, Hradec Králové, Pardubice a Brno). Nejpočetnější je 2. skupina, která je opět nejvíce zastoupena ve Středočeském kraji, následovaném krajem Vysočina. Spadají sem všechna zbývající krajská města s výjimkou Ústí n. L. Podobný počet mikroregionů pak byl zařazen do 3. a 4. skupiny. V případě 3. skupiny se s největším zastoupením setkáváme v Karlovarském a dále v Jihočeském kraji a v případě 4. skupiny pak v Olomouckém kraji a dále krajích Plzeňském a Libereckém. Celkově nejhorší pozici Ústeckého kraje podtrhuje zařazení jeho krajského města až do této skupiny. Zbývající mikroregiony příslušné zejména k Ústeckému kraji, za kterým se značným odstupem následuje kraj Olomoucký, byly zařazeny do zbývajících páté skupiny. Podle celkových výsledků šetření ČSÚ z roku 2006 bylo osobním počítačem vybaveno 36 % domácností (tj. asi 1,5 mil. domácností), 27 % domácností bylo připojeno k internetu a 15 % domácností k vysokorychlostnímu internetu³. Obecně lze konstatovat, že vybavenost domácností PC i připojením k internetu je vyšší v urbanizovaných než ve venkovských oblastech, významnější vliv má však v tomto směru vzdělanostní a věková struktura obyvatelstva.

³ Z databáze Eurostatu vyplývá, že v rámci celé EU vlastnilo v roce 2006 osobní počítač asi 61 % domácností. Ze stejného zdroje vyplývá, že v roce 2006 mělo v EU 49 % domácností přístup k internetu. Česká republika se tak v obou případech řadí až do poslední pětiny členských zemí. Perspektivně však lze počítat s poměrně rychlým snižováním jejího odstupu za nejspělejšími zeměmi. Pokud jde o české firmy je jejich vybavenost (s výjimkou připojení k vysokorychlostnímu internetu) již v současnosti srovnatelná s vyspělými státy EU.

Na základě výsledků agregovaného váženého vyhodnocení všech výše diskutovaných prostorových faktorů kvality podnikatelského prostředí lze konstatovat, že nejlepší předpoklady úspěšné integrace do evropské resp. globální ekonomiky mají Pražský spolu se Středočeským krajem. Nejhorší předpoklady pak vykazují (zejména díky faktoru blízkosti trhů) moravské kraje Zlínský, Moravskoslezský a Olomoucký. Uvedené zjištění lze obecně interpretovat v tom směru, že zlepšení kvality komunikačního napojení resp. konektivity je prioritní otázkou spíše pro moravské než české kraje. Konkrétní údaje dále dokládají, že nejhorší postavení v rámci skupiny infrastrukturních faktorů zaujímá z moravských krajů Olomoucký kraj, se kterým jsou pozičně srovnatelné české kraje Jihočeský, Liberecký a Plzeňský.

MOŽNOSTI OVLIVNĚNÍ PROSTOROVÝCH FAKTORŮ

Tato část podává základní přehled o reálných možnostech ovlivnění jednotlivých prostorových faktorů kvality podnikatelského prostředí. Pokud jde o rozmístění hlavních koncentrací zahraničních i domácích trhů jde o výsledek dlouhodobého spolupůsobení řady politicko-ekonomických, sociálně-kulturních, přírodních a dalších vlivů různé hierarchické úrovně, vyznačujících se často silnou inercií. Tuto inercií lze jednoduše dokumentovat na základě modelového předpokladu vycházejícího ze všeobecně rychlejšího perspektivního ekonomického růstu ekonomik nových členských zemí EU oproti starým členským zemím v relaci 5 % ku 2 % průměrného ročního růstu HDP. Za tohoto předpokladu by celkový nárůst HDP v období 2004 až 2020 činil v prvním případě přibližně 118 % a ve druhém případě pak pouze 37 %. Porovnáme-li v tomto směru region s nejvyšším podílem komponenty zahraničních trhů na celkové hodnotě faktoru blízkosti trhů – Aš s regionem s jejím nejnižším podílem – Jablunkov zjišťujeme i v tomto extrémních případech zlepšení srovnatelné pozice v případě druhého regionu na úrovni necelých 11 %. Ještě nižší hodnoty bychom logicky dosáhli při modelování změn v rámci komponenty domácích trhů. V souladu s těmito skutečnostmi jsou reálné možnosti ovlivňování daného faktoru ze strany jednotlivých zemí příp. regionů značně limitované – v tomto směru lze uvést zahraniční politiku včetně zabezpečení kvalitních marketingových informací o zahraničních trzích, zlepšování logistiky, podporu aktivit domácích firem v zahraničí či lákání zahraničních firem do ČR – přímé zahraniční investice jsou často považovány za jednu z neefektivnějších metod rozvoje regionálních ekonomik (viz např. Toušek a kol., 2005). Výše uvedený příklad nicméně naznačuje možné změny regionálních hodnot faktoru podmíněné odlišným vývojem ekonomik nejbližších zemí, spojené s pozitivními dopady zejména na východní regiony České republiky. Koncentrované spolupůsobení výše definovaných základních vlivů je spojeno zejména s vytvářením politicko-hospodářských seskupení – Česká republika jako člen EU profituje z vytvořeného jednotného trhu, eliminujícího hlavní fyzické, technické a fiskální překážky volného pohybu osob, zboží, služeb a kapitálu. V této souvislosti je účelné dále zmínit významné aktivity EU resp. Evropského společenství zaměřené na podporu mezinárodní ekonomické spolupráce s důrazem na malé a střední podniky – MSP (podrobněji viz Viturka, 2007 B). Základní informace o podnikatelském prostředí v zemích EU, ale i v dalších např. asociovaných zemích, poskytuje síť cca 300 Euro Info Center – EIC. EIC rovněž poskytují asistenci při vyhledávání vhodných partnerů pro spolupráci v rámci své kontaktní sítě s využitím další sítě European Business Innovation Centres. Jinou možností v tomto směru představuje využití služeb Bureau de Rapprochement des Entreprises. Nejtěsnější provázání podpory MSP a programů regionálního rozvoje EU pak zajišťuje kooperační program Europartenariat, který je

zaměřen na stimulaci kontaktů MSP lokalizovaných v méně rozvinutých nebo v restrukturalizujících se regionech. Z českých institucí pak lze v tomto kontextu zmínit zejména Českou agenturu na podporu obchodu – Czechtrade (jejím hlavním úkolem je zvyšování exportní výkonnosti a konkurenceschopnosti českých firem prostřednictvím poskytování základních informací o zahraničních trzích), Českou exportní banku (poskytující vývozní úvěry a další služby související s vývozem) a Exportní garanční a pojišťovací společnost (poskytující pojišťovací služby vývozcům a bankovních ústavům financujícím vývoz a rovněž pojištění investic českých firem v zahraničí).

Globalizace světové ekonomiky pochopitelně do určité míry relativizuje význam faktoru blízkosti trhů v mezinárodním obchodě. V tomto ohledu je ovšem potřebné zdůraznit, že jde o prostorově a odvětvově značně diferenciováný proces, kdy pokračující liberalizace světového obchodu (dlouhodobě podporovaná aktivitami Světové obchodní organizací – WTO) současně vytváří i mnohem svobodnější prostředí pro lokalizaci investic než tomu bylo v minulosti. Průvodním jevem tohoto vývoje je geografické rozšiřování operačního působení zejména nadnárodních společností, indukující významné změny v intenzitě a směřování obchodních toků (podle odhadu WTO se nadnárodní společnosti podílejí asi 70 % na mezinárodním obchodě a 80 % na přímých zahraničních investicích). Tyto aktivity nadnárodních firem jsou motivovány jak využitím nižších produkčních nákladů, tak snahou být v blízkosti trhů s vysokým růstovým potenciálem. I přes významné změny v intenzitě a směřování obchodních toků si však historicky vzniklá struktura obchodních vztahů zachovává svůj význam (tuto skutečnost lze dokumentovat na příkladě USA, jejichž hlavním obchodním partnerem i nadále zůstává sousední Kanada, s výrazným odstupem následovaná exportně silně expandující Čínou, která odsunula na třetí místo druhého souseda USA Mexiko). V tomto kontextu je účelné zmínit i vývoj dopravních resp. logistických nákladů jako specifický faktor ovlivňující světový obchod. Tyto náklady jsou pochopitelně výrazně determinovány vývojem cen ropy. Podle údajů CIBC World Markets vzrůst ceny barelu ropy WTI na úroveň téměř 150 USD v polovině roku 2008 znamenal nárůst nákladů na lodní dopravu standardního kontejneru ze Shanghaie do San Diega vzhledem k roku 2000 o zhruba 150 % na cca 5,5 tis. USD. Vzhledem k nepředvídatelným výkyvům ceny ropy lze v kombinaci se zvyšujícím se tlakem na internalizaci negativních environmentálních externalit produkovaných dopravou a dalšími politicko-ekonomickými faktory očekávat významné změny v budoucí geografii světové výroby, spojené s posilováním významu vzájemné blízkosti hlavních center výroby a spotřeby (Engarido et al., 2008). Faktor blízkosti trhů si tak nepochybně udrží své postavení jednoho ze základních faktorů ovlivňujících rozvoj zahraničního obchodu (řada ekonomických teorií zahraničního obchodu však překvapivě tento poměrně lehce ověřitelný fakt zamlčuje či dokonce ignoruje).

Úvodem části věnované faktoru kvality silnic a železnic je potřebné konstatovat, že země, regiony a obce nepochybně potřebují kvalitní dopravní infrastrukturu, která jejím obyvatelům, soukromým firmám i veřejným institucím zabezpečí dobrou dosažitelnost bližších i vzdálenějších cílů za účelem uspokojování jejich různorodých potřeb. Zajištění kvalitní dopravní infrastruktury proto patří mezi základní priority dopravní politiky ČR, jejímž strategickým cílem je vytvoření podmínek pro zajištění kvalitní dopravy v souladu s principy udržitelného rozvoje a optimalizací dělby přepravní práce mezi jednotlivými druhy dopravy (MD, 2005). Realizace dopravní politiky vychází z rozsáhlého systému právních norem, ze kterých se dopravní infrastruktury týkají zejména Zákon č. 266/1994 Sb. o drahách, Zákon č. 111/1994 Sb. o silniční dopravě, Zákon č. 13/1997 Sb. o pozemních komunikacích a Zákon č. 104/2000 Sb. o Státním fondu dopravní infrastruktury (ve znění pozdějších předpisů).

Na právní a s nimi propojené administrativní nástroje dopravní politiky navazují ekonomické nástroje, které jsou zaměřeny zejména na optimalizaci přepravních procesů včetně řešení negativních dopadů dopravy. V tomto směru je kladen důraz na opatření cílená na změnu nepříznivých trendů ve vývoji dělby přepravní práce mezi silniční a železniční dopravou (např. prostřednictvím mýta, které zvyšuje přímé dopravní náklady v silniční dopravě přibližně o 1/3) a dále na dosažení příznivějších relací mezi hromadnou a individuální dopravou v osobní dopravě na regionální a lokální úrovni (např. prostřednictvím zavádění integrovaných dopravních systémů). Pro účely financování výstavby, modernizace a údržby dopravní infrastruktury byl v roce 2000 zřízen Státní fond dopravní infrastruktury, jehož stabilní příjmovou základnu tvoří zejména převody výnosů ze silniční a spotřební daně a dále silničního mýta (celkové výdaje SFDI v období let 2001–2006 převýšily 250 mld. Kč). Z dalších veřejných finančních zdrojů jsou mimo prostředky ze státního rozpočtu a územních rozpočtů v tomto směru k dispozici i úvěry z Evropské investiční banky a zejména značné prostředky z fondů EU – v této souvislosti jde především o objemově největší český sektorový operační program Doprava s plánovanými prostředky na období 2007 až 2013 ve výši téměř 5,8 mld. Euro. Z konkrétních staveb silniční infrastruktury s plánovaným termínem dokončení do konce roku 2013 lze uvést dálnice D1 Praha–Brno–Ostrava–Bohumín/hranice s Polskem (v konečné trase D1 splyne s D47), D3 Praha–České Budějovice–Dolní Dvořiště/hranice s Rakouskem, D8 Praha–Ústí n. L.–Petrovice/hranice s Německem a D11 Praha–Hradec Králové–Jaroměř a rychlostní silnice R1 Pražský okruh a R48 (Hranice) Bělotín–Český Těšín/hranice s Polskem. Pokud jde o tranzitní železniční koridory, lze v uvedeném časovém horizontu počítat pouze s dostavbou odbočné větve 2. koridoru Přerov–Česká Třebová; zahájeny byly práce na 4. koridoru (Praha)–České Budějovice–Horní Dvořiště/hranice s Rakouskem a rovněž na 3. koridoru Cheb/hranice s Německem–Plzeň–(Praha)⁴. V souladu s výše uvedenými skutečnostmi je zřejmé, že výstavba expresních silnic a železnic zůstává i nadále jednou z hlavních priorit veřejných výdajů. V nejbližším období je proto účelné soustředit maximální pozornost na efektivitu vládních výdajů (zejména dálnic, jejichž stavební náklady jsou nelogicky vyšší než v ekonomicky podstatně rozvinutějších zemích EU) a dále na jejich celkovou strukturu.

Závěrem této části je prospěšné uvést několik kritických poznámek k tradičním představám o mimořádných přínosech výstavby kvalitní dopravní infrastruktury, ztotožněné obvykle s výstavbou dálnic a rychlostních silnic, pro regionální rozvoj. Přeceňování těchto potenciálních přínosů vyplývá již ze zřejmé skutečnosti, že horní limity kvalifikovaných odhadů podílu dopravy na nákladech v tomto směru nejvíce náročných průmyslových odvětví se pohybují v intervalu 5–10 %, přičemž jejich větší část připadá na tzv. koncové náklady, zejména nakládku a vykládku zboží. Z toho vyplývá, že uspoříme-li díky vybudování dálnice např. 20 % jízdního času, pak za předpokladu 60 % podílu koncových nákladů činí odpovídající teoretická finanční úspora pouze necelých 0,6 % z celkových nákladů firem. Z obecného pohledu je pak dále obvykle přehlížen významný fakt, že dálnice šetří náklady nejen vývozcům, ale i dovozcům tj. její výstavba může v případě dopravně náročných skupin zboží s vyšší cenovou pružností poptávky vyvolat zvláště v zaostávajících regionech i významné negativní dopady, spojené např. s likvidací méně konkurenceschopných místních firem díky nárůstu importu z jiných regionů (v tomto směru jsou známé příklady ze Španělska, Itálie či východního Německa (podrobněji viz Kurfürst, 2001). Podle Braye tak neexistuje jasná příčinná vazba mezi dobrým silničním spojením a ekonomickým úspěchem regionu (Bray 2000).

⁴ Plánována je odbočná větev Plzeň – Domažlice/hranice s Německem.

V rozvoji letecké dopravy je v České republice položen základní důraz na zvyšování výkonnosti centrálního pražského letiště a dále na rozvoj hlavních regionálních letišť (jako významný rozvojový stimul se v této souvislosti projevilo jejich převedení do vlastnictví příslušných krajů resp. krajského města v případě letiště v Pardubicích). Celkově je možné konstatovat, že rozložení velkých letišť s mezinárodním provozem v České republice je i s ohledem na neustále se zkvalitňující silniční a železniční infrastrukturu v podstatě dostačující. Pokud jde o nabízející se možnost využívání zahraničních letišť pro potřeby českých regionů lze konstatovat, že ve vzdálenosti do 90 km od některého z krajských měst se nachází pouze letiště v saských Drážďanech v případě Ústí n. L. Z perspektivních záměrů rozvoje regionálních letišť garantovaných veřejným sektorem se jako nepřínosnější jeví využití bývalého vojenského letiště v Plané u Českých Budějovic, kde je zejména vzhledem k vysoké turistické atraktivitě Jihočeského kraje k dispozici jistý potenciál pro zajištění potřebné ekonomické rentability budoucího leteckého provozu. Z hlediska studií rozvoje regionálních letišť je ovšem potřebné upozornit na skutečnost, že jejich zjevnou slabinou je přeceňování ekonomické návratnosti uvažovaných investic, motivované snahou o získání příslušných dotací (v tomto směru je kromě reálných potřeb opomíjena zejména konkurence již vybudovaných velkých regionálních letišť).

Rozvoj faktoru informačních a komunikačních technologií je ve významné míře determinován odpovídajícími preferencemi domácností. Ze získaných poznatků se dají odvodit čtyři hlavní důvody, proč domácnosti nemají PC. Prvním z těchto důvodů je celková neznalost práce na počítači, druhým je (byť třeba jen domněle) vysoká cena za pořízení PC, třetím existence nějaké bariéry připojení k internetu a posledním důvodem pak skutečnost, že jednotlivci nemají představu, k čemu by vlastně PC mohli využívat. Na základě těchto důvodů pak můžeme odvodit tři základní způsoby řešení uvedených problémů, a to vzdělávání, osvětu a zlepšování přístupu k internetu. Přestože z údajů ČSÚ vyplývá, že jednotlivci nejčastěji získávají znalosti práce s PC na základě neformální pomoci od přátel a kolegů, neztrácí formální vzdělávání svůj primární význam. V jeho rámci je možné rozlišovat mezi vzděláváním na školách a kurzy celoživotního vzdělávání. Školní výuka práce na počítači je dnes již běžnou záležitostí, o čemž svědčí vysoký podíl mladých uživatelů PC. Horší situace je v oblasti vzdělávání dospělých. V tomto směru může napomoci realizace kurzů práce s PC v rámci aktivní politiky zaměstnanosti. Odpovídající náklady mohou být v současném plánovacím období EU hrazeny z operačního programu Lidské zdroje a zaměstnanost či Vzdělávání pro konkurenceschopnost (v Praze pak lze obdobné aktivity financovat z OP Praha – Adaptabilita). Dalším významným doporučením je zlepšování přístupu k internetu zejména v menších obcích. Zde je často jedinou možností připojení po telefonních linkách příp. je k dispozici nabídka wifi připojení. V obou případech může však být významnou bariérou cena připojení. V této souvislosti je možné uvažovat o cílené podpoře infrastruktury pro zavádění internetu a rovněž o aplikaci opatření cílených na prohloubení liberalizace trhu. Oblast osvěty a zlepšování přístupu k internetu by pak měla především reagovat na skutečnost, že lidé někdy nemají potřebnou představu o možnostech využívání PC a internetu resp. mají obavy ze složitosti informačních technologií. Např. asi 16 % uživatelů internetu jej nevyužívá k vyřizování úředních záležitostí, protože nemají v tomto směru dostatečné informace. Osvěta by tedy měla být zaměřena především na prezentaci obvyklých konkrétních situací, které lze řešit elektronicky a dále zdůrazňování srovnatelnosti elektronického vyřizování s osobním kontaktem, jeho jednoduchost a bezpečnost. V této souvislosti však nelze opomíjet tu skutečnost, že veřejná správa by měla usilovat o takový stav, aby co nejvíce záležitostí šlo skutečně elektronicky řešit. Pro tento účel mohou sloužit

Tabulka 5 Potenciál dostupnosti

konektivita	poloha		
	nadprůměrná	průměrná	podprůměrná
nadprůměrná	PR		
průměrná	STČ, KV, UL, HK, PU, VY	JM	ZL, MS
podprůměrná	JČ, PL, LB		OL

Použité zkratky krajů:

PR – Praha, STČ – Středočeský, JČ – Jihočeský, PL – Plzeňský, KV – Karlovarský, UL – Ústecký, LB – Liberecký, HK – Královéhradecký, PU – Pardubický, VY – Vysočina, JM – Jihomoravský, OL – Olomoucký, ZL – Zlínský, MS – Moravskoslezský.

různé projekty zaměřené na elektronizaci a efektivnost veřejné správy, které lze financovat z tzv. Integrovaného operačního programu.

ZÁVĚR

Příspěvek na základě odborné analýzy dokládá, že prostorové faktory mají si i v podmínkách rostoucí globalizace zachovávat význam pro ekonomický rozvoj zemí i jejich regionů. V této souvislosti trvale hraje významnou roli geografická poloha regionu, kdy jeho blízkost vzhledem k vyspělým regionům nepochybně generuje výrazně podněty pro jeho další rozvoj prostřednictvím kvantitativní i kvalitativní stimulace úrovně poptávky (tím vznikající silná ekonomická závislost méně vyspělých regionů má však pochopitelně i svá rizika, projevující se především v cyklických obdobích recese, kdy se ze strany vyspělých regionů poměrně často setkáváme se snahami o „export“ nastupující krize). Kromě geografické polohy hraje v tomto směru významnou roli i kvalita komunikačního napojení tj. konektivita, stimulující ekonomickou integraci regionů. Vzájemný poměr příslušných faktorů (včetně subfaktorů) determinuje ekonomický potenciál dostupnosti a v souladu s tím má nezanedbatelné dopady na oslabování či naopak posilování prostorové diferenciaci v ekonomickém rozvoji regionů resp. procesy divergence a konvergence (European Commission, 1996). Přiložená zobečňující tabulka v tomto směru ukazuje relativně příznivou celkovou situaci českých krajů, kterou lze interpretovat jako jejich významnou komparativní výhodu oproti regionům ostatních nových středoevropských členských zemí EU. Z praktického pohledu lze konstatovat, že výše uvedené skutečnosti tvoří významné vstupy pro tvorbu efektivní hospodářské a regionální politiky, za jejíž základní tržně konformní cíl pak považují zlepšování kvality podnikatelského prostředí a podporu vzájemné spolupráce podnikatelských subjektů. Plnění tohoto dlouhodobého cíle z ekonomického pohledu stimuluje vytváření externích úspor s pozitivními dopady na efektivitu celé ekonomiky

LITERATURA

- Bray, J. 2000: *The Rush for Roads: a road programme for economic recovery?* Transport, London.
- ČSÚ 2007: *Informační a komunikační technologie v domácnostech a jejich využívání jednotlivci v ČR v roce 2006.* ČSÚ, Praha.

- Engarido, P.** et al. 2008: Mohou USA vrátit pracovní místa z Číny. *Euro* 27-28, s. 81–85, (převzato z BusinessWeek).
- European Commission** 1996: *Regional development studies – The impact of the development of the countries of Central and Eastern Europe on the Community territory*. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
- European Commission, Eurostat** 2007: *Regional yearbook 2007*. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
- Hapl, M.** 2005: *Geografická organizace společnosti v České republice: transformační procesy a jejich obecný kontext*. PŘF UK, Praha.
- Kurfürst, P.** ed. 2001: *Jak dálnice (ne)prospívají regionálnímu rozvoji*. (dostupné na www.dopravniklub.ecn.cz).
- MD ČR** 2007: *Ročenka dopravy 2006*. (dostupné na www.sydos.cz/cs/rocenka-2006/rocenka/htm_cz).
- Netherlands Economic Institute in cooperation with Ernst&Young** 1993: *New location factors for mobile investment in Europe*. Office for Official Publications of the European Communities. Brussel – Luxemburg.
- Porter, M.** 1990: *The competitive advantages of nations*. The Free Press, New York.
- Toušek, V.** a kol. 2005: *Česká republika – portréty krajů*. CRR MU a PŘF UP, Brno, Olomouc.
- Viturka, M.** 2007a: Konkurenceschopnost regionů a možnosti jejího hodnocení. *Politická ekonomie* 5, s. 637–658.
- Viturka, M.** 2007b: *Regionální ekonomie a politika II*. ESF MU, Brno.
- Viturka, M.** a kol. 2003: *Regionální vyhodnocení kvality podnikatelského prostředí v České republice*. ESF MU, Brno. www.businessinfo.cz.

SUMMARY

The role of spatial factors of regional development in a globalized economy

The objective of this paper is to analyze the development role of spatial factors under global economic conditions. The author holds the opinion that spatial factors in this context have maintained their significance not as fundamental barriers but as limits to the effectiveness of economic development. The changing character of economic development generates new ways of interpreting space in the decision making process of economic subjects. Spatial factors form a major part of the quality of the business environment (the choice of terrestrially bound factors of the quality of the business environment represents the main area in which regions compete with each other in the attempt to create the best possible conditions for the development of business activity). The method of evaluating the quality of the business environment from a regional perspective is based on the identification of the main influencing factors that reflect the investment and development preferences of companies. From a set of 16 factors in total, the following factors best reflect the spatial significance: market proximity, the quality of roads and railways, the proximity of airports, and information and communication technology (with a 25 % share in the whole set of factors).

The results of the analysis are presented in the case of the Czech Republic (interregional – regions and micro-regions – administrative districts with extended competence 3rd level of evaluation). The factor of market proximity includes components of foreign and domestic markets (their significance was specified as being 1 : 0.8). In the first case the method of evaluation is based on the selection of foreign regions based on the criterion of effective distance of regional cities (using a gravitation model) and on the criterion of average distance in the second case. When these criteria were fulfilled the individual regions were assigned the corresponding GDP value of the target regions. The rank of the individual

regions from the point of view of the quality of roads and railways corresponds to their connection to the most significant segments of the railway or road network, evaluated using weighted coefficients (the comparative significance of road and rail transport for the transportation of goods was evaluated with a ratio of 4:1). The methodology used to evaluate the factor proximity to airports takes into consideration the location and the related spatial transport effect of larger international airports according to their significance (Prague, Brno, Ostrava, Karlovy Vary and Pardubice). The evaluated factor of information and communication technology (ICT) takes the local population's computer equipment as a basic indicator of their development. The results of the regional investigation performed by the Czech Statistical Institute were modified based on qualified estimates, taking into consideration the development rank of the individual micro-regions and convergence tendencies in the amenities of urbanized and rural areas.

Based on the results of the aggregate weighted evaluation of all of the abovementioned spatial factors of the quality of the business environment we can state that the regions of Prague and Central Bohemia are presumed to have the most successful integration into the European or global economy and the Zlínský, Moravskoslezský and Olomoucký regions have the least (in particular due to market proximity which implies a strong polarization among Bohemian and Moravian regions). From the findings we can state that better quality communications or connectivity is of more priority in Moravian than in Bohemian regions. Specific data further illustrates that the Olomoucký region is ranked in the worst position in the group of infrastructure factors in the Moravian region with the Bohemian regions of Jihočeský, Liberecký and Plzeňský having a comparable position (in general we can state that the smaller the regional center the lower the rank, modified in the case of factors like ICT know-how and the education structure of the inhabitants). Practical aspects of the paper are emphasized in the part dealing with the possibility of influencing the individual factors (with an emphasis on economic and regional policy). The relationship of the relevant factors determines the economic potential of accessibility and in accordance with this has an inevitable impact on the weakening or otherwise strengthening of spatial differentiation in regional economic development. Attention is paid to a discussion on selected issues, in particular the traditional perception of the main development advantages of motorway construction or the support of ICT development from the public sector.

GEOGRAFICKÝ VÝZKUM CESTOVNÍHO RUCHU A REKREACE V ČR V LETECH 1950–2008

Jiří Vystoupil, Josef Kunc

Abstract

The contribution engages in almost sixty years old tradition and process of geography of tourism and recreation in the Czech Republic. The framework of contribution comprises historical view to nine inspiring research topics related with tourism activities in Czech (Slovak) academic environment. Strong emphasis of geographers published activities is also connected with brought up research themes. The second crucial text part is a brief feature of most important, particularly geographical, „schools“ of tourism and their significant representatives. The objective of this contribution is to introduce research platform one of geographical discipline in its developmental complex, tradition and current purposes. Authors are not possessed of ideal and complete matter-of-fact overview of works in branch – it is not possible in a given extent of text anyway.

Key words: Czech Republic, tourism and recreation, historical analysis, geographical research, geographical schools

HLAVNÍ SMĚRY VÝZKUMU V ČESKÉ GEOGRAFII CESTOVNÍHO RUCHU A REKREACE

Vývoj geografických výzkumů cestovního ruchu měl a má v České republice podobné rysy jako ve světě, i když samozřejmě v daleko menší míře komplexity a rozsahu výzkumu (do značné míry určitá absence např. problematiky geografických aspektů mezinárodního cestovního ruchu, problematiky cestovního ruchu v rozvojových zemích, hodnocení vlivů cestovního ruchu na geografické prostředí, udržitelný cestovní ruch, apod.) jakož i do určité míry v úrovni teoreticko-metodologických základů a přístupů. Přesto i česká geografie měla a má svoje silná témata v problematice cestovního ruchu. Jako významné a nosné lze uvést zejména diskuze nad předmětem geografického výzkumu cestovního ruchu, výzkum rekreativity obyvatelstva, studium otázek krátkodobé rekreace a druhého bydlení, hodnocení lokalizačních faktorů v cestovním ruchu, prostorové analýzy a organizaci cestovního ruchu a jeho hlavních forem, regionální výzkum cestovního ruchu, atlasovou a mapovou tvorbu, regionalizaci a rajonizaci cestovního ruchu na území ČR.

V uvedeném obsahovém kontextu se tento příspěvek snaží nahlédnout do padesátileté historie výzkumu a z toho se odvíjející publikační činnosti českých geografů, resp. i slovenských geografů zabývajících se problematikou cestovního ruchu na našem území, a to v následujících devíti problémových okruzích. Jejich výběr může být sestaven z různých pohledů, zde je prezentováno názorové pojetí hlavního představitele „brněnské školy“ geografie cestovního ruchu – J. Vystoupila. Autoři příspěvku si nestanovují „monopol“ na úplný věcný přehled (ten ani není v rozsahu tohoto příspěvku možný), podobně ze stejného důvodu nelze zdaleka sestavit úplný přehled všech publikujících autorů (geografů).

DISKUZE K PŘEDMĚTU GEOGRAFICKÉHO VÝZKUMU CESTOVNÍHO RUCHU A REKREACE

První příspěvek k diskusi nad předmětem a zaměřením vznikající geografie cestovního ruchu lze nalézt u V. Häuflera v jeho publikaci o horských oblastech v Československu (Häufler 1955)¹. Významně polemizující a velmi přínosná geografka se v podobě S. Šprincové objevuje koncem 50. let na Palackého univerzitě v Olomouci. Na tomto místě lze uvést například její hodnocení problematiky zaměřením a úkolů geografie cestovního ruchu v ČSR v 50. až 70. letech (Šprincová 1969, 1975a, 1977, 1983b), podobně i hodnocení světové geografie cestovního ruchu (Šprincová 1980, 1983a), resp. studium metod výzkumu v geografii cestovního ruchu (Šprincová 1971). Obdobné shrnutí nejvýznamnějších výzkumných témat ve světové geografii cestovního ruchu provedl za 30 let J. Vystoupil (Vystoupil 2008c). Významný teoreticko-metodologický přínos znamenaly také práce Gardavského (1975, 1977) k problematice geografického výzkumu druhého bydlení, resp. diskuse k metodám výzkumu a k výzkumným tématům se geografie rekreace (Gardavský a Ryšlavý 1978, Gardavský 1986). Na jeho základech pokračovali pražští geografové I. Bičík, D. Fialová a J. Vágner (jeho kolegové a žáci), kteří zásadním způsobem obohatili naši geografii cestovního ruchu a rekreace o studium geografických (prostorových) a sociálních problémů druhého bydlení (Bičík et al. 2001, Vágner, Fialová et al. 2004).

Aktuální téma problematiky a souvislostí životního prostředí a cestovního ruchu na příkladě ostravské průmyslové aglomerace přinesl do naší geografické literatury M. Havrlant (1973, 1977). V tomto studiu se angažovalo mnoho našich geografů, za jednu z mladých a kreativních zástupců v komplexní problematice vlivu geografického prostředí na cestovní ruch lze považovat M. Páskovou, byt geografické studium neabsolvovala (Pásková 2003a).

V 70. letech publikoval slovenský geograf P. Mariot geografický koncept studia lokalizačních, selektivních a realizačních předpokladů cestovního ruchu jako základní prostorový model cestovního ruchu (Mariot 1971a, 1971b). Tento přístup měl poté významný vliv na celou generaci českých geografů, autory příspěvku nevyjímaje.

Mariotovy příspěvky rozvinul v teoreticko-metodologické a především v aplikační rovině v 80. letech J. Vystoupil, a to o nové přístupy k hodnocení přírodních (lokalizačních) předpokladů (Vystoupil 1979, 1981), o přístupy k hodnocení rekreativity obyvatelstva – příčiny, nároky a potřeby (selektivní předpoklady) (Vystoupil 1981, 1983b), resp. o přístupy k problematice prostorové organizace druhého bydlení, aplikace prostorových modelů v cestovním ruchu, resp. funkčně-prostorové typologizace středisek a regionalizace oblastí cestovního ruchu (Vystoupil 1988b). A společně s P. Mariotem rozvinul moderní kartograficko-geografické metody v geografii cestovního ruchu (Vystoupil a Mariot 1987, Vystoupil et al. 1992).

K navazujícím tématům lze také zařadit diskuze nad předmětem výzkumu či výuky celého složitého fenoménu cestovního ruchu (např. Franke et al. 2006), resp. diskuze nad předmětem a problémy geografie cestovního ruchu ve vysokoškolské výuce (Šíp 2002, Holešinská, 2005).

---

¹ Geografické (prostorové) aspekty cestovního ruchu, resp. úvahy o jejich významu pro poznání cestovního ruchu se objevují již ve 30. a 40. letech u našich prvních badatelů v cestovním ruchu – B. V. Černý a J. Charvát, řešení otázek lázeňství a zotavení – A. Gregor a J. Stibor.

Analýza vybraných lokalizačních, selektivních a realizačních faktorů v cestovním ruchu

Toto široké téma zahrnuje především analýzy a hodnocení vlivu přírodních, kulturně-historických, ekonomických a společenských podmínek a předpokladů pro cestovní ruch, tedy především lokalizačních a selektivních faktorů a předpokladů cestovního ruchu, a to na různých úrovních (obecná metodologická úroveň, regionální výzkum cestovního ruchu i celého území ČR).

Teoreticko-metodologické otázky hodnocení potenciálu cestovního ruchu, rozpracované v geografii cestovního ruchu S. Šprincovou a P. Mariotem, byly rozvinuty u nás již koncem 60. a v 70. letech také v územně-plánovací praxi, zejména v Terplanu (Míchal a Nosková 1970, Kotrba 1968). Od 70. let nastal bohatý regionální výzkum problematiky hodnocení lokalizačních a selektivních předpokladů na geografických pracovištích v celé České republice.

Například prostor dřívějšího Západočeského kraje z různých geografických aspektů (např. přírodní potenciál) byl a je studován desítky let plzeňskými geografy. V této souvislosti lze uvést především práce S. Mirvalda a M. Novotné (Novotná 2005, 2007a). Podobně byl studován prostor Severomoravského kraje (např. problematika geografického potenciálu Beskyd, Jeseníků, Oderských vrchů, podmínky pro rekreaci ostravské průmyslové aglomerace) moravskými geografy, a to M. a J. Havrlanty (Havrlant, M. 1974, 1986, Havrlant, J. 1993, 2003) a Šprincovou (1968, 1970). Analýzy na území Jihomoravského kraje najdeme v pracích Vystoupila (1980, 1981). Jihočeský kraj a jeho rekreační potenciál včetně hodnocení potenciálu venkovských oblastí podrobně studovali a zmapovali např. Kubeš a Barták (1998), Hasman et al. (2001), Hasman a. Šíp 2001, Šíp (1997, 1998, 2007) či Šíp a Vystoupil (2005).

Podrobné hodnocení potenciálu cestovního ruchu celé ČR nalezneme v pracích Bíny (2002), J. Vystoupila a jeho kolegů (Vystoupil 1981, Šauer 2005, Vystoupil et al. 2007). Jen ojediněle najdeme studium geografické problematiky doprovodné infrastruktury cestovního ruchu, zejména dopravní infrastruktury (Seidenglanz 2005).

Problémy krátkodobé rekreace (městského) obyvatelstva a rekreativity obyvatelstva

Výzkumy problematiky krátkodobé rekreace byly a jsou vedeny ve dvou základních časoprostorových úrovních. První z nich je rekreace v místě bydliště. Geografický výzkum problematiky využívání volného času v místě bydliště (ve městě) však u nás nebyl a není příliš rozšířen. Větší pozornost byla věnována zejména sociologickým problémům (ze staršího období např. Librová 1972, 1987, Filipcová et al. 1974). Většina výzkumů se orientovala a orientuje na analýzu pobytu a pohybu obyvatelstva na území města, a to z pohledů urbanistických, dopravních a sociologických. Časté jsou také analýzy specifických forem aktivit volného času (např. zahrádkaření). Značné množství prací se rovněž zabývá hodnocením struktury a využití městské zeleně, městských parků a lesů (urbanistická, estetická hlediska normativy). Podrobně je také analyzována problematika rekreační infrastruktury ve městech (zábavní a sportovní zařízení volného času).

Od konce 60. let byl největší zájem naší geografie soustředěn na problematiku krátkodobé (víkendové) rekreace mimo město (příměstská a vzdálená rekreace). Z velmi širokého spektra pohledu geografů na krátkodobou rekreaci lze uvést dopravní problematiku, socioekonomickou problematiku, problematiku územní organizace či hodnocení intenzity rekreačních migrací. Na jedné straně jsou tak v oblastech poptávky prováděny analýzy potřeb a hodnocení účasti obyvatelstva na krátkodobé rekreaci (např.

Gardavský 1977, Librová 1972, Vystoupil 1981, 1989b), hodnocení časové dostupnosti a dosažitelnosti, byly a jsou vypracovávány modely prostorového šíření a rozptylu příměstské rekreace (Vystoupil 1985). Na straně druhé byl a je prováděn také výzkum v cílových návštěvních místech a oblastech pro denní a víkendovou rekreaci. Ze zajímavých výzkumů lze uvést práce např. o Praze (Gardavský 1968, 1969, 1971, Himiyama et al. 2002), o Brně (Vystoupil 1978, 1980, 1981) nebo o Ostravě (Havrlant, M. 1968, 1977, Librová 1969, aj.).

Fenomén druhé bydlení

Nejvýznamnější a publikačně nejrozsáhlejší téma v naší geografii cestovního ruchu představuje již čtyřicet let výzkum krátkodobé (víkendové) rekreace a zejména druhého bydlení, označovaného v geografické literatuře jako proces sociální difúze. V problematice druhého bydlení byl a je nejvíce rozšířen výzkum jeho utváření a územní organizace na různých prostorových úrovních, často spojený s utvářením a vymežováním příměstských rekreačních zázemí (jako rozhodující lokalizační faktory jsou analyzovány vzdálenost a přírodní atraktivita, sídelní situace v návštěvních místech, vliv druhého bydlení na rozvoj venkovského prostředí a rekreačních středisek).

První problémový okruh našich výzkumů představují regionální analýzy druhého bydlení povětšinou obyvatelstva našich největších měst: Prahy (Gardavský 1969, Fialová 2001a, Vágner 2003a), Brna (Vystoupil 1978, Hynek a Sedláček 2004), Ostravy (Librová 1969, Havrlant, J. 2004, 2006), Plzně (Novotná 2007b), Olomouce (Šprincová 1984b, Ptáček 2004), Českých Budějovic (Kubeš 2004a), Liberce (Pecháčková 2004) či Ústí nad Labem (Anděl 2004).

Druhý problémový okruh s největším teoreticko-aplikačním přínosem představují celonárodní výzkumy příčin rozvoje, vývoje, prostorové organizace, socio-geografických souvislostí a konečně výzkumy perspektiv druhého bydlení u nás. Mezi nejvýznamnější autory a jejich práce v tomto kontextu lze uvést především: Bičík (2001), Fialová (2001b, 2004), Fialová a Vágner (2005, 2006), Gardavský (1971, 1983), Kubeš (2004b, 2005), Kučera (1992), Librová (1975), Šprincová (1984a), Vágner (1999, 2001, 2003b, 2004a, 2004b), Vágner a Fialová (2004, 2006), Vystoupil (1981, 1983b, 1985, 1987b, 1989b, 1989c, 1991), Vystoupil a Stachowski (1989).

Vývoj cestovního ruchu, analýzy prostorové organizace cestovního ruchu a jeho hlavních forem

Tento nejrozsáhlejší problémový okruh byl a je nejstarším a nejvlastnějším předmětem geografie cestovního ruchu jako syntetizující prostorové vědy, a to jak ve světě, tak i v České republice. Do této problémové oblasti spadají výzkumy intenzity a struktury návštěvnosti, formování a směřování turistických a návštěvnických proudů, klasifikace a typologizace návštěvních míst cestovního ruchu a zejména regionální výzkumy prostorové organizace menších územních celků, větších oblastí cestovního ruchu, resp. rajonizace a regionalizace národní úrovně.²

Jedním z prvních výzkumných témat naší geografie cestovního ruchu byla a dodnes je prostorová (popisně geografická) analýza hlavních forem cestovního ruchu. Na tomto místě lze uvést např. studie

² Spadají sem rovněž problémy územní organizace krátkodobé rekreace městského obyvatelstva (krátkodobé rekreační migrace) a problematika územní organizace druhého bydlení. Pro jejich významnost v naší geografii cestovního ruchu jsou uvedeny výše jako samostatná výzkumná témata.

týkající se městského a venkovského cestovního ruchu (Perlín 1998, Šauer a Vystoupil 2005, Holešinská 2006), horských oblastí zimní a letní rekreace a cestovního ruchu (Häufler 1955, Hůrský 1963, Havrlant, J. 2000, 2005, Šprincová 1972), vinařského cestovního ruchu (Kunc a Vystoupil, P. 2005), lázeňství a lázeňského cestovního ruchu (Migala a Szczyrba 2006, Šauer a Vystoupil 2006, Kunc 2007), resp. studie s problematikou územní organizace cestovního ruchu celého území ČR (Vystoupil 1988b, Vágner a Voborníková 2007).

Dalším významným výzkumným tématem u nás byla a dodnes je regionalizace, resp. rajonizace cestovního ruchu území ČR. První práce orientované na geografické přístupy k regionalizaci se objevují již u S. Šprincové (1959, 1965), či později novodobé geografické přístupy k regionalizaci cestovního ruchu ČR (např. Šprincová a Lepka 1990, Vágner 2000, Vystoupil et al. 2007, Vystoupil et al. 2007a, 2007b); obdobné hodnocení geografického potenciálu za obce ČR bylo provedeno v ÚÚR v Brně (Bína 2002). Přístupy z hlediska územně – plánovací praxe nalezneme zejména v Rajonizaci cestovního ruchu z roku 1962 (Kotrba 1968) a v její aktualizaci z roku 1981 (Dohnal et al. 1981). Jako speciální problém lze uvést také otázky regionální diferenciaci ekonomického významu cestovního ruchu obcí ČR (Maryáš 2002, Vystoupil et al. 2006).

Hodnocení vývoje cestovního ruchu, včetně koncepcí a prognóz jeho rozvoje lze označit za poměrně specifické v tomto výzkumném tématu. Prováděny byly např. analýzy vývoje cestovního ruchu a jeho forem (Šíp 2002, Vystoupil 1988a, 1988b), analýzy domácí i zahraniční návštěvnosti (Franke a M. Košatka 2008, Mariot et al. 1992, Vystoupil a Šauer 2003, 2004, Vágner 2003c, 2003d, Kratochvíl a Šíp 1999) či prognózy rozvoje cestovního ruchu a jeho hlavních forem (Vystoupil 1989a, Veselá 2006).

K prostorové organizaci cestovního ruchu lze vztáhnout také problematiku územní organizace turistických informací a konkrétně turistických informačních center, přestože jsou tyto častěji řazeny do sféry organizace a řízení cestovního ruchu. Z prací vztahujících se k tématu lze uvést např. Holešinskou (2004a, 2004b), Holešinskou a Nunvářové (2005) či Kunce (2005).

Nejrozsáhlejší regionálně geografický výzkum v cestovním ruchu mapující území České republiky představují diplomové práce na všech níže uvedených geografických katedrách. Jejich počet je možné za posledních padesát let odhadovat na více než 500. Zhodnotit jejich problémové a územní zaměření je však mimo možnosti tohoto příspěvku.

Kartograficko-geografické přístupy a metody v cestovním ruchu

Geograficko-kartografické přístupy a metody v cestovním ruchu, zejména metodika tvorby tématických map cestovního ruchu, jsou jedněmi z nejdůležitějších vyjadřovacích prostředků geografie cestovního ruchu. Pozornost se u nás soustředila a soustřeďuje především na vyjádření prostorové organizace cestovního ruchu a rekreace a jejich hlavních forem (Gardavský a Ryšlavý 1978, Mariot 1987, Vystoupil 1987a, 1989b, Vystoupil et al. 1992) resp. jednotlivých potenciálů cestovního ruchu (přírodní, kulturně-historické), znázornění návštěvnosti území. Specifickým výzkumným tématem je také tvorba GIS cestovního ruchu (Holešinská 2005, Novotná 2005, Vystoupil et al. 2006). Ojedinelým počínkem a zároveň výsledkem dlouholetého geografického výzkumu bylo také vydání prvního Atlasu cestovního ruchu v ČR (Vystoupil et al. 2006).

Environmentální problémy a faktory cestovního ruchu

Toto výzkumné téma je výrazněji v naší geografii cestovního ruchu akcentováno až v posledních deseti letech, i když počátky výzkumu sahají už do 70. let minulého století (např. Havrlant, M. 1968, Šprincová 1970). Z poměrně malého počtu geografických výzkumů vlivů cestovního ruchu na geografické prostředí je možné uvést otázky hodnocení negativních vlivů cestovního ruchu na rekreační krajinu, resp. na přírodní a sociokulturní prostředí (Pásková 2003a, 2003b, Staňková 2006, Bičík, Ouředníček et al. 2007), cestovní ruch jako environmentální faktor kvality života (Viturka a Vystoupil 2003, Viturka et al. 2003, Vystoupil a Šauer 2008, Navrátil et al. 2009).³

Publikace vysokoškolských učebnic a vysokoškolských textů

První vysokoškolská skripta, resp. učebnice z geografie cestovního ruchu (obecného či regionálního charakteru) pocházely z per slovenských a českých geografů či ekonomů ze 70. let (např. Kopšo 1970, Stránský 1973, Šprincová 1975). V 80. letech vyšly v modernějším pojetí na Slovensku pouze publikace Mariota (1983) a vysokoškolská skripta v Brně (Wokoun a Vystoupil 1983, 1987).

Kvantitativně a do určité míry kvalitativně novou úroveň přinesla 90. léta minulého století a zejména léta současná. Uvedme na tomto místě např. učebnice a vysokoškolská skripta z geografie cestovního ruchu z Prahy (Hrala 2001, Štěpánek et al. 2001), z Bratislavy (Kopšo et al. 1992, Mariot 2000), z Brna (Vystoupil a Šauer 2006, Vystoupil 2008a), z Ostravy a Opavy (Havrlant, J. 2007, Němčanský 1996), resp. z Plzně (Mirvald et al. 1996, Ježek 2000, Hamarnehová 2008). Z ostatních publikací je možné zmínit další autory (Horák 2006, Štýrský 2005). Celkově je však možné konstatovat, že dosud chybí moderní publikace shrnující nové poznatky z geografie cestovního ruchu jak teoreticko-metodologického zaměření, tak regionálního hodnocení ČR, resp. Evropy a světa.

Aplikovaný výzkum v oblasti geografických problémů cestovního ruchu

Aplikovaný výzkum byl a je zaměřen především na tvorbu a spoluúčast na národních a regionálních strategických a programových dokumentech v oblasti cestovního ruchu v ČR. Z široké spoluúčasti zde lze uvést dlouhodobý autorský podíl autorů příspěvku na koncepcích státní politiky cestovního ruchu ČR a národních programových dokumentech (např. Wokoun et al. 2002, Vystoupil et al. 2007b). V posledním desetiletí došlo ke zpracování problematiky cestovního ruchu ve všech Strategiích a Programech rozvoje jednotlivých krajů ČR, resp. speciálních programů rozvoje cestovního ruchu ve vybraných krajích ČR. Vysokou míru zapojení zde vykazují geografové ze všech našich vysokoškolských geografických, ekonomických a pedagogických pracovišť.

Aplikovaný výzkum v cestovním ruchu, s akcentem na sociálně geografické problémy, je v posledních deseti letech prováděn také v množství rezortních výzkumných grantů, zejména v rámci Ministerstva pro místní rozvoj a Ministerstva životního prostředí. Na tomto místě lze uvést např. práce z ESF MU v Brně, pracoviště autorů tohoto příspěvku (Vystoupil et al. 2007a, 2007b, Vystoupil 2008b).

---

³ Většina uvedených problémů je zatím řešena povětšinou jen ve výuce problematiky udržitelného cestovního ruchu na vybraných geografických katedrách.

HLAVNÍ GEOGRAFICKÉ ŠKOLY, PRACOVISŤE A PŘEDSTAVITELÉ

Geografie cestovního ruchu jako speciální obor nebyla a není v našich podmínkách na vysokých školách formou samostatné katedry ustavena. Je vyučována pouze jako speciální předmět v rámci oboru a kateder geografie, resp. jako povinný či doplňkový předmět na vysokých školách ekonomického a pedagogického zaměření. V této části nyní představujeme naše hlavní geografické školy a pracoviště cestovního ruchu a jejich hlavní představitele za období posledních zhruba šedesát let.

„Pražská škola“

Byla a je prezentována především katedrou sociální geografie a regionálního rozvoje (dříve katedra geografie, resp. regionální a ekonomické geografie) na Přírodovědecké fakultě Karlovy univerzity. Je možné ji považovat za myšlenkově první a naše nejvýznamnější pracoviště v geografii cestovního ruchu, z níž vzešla většina významných „starších“ i „mladších“ představitelů tohoto oboru u nás. Ve svých poválečných počátcích byla spojena především s prací V. Häuflera k problematice turistického využití horských oblastí v Československu (Häufler 1955). Výzkum jednoho ze stěžejních výzkumných témat v ČR, totiž problematiky krátkodobé rekreace a druhého bydlení⁴ v 60. a 70. letech, je spojen především se jménem V. Gardavského. Z jeho myšlenkového potenciálu a školitelského zázemí (rozvíjeno také I. Bičíkem) vzešla později mladší generace geografů se specializací na geografii cestovního ruchu a rekreace na katedře – J. Vágner a D. Fialová (k jeho žákům se s úctou počítá i spoluautor tohoto příspěvku J. Vystoupil). Uvedení geografové rozpracovali a stále rozvíjejí základním způsobem již zmíněnou problematiku druhého bydlení, a to v pochopení jeho příčin vzniku, vývojových tendencí a prostorového rozmístění na jedné straně, resp. pochopení sociálně ekonomických souvislostí na straně druhé. Okrajově se geografickou problematikou cestovního ruchu (problematika vlivů cestovního ruchu na geografické prostředí, otázky udržitelného cestovního ruchu) zabývají i další interní či externí členové katedry (I. Bičík, R. Perlín, V. Štěpánek, M. Pásková). Významné myšlenkové obohacení představuje také dlouhodobá mezinárodní spolupráce katedry s polskými geografii.

„Brněnská škola“

Brněnská škola je spojena především s pracemi a výzkumem J. Vystoupila, spoluautora tohoto příspěvku a jeho pracovišti, a to nejprve na Geografickém ústavu ČSAV, kde více než 16 let (1977–1993) prováděl základní geografický výzkum problematiky cestovního ruchu a rekreace. Tehdejší problémové okruhy a výzkumná témata lze stručně charakterizovat následně – předmět a perspektivní úkoly geografie cestovního ruchu, prostorové modely cestovního ruchu, geografické problémy krátkodobé rekreace a druhého bydlení, problematika hodnocení přírodních předpokladů cestovního ruchu, studium příčin a základních charakteristik rekreativity obyvatelstva. Za jeden z hlavních přínosů je možno také označit rozsáhlou mapovou a atlasovou tvorbu (zejména prostorovou organizaci cestovního ruchu a rekreace a jejich základních forem v ČR). Po zrušení Geografického ústavu v rámci AV ČR v roce 1993 byl geografický výzkum obnoven na novém pracovišti spoluautora na Ekonomicko-správní fakultě Masarykovy univerzity (ESF MU)⁵. Po doktorandské výchově spolupracovníků

⁴ V té době pojmenováno jako individuální chatová rekreace.

⁵ Současný základní a aplikovaný výzkum je zaměřen nejen na geografickou problematiku, ale je významně orientován na stěžejní témata v celém oboru cestovního ruchu – management a marketing cestovního ruchu, politika cestovního ruchu, ekonomické problémy cestovního ruchu, aj.

(M. Šauer, A. Holešinská) ekonomického a regionálního zaměření, po příchodu dalšího geografa J. Kunce na katedru a občasném zapojení specialisty v geografii služeb J. Maryáše, silně „ekonomizujícího“ M. Viturky a specialisty na GIS P. Toneva, vzniklo postupně, na formálně negeografické ESF MU, dnes asi nejvýznamnější (kvantitativně i kvalitativně) vysokoškolské pracoviště geografického výzkumu v cestovním ruchu (např. mapová a atlasová tvorba), se silným aplikačním akcentem získaných poznatků (např. tvorba národních a regionálních strategických a programových dokumentů v oblasti cestovního ruchu). Významné myšlenkové obohacení představuje také dlouhodobá mezinárodní spolupráce katedry v celém středoevropském prostoru (zejm. Polsko, Německo, Rakousko, Slovensko). Okrajově se problematikou cestovního ruchu zabývali a zabývají také geografové na geografickém ústavu Přírodovědecké fakulty MU (A. Hynek, S. Řehák[†], D. Seidenglanz), resp. někteří geografové v Ústavu Geoniky AV ČR (P. Klapka) a v Ústavu územního rozvoje (J. Bína).

„Olomoucká škola“

Byla a do určité míry stále je bytostně spjata s katedrou geografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Palackého v Olomouci a se jménem „první dámy“ v geografii cestovního ruchu u nás, se S. Šprincovou. Patří mezi první autory u nás, kteří se touto problematikou v poválečném období začali zabývat. Její hlavní odborná a publikační činnost byla široce zaměřena na mnoho problémových okruhů v geografii cestovního ruchu, z těch nejvýznamnějších lze uvést studium obecných problémů geografie cestovního ruchu a specifikace předmětu a metod jejího výzkumu, včetně otázek terminologie, hodnocení přírodních a socioekonomických předpokladů cestovního ruchu, analýzy a hodnocení prostorových projevů cestovního ruchu v systému geografických věd, mezinárodní spolupráce (např. významný podíl na vzniku pracovní skupiny pro geografii cestovního ruchu při Mezinárodní geografické unii v r. 1972). Geografii cestovního ruchu (přednášková činnost, problematika českého lázeňství, mapová tvorba) se dnes v Olomouci zabývají také geografové střední a mladší generace (I. Smolová, Z. Szczyrba, P. Klapka).

„Ostravská škola“

Je jednoznačně spojena s více než čtyřicetiletou kontinuální odbornou, pedagogickou a publikační činností otce a syna M. Havranta a J. Havranta na katedře sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty v Ostravě. Jejich nosnými výzkumnými tématy v geografii cestovního ruchu byly zejména studium rekreačních potřeb a příležitostí obyvatelstva ostravské průmyslové aglomerace, otázky životního prostředí a cestovního ruchu, hodnocení předpokladů pro různé rekreační formy v širší oblasti Beskyd a Jeseníků, včetně hodnocení fenoménu druhého bydlení v nich. Z generace mladých geografů na katedře lze uvést T. Borutu. Myšlenkové obohacení představuje také dlouhodobá mezinárodní spolupráce s polskými geografy.

Plzeň

„Plzeňská škola“ geografických výzkumů cestovního ruchu je spjata s katedrou geografie Pedagogické fakulty a se jménem „zakladatele oboru“ S. Mirvalda (přednášková činnost, publikace skript, regionální problémy cestovního ruchu Plzeňska). Ze současných geografů střední generace je možno jmenovat především M. Novotnou (problematika tvorba a aplikace GIS v cestovním ruchu, otázky druhé bydlení). Inspirující myšlenkové obohacení představuje také současná mezinárodní spolupráce s bavorskými geografy, zejména v oblasti aplikovaného výzkumu.

VŠE Praha

Za jedno z nejvýznamnějších negeografických pracovišť lze jednoznačně označit Vysokou školu ekonomickou v Praze (katedra cestovního ruchu na Fakultě mezinárodních vztahů), tradiční místo pro přípravu vrcholových manažerů v oblasti cestovního ruchu, kde se předměty s geografickou problematikou cestovního ruchu vyučují již od roku 1959. Klíčová výzkumná témata a koncepty se zde orientují na teorii cestovního ruchu, management a marketing cestovního ruchu, ekonomický význam cestovního ruchu, informační technologie v cestovním ruchu a regionální (geografické) analýzy v cestovním ruchu. K nejvýznamnějším reprezentantům katedry se v jejím vývoji řadí mnoho odborníků ekonomického i geografického zaměření – např. V. Hrala, J. Indrová, V. Malá, K. Stránský). Aplikovaný geografický i ekonomický výzkum v cestovním ruchu národního i mezinárodního významu je řadu let také prováděn na katedře regionálních studií Národohospodářské fakulty VŠE v Praze (R. Wokoun, J. Kouřilová).

Ostatní pracoviště

Širokou výzkumnou a především pedagogickou činnost v oblasti geografických (prostorových), environmentálních a ekonomických aspektů cestovního ruchu a rekreace, včetně realizace základních pedagogických publikací a aplikovaného výzkumu je možno nalézt také na mnoha dalších vysokoškolských pracovištích u nás. Na tomto místě nelze opomenout katedru geografie na Pedagogické fakultě Technické univerzity v Liberci (A. Hynek, J. Pecháčková, V. Poštolka), katedru geografie na Přírodovědecké fakultě UJEP v Ústí nad Labem (J. Anděl, I. Farský), katedru ekonomiky podniku a účetnictví Fakulty ekonomické Západočeské univerzity v Plzni (J. Ježek, pracoviště Cheb), katedru geografie Pedagogické fakulty (J. Kubeš, J. Šíp) a katedru obchodu a cestovního ruchu Ekonomické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích (J. Navrátil), Ústav veřejné správy a práva Fakulty ekonomicko-správní Univerzity Pardubice (Š. Brychtová), katedru rekreologie a cestovního ruchu (J. Štyrský) a katedru informačních technologií Fakulty informatiky a managementu Univerzity Hradec Králové (J. Zelenka; jeho pionýrské dílo ve výkladové terminologii cestovního ruchu – Zelenka a Pásková 2002), katedru cestovního ruchu Vysoké školy polytechnické v Jihlavě (L. Jirků, J. Vaníček), katedru cestovního ruchu Obchodně podnikatelské fakulty Slezské univerzity v Karviné (J. Němčanský), resp. katedru cestovního ruchu Vysoké škole hotelové s. r. o. v Praze (J. Attl, A. Franke, K. Nejdla) a Vysokou školu obchodní s. r. o. v Praze (M. Palatková, Š. Tittelbachová).

ZÁVĚR

Jak již bylo výše naznačeno, cílem příspěvku „Geografický výzkum cestovního ruchu a rekreace v ČR v letech 1950–2008“ bylo komplexní uchopení a představení geografického výzkumu vázícího se na problematiku cestovního ruchu a rekreace v České republice. Počátky tohoto výzkumu jsou datovány do poloviny 50. let a spojeny se jménem V. Häuflera (horské oblasti) a od 60. let i V. Gardavského (příměstská rekreace a zázemí velkých měst, druhé bydlení) – čelné představitele tradiční pražské školy. Moravskou vlajkovou loď drží v historickém kontextu od konce 50. let především S. Šprincová z olomoucké školy (široký záběr v oboru, patrně největší inklinace k regionalizacím v cestovním ruchu) a od poloviny 70. let J. Vystoupil z brněnské školy (také prakticky celé spektrum oboru, důraz na mapovou tvorbu a regionalizace či rajonizace). Nelze opomenout také tradiční ostravské pracoviště reprezentované otcem a synem Havrlantovými (rekreační zázemí pro ostravskou aglomeraci).

Historický akcent a historický přístup, jež se prolínají celým příspěvkem, jsou nezbytné pro pochopení vývojového kontextu geografických výzkumů zaměřených na problematiku cestovního ruchu a rekreace. Podobně jako hlavní geografické školy a pracoviště, se také jednotlivá výzkumná témata v základu liší, využívají odlišné metody, přístupy, prostorový aspekt, apod. Přes všechnu tu rozdílnost a dá se říci i jedinečnost je však geografický výzkum v cestovním ruchu a rekreaci zaštitěn a zastřešen paradoxně právě vnější integritou oboru, která to rozdílné a jedinečné provazuje v jeden jediný uchopitelný celek.

LITERATURA

- Anděl J.** 2004: Vývoj druhého bydlení na Ústecku. In **Vágner, J., Fialová, D.** eds. *Regionální diferenciacie druhého bydlení v Česku*. Univerzita Karlova, Praha, 90–100.
- Bičík I.** 2001: Postavení, změny a perspektivy druhého bydlení v Česku. In **Bičík, I.** (ed.). *Druhé bydlení v Česku*. Univerzita Karlova, Praha, 25–40.
- Bičík I. et al.** 2001: *Druhé bydlení v Česku*. Univerzita Karlova, Praha.
- Bičík I., Ouředníček M. et al.** 2007: Suburbanizace v zázemí Prahy. *Životné prostredie* XLI (6), 303–306.
- Bína J.** 2002: Hodnocení potenciálu cestovního ruchu v obcích České republiky. *Urbanismus a územní rozvoj* V (1/2002), 2–11.
- Dohnal V. et al.** 1981: *Rajonizace cestovního ruchu ČSR*. Merkur, Praha.
- Fialová, D.** 2001a: *Transformace druhého bydlení (v zázemí Prahy)*. Disertační práce, Univerzita Karlova, Praha.
- Fialová, D.** 2001b: Typologie rekreačních lokalit. In *Druhé bydlení v Česku*. 1. vydání, Univerzita Karlova, Praha, 90–102.
- Fialová, D.** 2003: Regional Differentiation of Second Housing Transformation in Czechia. *Acta Universitatis Carolinae Geographica* 37 (1), 59–66.
- Fialová, D.** 2004: Okolnosti podmiňující vznik a vývoj druhého bydlení v Česku. In **Vágner, J., Fialová, D.** eds. *Regionální diferenciacie druhého bydlení v Česku*. Univerzita Karlova, Praha, 38–48.
- Fialová, D., Vágner, J.** 2005: Struktura, typologie, současnost a perspektivy druhého bydlení v Česku. *Geografie – Sborník České geografické společnosti* 110 (2), 73–81.
- Fialová, D., Vágner, J.** 2006: New trends in second housing in Czechia. *Acta Geographica Universitatis Comenianae* 48 (suppl. 3s), 263–271.
- Filipcová, B. et al.** 1974: *Volný čas a kultura v průmyslovém městě*. ÚKVC, Praha.
- Franke, A., Košatka, M.** 2008: Současná návštěvnost ČR ze zahraničí a možnosti její diverzifikace do oblastí. *Czech Hospitality and Tourism Papers* 4 (8), 53–68.
- Franke, A., Nejd, K., Vystoupil J., Zelenka J.** 2006: Hodnocení současného stavu výzkumu cestovního ruchu v České republice. *Czech Hospitality and Tourism Papers* 2 (3), 3–26.
- Gardavský, V.** 1968: *Rekreační zázemí Prahy*. Kandidátská práce, Univerzita Karlova, Praha.
- Gardavský, V.** 1969: Recreational hinterland of a city taking Prague as an example. *Acta Universitatis Carolinae Geographica* 4 (1), 3–29.
- Gardavský, V.** 1971: K problematice vymezení rekreačních zázemí měst. In *Problémy geografického výzkumu*. VSAV, Bratislava, 24–32.
- Gardavský, V.** 1975: Geografie individuální víkendové rekreace v ČSR. *Acta Universitatis Carolinae Geographica* 10 (1–2), 123–128.
- Gardavský, V.** 1977: Rekreační nároky městských obyvatel. *Acta Universitatis Carolinae Geographica* 12 (2), 25–38.
- Gardavský, V.** 1983: K problematice druhého bydlení. *Prace i Studia Geograficzne* 4, Warszawa, 101–106.
- Gardavský, V.** 1986: Ke geografii rekreace. In Sborník referátů 6. semináře „Rekreace a volný čas“, Znojmo, 1–4.

- Gardavský, V., Ryšlavý, I. 1978: K metodám výzkumu rekreace (na příkladu Liberecka). *Acta Universitatis Carolinae Geographica* 13 (2), 43–75.
- Hamarnehová, I. 2008: *Geografie cestovního ruchu – Evropa*. Aleš Čeněk, Plzeň.
- Hasman J., M., Šíp, J. 2001: Potenciál území k rekreaci. *Životné prostredie* 35 (5), 248–252.
- Havrlant, J. 1993: Problematika rekreační zátíženosti Hrubého Jeseníku, podoblasti cestovního ruchu I. kat. In *Změny geografického prostředí v pohraničních oblastech*. Ostravská univerzita, Ostrava, 30–38.
- Havrlant, J. 1998: Bariéry a potřeby rozvoje cest. ruchu v česko-slovensko-polském pohraničním regionu Beskydy. In *Materialy 47. zjazdu PTG. US, Sosnowiec*, 375–377.
- Havrlant, J. 2000: *Beskydy – Transformace pohraniční oblasti cestovního ruchu*. Ostravská univerzita, Ostrava.
- Havrlant, J. 2003: *Beskydy, Cestovní ruch a rekreace jako fenomény rozvoje pohraničního regionu*. Habilitační práce, Ostravská univerzita, Ostrava.
- Havrlant, J. 2004: Vývoj druhého bydlení v Moravskoslezských Beskydech. In Vágner, J., Fialová, D. et al. eds. *Regionální diferenciace druhého bydlení v Česku*. Univerzita Karlova, Praha, s. 131–139.
- Havrlant, J. 2005: Vývoj rekreačních forem cestovního ruchu v oblasti Beskyd. In Fňukal, M., Ptáček, P. eds. *Geografie, cestovní ruch a rekreace*. Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc, 133–148.
- Havrlant, J. 2006: Problematika druhého bydlení v beskydském zázemí ostravské aglomerace. In *Přínos univerzit k transformaci regionů*. Ostravská univerzita, Ostrava, 2006.
- Havrlant, J. 2007: *Geografie cestovního ruchu II. – Geografie cestovního ruchu ČR*. Distanční studijní opora. Ostravská univerzita, Ostrava.
- Havrlant, M. 1968: Problémy rekreačního zázemí pro obyvatelstvo ostravské průmyslové aglomerace. *Sborník Československé společnosti zeměpisné* 73 (2), 143–148.
- Havrlant, M. 1973: Vliv ostravské průmyslové aglomerace na rekreační zástavbu v Beskydech. *Sborník prací pedagogické fakulty v Ostravě C-8*, Ostrava.
- Havrlant, M. 1974: Nízký Jeseník a Oderské vrchy jako rekreační zázemí ostravské průmyslové aglomerace. *Sborník prací pedagogické fakulty v Ostravě C-9*, Ostrava.
- Havrlant, M. 1977: Zázemí ostravské průmyslové oblasti, jeho funkce a možnosti využití pro rekreační účely. *Spisy Pedagogické fakulty v Ostravě* 36, SPN, Praha.
- Havrlant, M. 1986: *Rekreační potenciál a zařízení terciární sféry v Ostravské průmyslové oblasti*. Ostravská univerzita, Ostrava.
- Häufler, V. 1955: *Horské oblasti v Československu a jejich využití*. ČSAV, Praha.
- Himiyama Y., Hwang M, Ichinose T., Bičík I. 2002: Vývoj rekreace v zázemí Prahy. *Geografické rozhledy* 11 (4), III.
- Holeček, M., Mariot, P., Strída, M. 1999: *Zeměpis cestovního ruchu*. Nakladatelství ČGS, Praha.
- Holešinská, A. 2004a: Organizace turistických informačních center. In *Sborník příspěvků z konference studentů doktorského studia*, Mendlova zemědělská a lesnická univerzita v Brně, Brno.
- Holešinská, A. 2004b: Kvalita poskytovaných služeb turistickými informačními centry. In *Sborník referátů ze VII. Mezinárodního kolokvia o regionálních vědách*. Masarykova univerzita, Brno, 27–34.
- Holešinská, A. 2005: Tourism E-Atlas of World Countries. In *X. International Scientific Conference Tourism, Regional Development and Education*. Tábor, 47–50.
- Holešinská, A. 2006: Venkovský cestovní ruch v České republice. In *IX. Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách*. Masarykova univerzita, Brno, 251–255.
- Holešinská, A. 2008: Destinační management, neboli řízení destinace a jeho aplikace v České republice. *Czech Hospitality and Tourism Papers* 4 (8), 41–52.
- Holešinská, A., Kunc, J. 2006: Programové a strategické dokumenty rozvoje cestovního ruchu ČR – srovnání. In *IX. Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách*. Masarykova univerzita, Brno, 217–220.
- Holešinská, A., Nunvářová, S. 2005: Zřizování turistických informačních center obcemi. In *Sborník příspěvků z konference studentů doktorského studia*. Mendlova zemědělská a lesnická univerzita v Brně, Brno.

- Horák, S.** 2006: *Geografie cestovního ruchu Evropy*. Nakladatelství R. Drahný, Pardubice.
- Hrala, V.** 2001: *Geografie cestovního ruchu*. Idea servis, Praha.
- Hůrský, J.** 1963: *Die Böhmische Schweiz als Erholungsgebiet*. *Wiss. Veröff.* Des Deutschen Institutes für Länderkunde, Leipzig.
- Hynek, A., Sedláček, P.** 2004: Vývoj druhého bydlení v zázemí Brna. In **Vágner, J., Fialová, D.** eds. *Regionální diferenciacie druhého bydlení v Česku*. Univerzita Karlova, Praha, 108–113.
- Charvát, J.** 1945: *Politika cestovního ruchu*. Praha.
- Charvát, J.** 1948: *Cestovní ruch v konjunkturním výzkumu*. Orbis, Praha.
- Ježek, J.** 2000: *Úvod do geografie cestovního ruchu*. Vysokoškolská skripta. Plzeňská univerzita, Plzeň.
- Kopšo, E.** 1970: *Základy geografie cestovního ruchu ČSSR*. SPN, Bratislava.
- Kopšo, E. et al.** 1992: *Geografia cestovného ruchu*. SPN, Bratislava.
- Kotrba, M.** 1968: *Rajonizace cestovního ruchu v ČSSR*. SÚRP, Praha.
- Kratochvíl, P., Šíp, J.** 1999: Metoda klasifikace okresů ČR z hlediska ubytovacích možností. In **Hasman, M.** ed. *Sborník referátů 4. mezinárodní konference Cestovní ruch, regionální rozvoj a školství*, Jihočeská univerzita, Tábor, 149–154.
- Kubeš, J.** 2004a: Vývoj chataření v zázemí Českých Budějovic. In **Vágner, J., Fialová, D.** eds. *Regionální diferenciacie druhého bydlení v Česku*, Univerzita Karlova, Praha, 70–80.
- Kubeš, J.** 2004b: Prvky územní struktury chataření a jejich typologie. In **Vágner, J., Fialová, D.** eds. *Regionální diferenciacie druhého bydlení v Česku*. Univerzita Karlova, Praha, 184–200.
- Kubeš, J.** 2005: Recreation in individual weekend cabins in Czechia and its typological diversity. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae – Geographica* 47 (suppl. 3), 309–318.
- Kubeš, J., Barták, R.** 1998: Krajinný ráz – součást rekreačního potenciálu krajiny. In **Hasman, M., Říha, J.** eds. *Cestovní ruch, regionální rozvoj a školství*. Zemědělská fakulta Jihočeské Univerzity, Tábor, 86–93.
- Kučera, M.** 1992: *Hlavní směry dojíždky do objektů individuální rekreace*. Zprávy a rozborů ČSÚ, 35 s.
- Kunc, J.** 2005: Turistické informace hodnocení, regionální struktura, institucionální a finanční podpora. In **Fňukal, M., Ptáček, P.** eds. *Geografie, cestovní ruch a rekreace*. Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc, 27–36.
- Kunc, J.** 2007: Lázeňský cestovní ruch v České republice. In *Česká geografie v evropském prostoru*. Jihočeská univerzita, České Budějovice.
- Kunc, J., Vystoupil, P.** 2005: Vinařská turistika v České republice – regionálně geografické aspekty. In *VIII. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách*. Masarykova univerzita, Brno, 265–269.
- Librová, E.** 1969: *Výzkum chat a chataření na Ostravsku*. Sociologický výzkum města Ostravy, sv. 27, VÚVA, Praha.
- Librová, E.** 1972: *Urbanizace a potřeba rekreace*. VÚVA, Praha.
- Librová, H.** 1975: Dva typy druhého bydlení v ČSR. *Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské univerzity* G 19, 53–64.
- Librová, H.** 1987: *Sociální potřeba a hodnota krajiny*. UJEP, Brno.
- Mariot, P.** 1971a: *Regionálna analýza Západného Slovenska z hľadiska cestovného ruchu*, Kandidátská práca. GGÚ SAV, Bratislava.
- Mariot, P.** 1971b: Funkčné hodnotenie predpokladov cestovného ruchu jako předpoklad pre vytvorenie orkestrového modelu cestovného ruchu. *Geografický časopis* 23 (3), 242–254.
- Mariot, P.** 1983: *Geografia cestovného ruchu*. Veda, Bratislava.
- Mariot, P.** 2000: *Geografia cestovného ruchu*. Orbis Pictus Istropolitana, Bratislava.
- Mariot, P., Otrubová, E., Vystoupil, J.** 1992: Conditions of the Development of Active Foreign Tourism in the ČSFR with respect to Present-day problems. In *Conditions of the foreign tourism development in the middle and Eastern Europe*. University of Wrocław, Wrocław, 24–35.

- Maryáš, J.** 2002: Regionální diference podnikatelské aktivity fyzických osob v pohostinství a ubytování. In *V. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách*. Masarykova univerzita, Brno, 317–322.
- Migala, M., Szczyrba, Z.** 2006: Spas and spa tourism in the Czech Republic. *Zeszyty Naukowe* 312/2006 (1), seria Turystyka i Rekreacja, Politechnika Opolska, Opole, 147–162.
- Mirvald, S. et al.** 1996: *Geografie cestovního ruchu*. Vysokoškolská skripta. Západočeská univerzita, Plzeň.
- Míchal, I., Nosková, J.** 1970: Hodnocení přírodních předpokladů území pro rekreaci. *Sborník pro ochranu a tvorbu životního prostředí* 1–2, Terplan, Praha, 72–84.
- Navrátil, J., Martinát, S., Kallabová, E.** 2009: Framework for utilizing angling as tourism development tool in rural areas. *Agricultural Economics – Zemledska ekonomika* (in print).
- Němčanský, M.** 1996: *Geografie cestovního ruchu*. Vysokoškolská skripta. Slezská univerzita v Opavě, Opava.
- Novotná, M.** 2005: Ohodnocení geografického potenciálu pro cestovní ruch v Plzeňském kraji. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica* 47 (suppl. 3), 392–405.
- Novotná, M.** 2007a: Methodology of the evaluation of the geographic potential for tourism in the Plzeň region. *Moravian Geographical Reports* 15 (2), 32–39.
- Novotná, M.** 2007b: Druhé bydlení na Plzeňsku. *Životné prostredie* 49 (6), 309–315.
- Pásková, M.** 2003a: *Změny geografického prostředí vyvolané rozvojem cestovního ruchu ve světle kriticko-realistické metodologie*. Disertační práce. Univerzita Karlova, Praha.
- Pásková, M.** 2003b: Kapacita území turistického regionu Český ráj pro udržitelný rozvoj cestovního ruchu. In *Sborník referátů 8. mezinárodní konference: Cestovní ruch, regionální rozvoj a školství*. Jihočeská univerzita, Tábor, 127–137.
- Pecháčková, I.** 2004: Vývoj druhého bydlení v zázemí Liberce. In **Vágner, J., Fialová, D.** eds. *Regionální diferenciace druhého bydlení v Česku*. Univerzita Karlova, Praha, 101–107.
- Kolektiv autorů.** 2008: *Průmysl cestovního ruchu*. Garep s.r.o., Brno; MMR ČR, MPSV ČR, Praha.
- Perlín, R.** 1998: Typologie českého venkova. *Zemědělská ekonomika* 44 (8), 349–358.
- Ptáček, P.** 2004: Vývoj druhého bydlení na Olomoucku. In **Vágner, J., Fialová, D.** eds. *Regionální diferenciace druhého bydlení v Česku*. Univerzita Karlova, Praha, 114–124.
- Seidenglanz, D.** 2005: *Hodnocení vybrané turistické dopravní infrastruktury – příklad zimních středisek*. In *VIII. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách*. Masarykova univerzita, Brno, 289–293.
- Staňková, J.** 2006: *Vybrané aspekty turistiky a udržitelného rozvoje v Národním parku Šumava a v Národním parku Podýjí z pohledu tří skupin respondentů*. Disertační práce, Univerzita Karlova, Praha.
- Stránský, K.** 1973: *Geografie cestovního ruchu*. Vysokoškolská skripta. VŠE, Praha.
- Šauer, M.** 2005: Přírodní předpoklady pro rozvoj cestovního ruchu: metodické poznámky. In *VIII. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách*. Masarykova univerzita, Brno, 307–315.
- Šauer, M., Vystoupil, J.** 2005: Urban tourism in the Czech Republic. In **Wyrzykowski, J.** ed. *Conditions of the foreign tourism development in central and eastern Europe: Urban tourism – present state and development perspectives*. Vol. 8., University of Wrocław, Wrocław, 129–136.
- Šauer, M., Vystoupil, J.** 2006: Model of spa tourism in the Czech Republic. In **Wyrzykowski, J.** ed. *Conditions of the foreign tourism development in central and eastern Europe: Contemporary model of spa tourism in the aspect of sustainable development*. Vol. 9., University of Wrocław, Wrocław, 251–258.
- Šíp, J.** 1997: Teoretické přístupy ke studiu potenciálů cestovního ruchu měst na příkladu Tábora. In *Soubor referátů 7. konference SHS ČMS "Památka cestovní ruch"*. SHS ČMS, Praha, 58–63.
- Šíp, J.** 1998: Strukturace potenciálů cestovního ruchu a možnosti jejich aktivace. In **Hasman, M.** ed. *Sborník 3. mezinárodní konference Cestovní ruch, regionální rozvoj a školství*. Jihočeská univerzita, Tábor, 94–109.
- Šíp, J.** 2000: *Problémy cestovního ruchu na příkladu okresu Tábor*. Disertační práce, Univerzita Karlova, Praha.
- Šíp, J.** 2002: Srovnání vývoje cestovního ruchu ve Slovenské a České republice. *Sborník České geografické společnosti* 107 (1), 78–87.

- Šíp, J. 2005. Geografie cestovního ruchu ve vzdělávacím systému zaměřeném na cestovní ruch. In **Fňukal, M., Ptáček, P.** eds. *Geografie cestovního ruchu a rekreace*. Univerzita Palackého, Olomouc, 177–183.
- Šíp, J. 2007: Hodnota území venkova pro rozvoj cestovního ruchu. In **Kraft, S., Mičková, K., Rypl, J., Švec, P., Vančura, M.** eds. *Česká geografie v evropském prostoru, Sborník z XXI. sjezdu ČGS*. Jihočeská univerzita, České Budějovice, 752–762.
- Šíp, J., **Klufová, R.** 2003: Vybrané přístupy ke studiu problematiky cestovního ruchu. In *Sborník 7. mezinárodní konference Cestovní ruch, regionální rozvoj a školství*. Jihočeská univerzita, Tábor, Díl 2, 62–69.
- Šíp, J., **Vystoupil, J.** 2005: Metodika analýzy hodnoty území venkovského prostoru v intencích trvale udržitelného rozvoje cestovního ruchu jako základní nástroj nové rajonizace ČR. In **Hesková, M., Šittler, E., Dvořák, V.** eds. *Cestovní ruch, regionální rozvoj a školství – trvale udržitelný rozvoj a turismus*. Jihočeská univerzita, Tábor, 24–30.
- Šprincová, S. 1959: Rajonizace cestovního ruchu v oblasti Jeseníků. In *Sborník referátů VIII. Sjezdu čs. zeměpisců*. Opava, 2 s.
- Šprincová, S. 1965a: The Regionalization of Tourism. *Edice referátů k zasedání Komise pro ekonomickou rajonizaci při IGU*. Komunikát: 4, GGÚ ČSAV, Brno.
- Šprincová, S. 1965b: The Regionalization of Tourism. In *Edice referátů k zasedání Komise pro ekonomickou rajonizaci při Mezinárodní geografické unii*. Komunikát: 4, GGÚ ČSAV, Brno, 6 s.
- Šprincová, S. 1968: Příspěvek ke geografii cestovního ruchu na příkladu rekreační oblasti Jeseníků. *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Geographica-Geologica VIII*, 81–237.
- Šprincová, S. 1969: Geografie cestovního ruchu v ČSSR. *Sborník Československé společnosti zeměpisné 74 (3)*, 234–237.
- Šprincová, S. 1970: Vliv cestovního ruchu na životní prostředí v rekreačních oblastech. In **Říha, J.** ed. *Konference o biosféře 1970*. DT ČVTS, Praha, 337–355.
- Šprincová, S. 1971: Metody výzkumu v geografii cestovního ruchu. *Přírodní vědy ve škole XXIII (1)*, 22–25.
- Šprincová, S. 1972: K některým základním otázkám prostorové optimalizace rekreace u vodních ploch. In **Demek, J.** ed. *Studia Geographica 24*. GGÚ ČSAV, Brno, Česká společnost zeměpisná při ČSAV, Praha, 71–76.
- Šprincová, S. 1975a: Tourism and recreation as object of geographic investigations. *Society and Leisure 4*, 97–115.
- Šprincová, S. 1975b: *Úvod do geografie cestovního ruchu*. Vysokoškolská skripta. Univerzita Palackého, Olomouc.
- Šprincová, S. 1977: Vývoj geografie cestovního ruchu v Polsku a v Československu. In **Blažek, M.** ed. *Ekonomickogeografické studie. Studia Geographica 61*, 109–117.
- Šprincová, S. 1980: Die thematische Entwicklung der Erholungsgeographie im Spiegel der internationalen Geographenkongresse 1956–1976. *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Rerum Naturalium, 66, Geographica-Geologica XIX*, 101–123.
- Šprincová, S. 1983a: Aktuelle Probleme der Erholungsgeographie auf den internationalen geographischen Weltkongressen in Moskau und Tokyo. *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Rerum Naturalium 74, Geographica-Geologica XXI*, 87–102.
- Šprincová, S. 1983b: Geografie cestovního ruchu a rekreace v ČSSR (vývoj tématického zaměření). In **Strída, M.** ed. *Geografický výzkum v Československé akademii věd 1952–1982*. Vědecké symposium – sborník referátů. GGÚ ČSAV, Liblice, 218–223.
- Šprincová, S. 1984a: New Trends in the Dynamism of Second Homes – Expansion into not Attractive Areas from Tourist Point of View. *Sborník Československé geografické společnosti 89 (2)*, 164–169.
- Šprincová, S. 1984b: Druhé bydlení na Osoblažsku – kladný nebo záporný jev ve struktuře sídel? *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Rerum Naturalium 80, Geographica-Geologica XXIII*, 95–108.

- Šprincová, S., Lepka, I. 1990: Rajonizace oblasti cestovního ruchu Jeseníky (srovnávací studie). *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Rerum Naturalium 98, Geographica-Geologica XXIX*, 89–106.
- Štěpánek, V., Šíp, J., Kopačka, L. 2001: *Geografie cestovního ruchu*. Karolinum, Praha.
- Štýrský, J. 2005: *Geografie cestovního ruchu Evropy a světa*. Gaudeamus, Hradec Králové.
- Vágner, J. 1999: *Geografické aspekty druhého bydlení v České republice*. Dizertační práce. Univerzita Karlova, Praha.
- Vágner, J. 2000: Regional Development of Tourism in Czechia – Deconcentration Projects. *Acta Universitatis Carolinae Geographica 35 (2)*, 53–66.
- Vágner, J. 2001: Vývoj druhého bydlení v Česku. In Bičík I. ed. *Druhé bydlení v Česku*. Univerzita Karlova, Praha, 42–54.
- Vágner, J. 2003a: Druhé bydlení a příbuzné formy rekreace na území Prahy. In *Cestovní ruch v ČR – Problémy a možnosti jejich řešení*. Jihočeská univerzita, Tábor.
- Vágner, J. 2003b: Regional differentiation of second housing in Czechia and relations to other forms of tourism. *Turyzm 12 (1)*, 99–108.
- Vágner, J. 2003c: Puti regionalnogo razvitija turizma v Češskoj respublike. In *Geografija meždunarodnogo turizma*. Izdatelstvo Moskovskogo univerziteta, Moskva.
- Vágner, J. 2003d: Accomodated foreign tourists in Prague in the 1990s. *Sustainable Tourism Development*. School of Business Administration, Turiba.
- Vágner, J. 2004a: Druhé bydlení jako objekt geografického výzkumu. In Vágner J., Fialová, D. eds. *Regionální diferenciace druhého bydlení v Česku*. Univerzita Karlova, Praha, 20–25.
- Vágner, J. 2004b: Druhé bydlení v zahraničí – možnosti srovnání. In Vágner, J., Fialová, D. eds. *Regionální diferenciace druhého bydlení v Česku*. Univerzita Karlova, Praha, 26–37.
- Vágner, J. 2004c: Rekreativita obyvatel Česka na příkladě druhého bydlení. In Vágner, J., Fialová, D. eds. *Regionální diferenciace druhého bydlení v Česku*. Univerzita Karlova, Praha, 148–161.
- Veselá, J. 2006: Prognózy vývoje cestovního ruchu v ČR a EU. In IX. *Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách*. Masarykova univerzita, Brno, 257–262.
- Vágner J., Fialová, D. 2004: Prostorové charakteristiky druhého bydlení v Česku – základní charakteristiky. In Vágner, J., Fialová, D. eds. *Regionální diferenciace druhého bydlení v Česku*. Univerzita Karlova, Praha, 50–56.
- Vágner, J., Fialová, D. et al. 2004: *Regionální diferenciace druhého bydlení v Česku*. Univerzita Karlova, Praha.
- Vágner, J., Fialová, D. 2006: New trends in second housing in Czechia. *Acta Geographica Universitatis Comenianae 48 (suppl. 3)*, 263–271.
- Vágner, J. Voborníková, J. 2007: Vývoj a transformace vázaného cestovního ruchu v Česku. In *Česká geografie v evropském prostoru*. Jihočeská univerzita, České Budějovice, .
- Viturka, M., Šauer, M., Vystoupil, J. 2003: Environmentální faktory kvality života. In Viturka, M. et al. eds. *Regionální vyhodnocení kvality podnikatelského prostředí v České republice*. Masarykova univerzita, Brno, 59–66.
- Viturka, M., Vystoupil, J. 2003: Environmentální faktory regionálního hodnocení kvality podnikatelského prostředí. In VI. *mezinárodní kolokvium o regionálních vědách*. Masarykova univerzita, Brno, 301–313.
- Vystoupil, J. 1978: Individuální chatová rekreace obyvatel velkoměsta na příkladě města Brna. *Zprávy GGÚ ČSAV 15 (2/3)*, 43–46.
- Vystoupil, J. 1979: K výzkumu přírodních rekreačních zdrojů. *Sborník Československé geografické společnosti 84 (2)*, 140–146.
- Vystoupil, J. 1980: Přírodní i socioekonomické faktory rozvoje rekreaci naselenija bolšogo goroda na primere gorodu Brno. *Studia Geographica 71 (2)*, 85–94.

- Vystoupil, J.** 1981: *Geografické problémy (krátkodobé) rekreace v ČSR*. Kandidátská disertační práce. GGÚ ČSAV, Brno.
- Vystoupil, J.** 1983a: K prognóze vývoje krátkodobé rekreace na příkladě individuální chatové rekreace. *Zprávy GgÚ ČSAV* 20 (2), 55–68.
- Vystoupil, J.** 1983b: Socioekonomická struktura a rekreativita obyvatelstva na příkladu analýzy vnitřní struktury měst. In **Toušek, V.** ed. *Studia Geographica* 81, 135–155.
- Vystoupil, J.** 1985: Rekreační zázemí měst ČSR. In Sborník prací k 90. narozeninám prof. J. Korčáka. *Sborník prací* 9, 155–164.
- Vystoupil, J.** 1986: Územní organizace podnikové a výběrové rekreace ROH v ČSSR. In **Kolektiv autorů.** III. *Mezinárodní konferenci o cestovnom ruchu: Postavení materiálně-technickej základne v rozvoji cestovného ruchu*. ČSVTS, Banská Bystrica, 108–114.
- Vystoupil, J.** 1987a: Cestovní ruch a rekreace. In **Holeček, M.** ed. *Geografie teorie-výzkum-praxe – Pracovní hypotéza územní prognózy vybraných celků sociálně ekonomické sféry ČSSR k roku 2010*. Část I., sv. 8, GGÚ ČSAV, Brno, 169–184.
- Vystoupil, J.** 1987b: Erholungsgebiete der Städte in der ČSR. In *Gesellschaftliche Determination der Rekreatiogeographie. Greifswalder Geographische Arbeiten* 4, E-M-A Universität, Greifswald, 124–128.
- Vystoupil, J.** 1988a: Erholungswesen und Turistik in der CSSR. In **Schmidt, R., Toušek, V., Berényi, I.** eds. *Wissenschaftliche Mitteilungen 25 – Ergebnisse der regional differenzierten Urbanisierung in sozialistischen Ländern*. Institut für Geographie und Geoökologie der AdW der DDR, Leipzig.
- Vystoupil, J.** 1988b: Vývoj cestovního ruchu a rekreace v ČSSR a jeho územní organizace. *Sborník Československé geografické společnosti* 93 (3), 210–230.
- Vystoupil, J.** 1989a: K prognózu turizmu i rekreaci v ČSSR. *Sborník prací* 22, 187–192.
- Vystoupil, J.** 1989b: Rekreační využití venkovských sídel v zázemí velkých měst (na příkladě individuální chatové rekreace). In *IV. Mezinárodní konferencia o cestovnom ruchu: Konceptia a tvorba sféry zotavenia a rekreácie obyvateľov miest*. ČSVTS, Banská Bystrica, 95–101.
- Vystoupil, J.** 1989c: Zweitwohnungen in der ČSFR. In *Nachrichte der Arbeitskreises für Regionalforschung*. Wien.
- Vystoupil, J.** 1991: Die Entwicklung der Zweitwohnungen in Tschechien und der Slowakei. *AMR INFO, Mitteilungen der Arbeitskreises für Regionalforschung* 21 (4–6), 1–5.
- Vystoupil, J.** 1999: Problémy regionální statistiky cestovního ruchu v ČR a mezinárodních srovnáních. In *I. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách*. Masarykova univerzita, Brno, 99–114.
- Vystoupil, J.** 2008a: Geografie cestovního ruchu. In **Toušek V., Kunc J., Vystoupil J.** eds. *Ekonomická a sociální geografie*. Aleš Čeněk, Plzeň, 295–332.
- Vystoupil, J.** 2008b: Přístupy a metody k hodnocení problémových a hospodářsky slabých oblastí v souvislosti s možnostmi jejich aktivace podporou rozvoje cestovního ruchu. *Czech Hospitality and Tourism Papers* 4 (suppl. 2), 40–49.
- Vystoupil, J.** 2008c: *Geografické problémy cestovního ruchu*. Habilitační práce, Masarykova univerzita, Brno.
- Vystoupil, J. et al.** 2006: *Atlas cestovního ruchu České republiky*. MMR ČR, Praha.
- Vystoupil, J., Holešinská, A., Kunc, J., Šauer, M.** 2007a: *Metody pro tvorbu strategických a programových dokumentů cestovního ruchu*. Masarykova univerzita, Brno.
- Vystoupil, J., Holešinská, A., Kunc, J., Šauer, M.** 2007b: *Návrh nové rajonizace cestovního ruchu ČR*. Masarykova univerzita, Brno.
- Vystoupil, J., Holešinská, A., Kunc, J., Šauer, M.** 2008: Teoreticko-metodologické přístupy k tvorbě rajonizace cestovního ruchu v České republice. *Ekonomická revue cestovného ruchu* 41 (2), Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica, 105–117.
- Vystoupil, J., Hýblová, I., Mariot, P.** 1992: B.7 Cestovní ruch a rekreace. Mapový list 10. In **Kolektiv autorů.** *Atlas životního prostředí a zdraví obyvatelstva ČSFR*. GgÚ ČSAV Brno; FV ŽP, Praha.

- Vystoupil, J., Mariot, P.** 1987: Cestovní ruch a rekreace. Mapový list č. V/4. In **Kolektiv autorů**. *Atlas obyvatelstva ČSSR*. GGÚ ČSAV, Brno; Geodézie, FSÚ a VKÚ, Praha; Slovenská kartografia, Bratislava.
- Vystoupil, J., Stachowski, J.** 1989: Development of the Second homes in Czechoslovakia and Poland. *Sborník prací* 13.
- Vystoupil, J., Šauer, M.** 2003: Prostorová analýza evropského turismu. In **Majerová, V. et al.** eds. *Aktuální otázky rozvoje regionů III – Regionální rozvoj a management ve veřejné správě*. Česká zemědělská univerzita, Praha.
- Vystoupil, J., Šauer, M.** 2004: Analýza zahraniční návštěvnosti v Jihomoravském kraji. In *VII. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách*. Masarykova univerzita, Brno, 175–183.
- Vystoupil, J., Šauer, M.** 2006: *Geografie cestovního ruchu*. Distanční studijní opora. Masarykova univerzita, Brno.
- Vystoupil, J., Šauer, M.** 2008: Geoparky – nový nástroj rozvoje cestovního ruchu. *Životné prostredie* 42 (1), 39–43.
- Vystoupil, J., Šauer, M., Holešinská, A.** 2007: Teoreticko-metodologické a praktické přístupy k regionalizaci cestovního ruchu. In **Kraft, S., Mičková, K., Rypl, J., Švec, P., Vančura, M.** eds. *Česká geografie v evropském prostoru*. Jihočeská univerzita, České Budějovice, 273–280.
- Vystoupil, J., Šauer, M., Holešinská, A., Metelková, P.** 2006: *Základy cestovního ruchu*. Distanční studijní opora. Masarykova univerzita, Brno.
- Wokoun, R., Kouřilová, J., Vystoupil, J.** 2002: Sektorový operační program Cestovní ruch a lázeňství a jeho význam pro rozvoj regionů a národního hospodářství. In *V. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách*. Masarykova univerzita, Brno, 247–263.
- Wokoun, R., Vystoupil, J.** 1983: *Vybrané kapitoly z geografie rekreace*. Univerzita J. E. Purkyně, Brno.
- Wokoun, R., Vystoupil, J.** 1987: *Geografie cestovního ruchu a rekreace I*. Vysokoškolská skriptka. SPN, Praha.
- Zelenka, J., Pásková, M.** 2002: *Výkladový slovník cestovního ruchu*. MMR ČR, Praha.

SUMMARY

Geographical research of tourism and recreation in the Czech Republic in 1950-2008

The aim of our contribution „Geographical research of tourism and recreation in the Czech Republic in 1950-2008“, as was above mentioned, was complete appreciation and presentation of geographical research related with problems of tourism and recreation in the Czech Republic. The beginnings of these researches are dated to the half of the 50's and are connected with the name of V. Häufler (mountain areas) and from the 60's with V. Gardavský (suburban recreation and hinterland of cities, second houses) as well – it's concerned of main representatives of traditional „Prague school“. Moravian flagship in historical context keep from the end of the 1950s primarily chief „Olomouc school“ representative S. Šprincová (broad branch specialization, crucial inclination perhaps to tourism regionalizations) and from the half of 1970s J. Vystoupil from „Brno school“ (in practise almost the whole branch spectrum as well, emphasis on map creation and regionalizations). There is no left out also traditional workplace in Ostrava, represented by father and son Havrlant's (recreation hinterland for Ostrava agglomeration). Historical accent and historical approach intermeshing the whole contribution are important for understanding of developmental context of geographical researches focused on problems of tourism and recreation. Similarly as geographical school headquarters, individual research topics differs as well, using up different methods, approaches, spatial point of view, etc. Despite all the dissimilarity and we can say uniqueness too, the geographical research in tourism and recreation is protected and covered with quite other integrity, that the different and unique connects to one and only complex.

Pokyny pro autory

Všeobecné

Studie jsou publikovány v češtině nebo v některém světovém jazyce. Pokud je studie publikována česky, musí být doprovázena rozsáhlým anglickým resumé, a naopak. Studie jsou posuzovány nejméně dvěma nezávislými recenzenty. Rukopis se skládá z (1) titulního listu, (2) abstraktu, (3) textu, (4) seznamu literatury, (5) resumé, (6) tabulek a (7) ilustrací (každá část se předkládá odděleně). Uveřejněné studie by měly splňovat nároky na monografii podle pokynů Rady vlády pro výzkum, experimentální vývoj a inovace.

Strojopis

Všechny části rukopisu by měly dodržet řádkování 2, stránky by měly být číslovány s textem pouze na jedné straně listu, šířka okrajů je 2,5 cm. Jsou požadovány dvě vtištěné kopie všech příspěvků. Doporučuje se využití textového editoru MS Office Word. Soubory by měly být jasně a vhodně označeny (např. ToušekText.doc, ToušekFig1.tif, ToušekTable3.doc). Dodržujte prosím následující zásady:

- písmo článku je běžného typu (např. Times, Arial) a velikosti (12 bodů) a je stejné ve všech částech rukopisu (vyjma poznámek – 10 bodů),
- používejte metrické jednotky,
- vyvarujte se nadměrného používání kapitálek a kurzív,
- nevkládejte tabulky a ilustrace přímo do textové části rukopisu (měly by být umístěny v oddělených částech),
- všechny tabulky a ilustrace číslujte v pořadí, v jakém se objevují v textu.

(1) Titulní list Titulní list se předkládá zvlášť a obsahuje název studie (ne delší než 12 slov), jméno, tituly, pracovní zařazení a emailovou adresu autorů, jejich pracoviště, poštovní adresu a telefonní číslo.

(2) Abstrakt Součástí abstraktu je název článku. Abstrakt by měl shrnout cíl, teoreticko-metodologické přístupy a hlavní výsledky předkládaného článku a neměl by přesáhnout 500 slov. Na novém řádku by mělo být uvedeno maximálně 6 klíčových slov: jedno týkající se místa, jedno tématu, jedno metod (tyto tři povinné) a tři další (volitelné). Abstrakt a klíčová slova se uvádějí povinně v anglickém jazyce.

(3) Text Text je uveden pouze názvem studie. Text by měl být členěn do odstavců. Autoři by měli jasně označit požadovanou úroveň nadpisů. Je možné použít pouze tři úrovně a neměly by se používat technické/vědecké nadpisy (4.1, 4.2 atd.).

TOTO JE NADPIS PRVNÍ ÚROVNĚ

Text.

Toto je nadpis druhé úrovně

Text.

Toto je nadpis třetí úrovně Text pokračuje na stejném řádku.

Rovnice by měly být číslovány arabskými číslicemi v hranatých závorkách na pravém okraji textu.

Poznámky by se měly omezit na minimum (přípustné jsou pouze poznámky pod čarou a pod tabulkami a ilustracemi).

Názvy tabulek a ilustrací jsou číslovány jako **Tabulka 4** Název, **Obrázek 1** Název atd. a měly by označovat přibližnou pozici tabulek a ilustrací v textu. Názvy by měly být stručné, ale co možná nejinformativnější.

(4) Seznam literatury Citace se drží Harvardského systému a musí obsahovat pouze materiál publikovaný nebo přijatý k publikování, tj. ne „předloženo“ nebo „v přípravě“. Všechny položky v seznamu literatury se musí objevit v textu a opačně.

V textu se citace označí pouze příjmením autora (bez iniciál) a rokem publikování (s odkazem na stránky za dvojtečkou, pokud je to nutné): např. Toušek (1988) nebo (Toušek 1988:22). Publikace tří a více autorů by měla být citována jako Toušek et al. (2005). V seznamu literatury se však musí objevit všechna jména. Vícenásobné citace jsou uváděny chronologicky.

Citace by měly být abecedně uvedeny na konci článku takto (řádování dvě):

Články v časopisech:

Demek, J. 1996: Catastrophic implications of global climatic change in the cold regions of Euroasia. *Geojournal* 38 (3), 141-250.

Disertační práce:

Halás, M. 2002: *Cezhraničené vztahy, cezhraničená spolupráca*. Disertační práce, Katedra humannej geografie a demogeografie, Univerzita Komenského, Bratislava.

Knihy:

Doušek, V., Smolová, I., Fňukal, M., Jurek, M., Klapka, P. 2005: *Czech Republic: portraits of regions*. MMR, Praha.

Kapitoly v knize:

Řehák, S. 2004: Geografický potenciál pohraničí. In **Jeřábek, M., Dokoupil, J., Havlíček, M.** eds. *České pohraničí: bariéra nebo prostor zprostředkování*. Academia, Praha, 67–74.

WWW stránky:

KRNAP 2004: *Plán péče o Krkonošský národní park a jeho ochranné pásmo*. (<http://www.krnep.cz/>), citováno 2005-06-23.

Ostatní publikace:

V případě pochyb uveďte prosím všechny bibliografické podrobnosti.

V případě několika citací stejného autora ve stejném roce, přidejte k roku citace písmena a, b, c atd. (např. 1972a, 1972b atd.). Citace knihy by vždy měla obsahovat jméno nakladatele a místo publikování. Názvy časopisů by neměly být zkracovány.

(5) Resumé Resumé je psáno v češtině nebo ve světovém jazyce. Obsahuje název článku. Resumé by mělo být výstižné a shrnovat cíl, metody a hlavní výsledky předkládané studie. Nemělo by obsahovat tvrzení a výsledky, které nejsou diskutovány v textu.

(6) Tabulky Tabulky nesmí obsahovat vertikální linie a pouze málo linií horizontálních. Tabulky by měly být odděleny od textu, ale jejich místo v textu by mělo být označeno (viz nadpisy). Každá tabulka by měla být diskutována v textu, ale čtenář by měl tabulku pochopit i bez odkazu na text. Tabulky by neměly opakovat výsledky prezentované jinde v rukopise (např. v grafech).

(7) Ilustrace Všechny mapy, diagramy, grafy, fotografie se označují jako obrázky. Měly by být předloženy v konečném tvaru vhodném pro reprodukci, tj. jako soubory EPS nebo TIFF s rozlišením 300 dpi. Prosím zohledněte zmenšení při volbě velikosti symbolů, písma a čar; časopis je tištěn ve formátu B5. Ilustrace by měly být odděleny od textu, ale jejich místo v textu by mělo být označeno (viz nadpisy). Názvy všech ilustrací by se neměly v kresbě objevit. Všechny mapy by měly obsahovat severku a grafické měřítko. Vyvarujte se prosím použití neobvyklých fontů. *Černobílé ilustrace* musí být předloženy ve standardu vhodném pro reprodukci. Kde je to možné, stínování by mělo využít šrafury spíše než různé odstíny šedi.

Korektury

Autoři studie obdrží korektury mailem společně s recenzním posudkem. Korektury strojopisu a reakce na recenze by měly být zaslány zpět emailem do sedmi dnů po jejich obdržení.

Svolení

Autoři by měli v případě potřeby získat svolení k reprodukci tabulek a ilustrací.

Kontakt

Redakční adresa

Pavel Klapka

Katedra geografie

Přírodovědecká fakulta, Univerzita Palackého

třída 17. listopadu 12

771 46 Olomouc

Tel.: +420 585 634 591

Fax: +420 585 225 737

Email: pavel.klapka@upol.cz

<http://geography.upol.cz/geographia-moravica>

Od roku 1960 vydává Katedra geografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Palackého v Olomouci časopis *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Geographica*. Vzhledem k potřebě zveřejňovat obsáhlejší studie jsme se rozhodli zkvalitnit dosavadní formu naší ediční činnosti a vydávat nepravidelně edici **Geographia Moravica**. V této řadě budeme vydávat především výsledky vědecké činnosti pracovníků katedry a pracovišť spolupracujících na úkolech, ve kterých katedra participuje. Budou zde uveřejňovány především monografické studie a monotematické soubory příspěvků z různých oblastí geografie.

Toto první číslo naší nové edice věnujeme doc. RNDr. Václavu Touškovi, CSc.

ISBN 978-80-244-2464-4